T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (MİLLETLERARASI HUKUK)
ANABİLİM DALI

ÇEVRE HUKUKUNUN GELİŞİMİNDE ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN ROLÜ

Yüksek Lisans Tezi

Ayşin TURPANCI

Ankara - 2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (MİLLETLERARASI HUKUK)
ANABİLİM DALI

ÇEVRE HUKUKUNUN GELİŞİMİNDE ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN ROLÜ

Yüksek Lisans Tezi

Ayşin TURPANCI

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Cavid ABDULLAHZADE

Ankara - 2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (MİLLETLERARASI HUKUK)
ANABİLİM DALI

Ayşin TURPANCI

ÇEVRE HUKUKUNUN GELİŞİMİNDE ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN ROLÜ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Cavid ABDULLAHZADE

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi .....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

Ayşin TURPANCI

ÇEVRE HUKUKUNUN GELİŞİMİNDE ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN ROLÜ

İÇİNDEKİLER i
KISALTMALAR v
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
ÇEVRENİN ULUSLARARASI ALANDA KORUNMASI

I- ÇEVRE HAKKI 5
1-Genel Olarak 5
2-Uluslararası Hukukta Çevre Hakkının Gelişimi 6
3-Çevre Hakkının Uygulama Mekanizmaları 11
A. Aarhus Konvansiyonu 12
B. Avrupa Birliği bünyesindeki düzenlemeler 18
II- ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN ORTAYA ÇIKIŞI VE ULUSLARARASI KONFERANSLAR 20
1- Uluslararası Çevre Hukukuna Genel Bakış 20
A. Uluslararası çevre hukukunun kaynakları 22
a) Uluslararası antlaşmalar 23
i- Terim sorunu 23
ii- Çevreyle ilgili çok taraflı anlaşmalar ve sözleşmeler 28
b) Örf ve adet kuralları 33
c) Hukukun genel ilkeleri 35
d) Yargı kararları 36
i- UAD kararları 37
ii- GATT ve DTÖ tarafından çevre ile ilgili verilen kararlar 41
iii- Hakemlik kararları 43
iv- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları 45
e) Doktrin 45
2- Uluslararası Konferanslar 46
A. Stockholm Konferansı (United Nations Conference on Human

Environment– Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı 46
B. Brundtland Raporu 49
C. Rio Konferansı (United Nations Conference on Environment and Development – Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı..... 50
a. Rio Bildirgesi 51
b. Gündem 21 53
Ç. Johannesburg Zirvesi (World Summit on Sustainable Development – Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi 54
D. Rio+20 Konferansı (United Nations Conference on Sustainable Development – Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı 56
III-GÜNÜMÜZDE ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNA HAKİM OLAN BAŞLICA İLKELER 56
1- Genel Olarak 56
2- Kirleten Öder İlkesi 57
3- Entegrasyon (Bütünleyicilik) İlkesi 59
4- Önleme İlkesi 60
5- Kaynağında Önleme İlkesi 61
6- İhtiyat İlkesi 62
7- İşbirliği İlkesi 63
8- Katılım İlkesi 64

İKİNCİ BÖLÜM
ÇEVRE ALANINDA ÇALIŞMALAR YAPAN ULUSLARARASI ÖRGÜTLER

I- ULUSLARARASI ÖRGÜTLERE GENEL BAKIŞ 67
II- KÜRESEL ÖRGÜTLER 69
1- Birleşmiş Milletler 69
A. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) 71
B. Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (CSD) 73
C. Uluslararası Hukuk Komisyonu (ILC) 73
Ç. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) 74

D. Dünya Tarım Örgütü (FAO) 75
E. Dünya Ticaret Örgütü (WTO) 76
F. Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) 77
G. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) 77
H. Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO) 78
I. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 78
İ. Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) 79
2- Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) 79
III- BÖLGESEL KURULUŞLAR 81
1- Avrupa Konseyi 81
2- Avrupa Birliği 82
3- Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT - OSCE) 83
4- Diğer Bölgesel Kuruluşlar 84
IV- FİNANSAL KURULUŞLAR 85
1- Dünya Bankası 85
2- Küresel Çevre Fonu (GEF) 86
3- Diğer Finansal Kuruluşlar 87
V- SUI GENERIS BİR OLUŞUM OLARAK ULUSLARARASI DOĞA VE DOĞAL KAYNAKLARIN KORUMASI BİRLİĞİ (IUCN) 87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇEVRE PROGRAMI VE ÇEVRE İLE İLGİLİ MÜSTAKİL BİR ÖRGÜT İHTİYACI

I- BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇEVRE PROGRAMI (UNEP) 89
1- Kuruluşu 89
2- UNEP' in Organizasyonu 91
A. Genel olarak 91
B. 2997 (XXVII) sayılı kararda öngörülen organlar 93
a) Yönetim Konseyi 93
b) Çevre Sekreterliği 95
c) Çevre Fonu 96
ç) Çevre Koordinasyon Kurulu 97

C. UNEP'in güncel yönetim organları 97
Ç. UNEP Ofisleri 97
3- UNEP'in Görevleri 98
4- UNEP'in Çalışmaları 100
A. Katkıda bulunduğu uluslararası antlaşmalar 100
B. Montevideo Programı (Montevideo Programmes For The Development And Periodic Review Of Environmental Law) 102
II- ÇEVRE İLE İLGİLİ MÜSTAKİL BİR ULUSLARARASI ÖRGÜTÜN YOKLUĞU SORUNU VE BU ALANDA YAPILAN ÇALIŞMALAR 105
1- UNEP'in Eksik Yönleri 105
2- Getirilen Çözüm Önerileri 106
A. UNEP'in revize edilmesi gerektiğini savunan görüşler 107
B. UNEP'in ortadan kaldırılarak farklı bir örgüt kurulması gerektiğini savunan görüşler 108
C. UNEP sisteminin korunması gerektiğini savunan görüşler 111
SONUÇ 114
KAYNAKÇA 118

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

BM : Birleşmiş Milletler

CITES : Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora

DNA : Deoksiribo nükleik asit

EC : European Commission

ECOSOC : United Nations Economic And Social Council

FAO : Food and Agriculture Organization

GATT : General Agreement on Tariffs and Trade

GEF : Global Environment Facilty

IAEA : International Atomic Energy Agency

ICAO : International Civil Aviation Organization

ILC : International Law Commission

IMO : International Maritime Organization

IUCN : International Union for Conservation of Nature

OECD : The Organisation for Economic Co-operation and Development

OILPOL : International Convention for the Prevention of Pollution of the Sea by Oil

OSCE : Organization for Security and Co-operation in Europe

p. : page

para. : Paragraf

UAD : Uluslararası Adalet Divanı

UN : United Nations

UNECE : United Nations Economic Commission for Europe

UNEP : United Nations Environmental Programme

VAHS : Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi

WHO : World Health Organization

WMO : World Meteorological Organization

WTO : World Trade Organization

GİRİŞ

Çevresel sorunlar ve çevre hukuku, günümüzde üzerinde en çok tartışılan alanların başında gelmektedir. Sağlıklı bir çevre, insan yaşamını ilgilendirdiği kadar, ekonomiyi ve ülkelerin kalkınmasını da ilgilendirmekte, bu nedenle çevre ile ilgili yapılan hukuki düzenlemeleri uluslararası toplumun tüm kesimlerinin yakından takip ettikleri bir konu haline getirmektedir.

Çevre hukuku diğer hukuk dallarının aksine ulusal bazda değil, uluslararası bazda kendini göstermeye başlamış, çevrenin korunmasına dair ilk hukuki metinler geniş katılımlı uluslararası konferansların neticesinde hazırlanan bildirgeler olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, çevre ile ilgili hukuk kurallarından bahsederken konunun uluslararası hukuktaki gelişimini ilk aşama olarak dikkate almak gerekir. Çevrenin korunması ile ilgili temel uluslararası metin 1972 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı'nın çıktısı olan Stockholm Bildirgesi olup, çevre ile ilgili bir uluslararası örgütün ilk sinyalleri bu metin ile verilmiştir. Çevrenin kalkınma ile birlikte ele alındığı ve çevre denince kuşkusuz akla ilk gelen terim olan "sürdürülebilir kalkınma" ifadesine ev sahipliği yapan 1987 tarihli Ortak Geleceğimiz belgesi çevrenin hukuki boyutunu belirlemede tarihsel açıdan ikinci sırayı alırken 1992 yılında çevre ve kalkınma konularının bu kere Birleşmiş Milletler himayesinde görüşülmesine olanak veren 1992 Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı çevre hukukunun temeli olan ilkelerin yer aldığı, geniş çapta kabul gören Rio Bildirgesi ve Gündem 21'in hazırlanmasına vesile olmuştur.

Gelişen tarihsel süreçte, sağlık, havacılık, tarım, ticaret, finans gibi

uluslararası alanda münferit teşkilatlarca yürütülen konuların aksine çevre konusu son derece kendine özgü bir şekilde, neredeyse belli başlı bütün hükümetlerarası örgütlerin yakından takip ettiği ve çalışma alanlarının ilk sıralarına yerleştirdiği bir alan haline gelmiştir. Çevre ile ilgili koordinasyon kurumu olarak Birleşmiş Milletler Çevre Programı oluşturulmuş ve çevre konusunun uluslararası örgütler arasında ele alınmasında birleştirici rol anılan Programa verilmiştir. Yine de çevrenin diğer alanlarla olan bağlantısı, çoğu uluslararası örgütün kendi içerisinde çevre ile ilgili birimler oluşturmalarına, kendi alanları ile çevre ilişkisini kendi teşkilatları içerisinde düzenlemelerine zemin hazırlamıştır. Bu anlamda çevre konusu diğer konuların aksine örgütsel açıdan bütünlük göstermemektedir.

Çevrenin farklı yönlerinin uluslararası örgütlerce farklı açılardan ele alınması ve UNEP'in görev ve yetkilerinin sınırı doktrinde çoğunlukla eleştirilmiş, model uluslararası çevre örgütünün nasıl olacağı konusunda pek çok görüş ileri sürülmüştür. Çoğu yazar model örgütün çevreye ilişkin tüm görev ve yetkilerin tek elde toplanmasında hem fikir iken, bu örgütün uzmanlık örgütü, BM'den bağımsız bir örgüt veya BM içerisinde konsey yapılanmasında olması noktasında birbirinden farklı öneriler sunmuşlardır. Kimi görüşler Dünya Ticaret Örgütü tarzı bir yapılanmayı benimserken, kimileri hali hazırdaki çevre ve kalkınmayla ilgili tüm görev ve yetkileri bünyesinde barındıran güçlü bir örgüt yahut çevre konusunda uluslararası aktörler arasında denge kuracak, gerekirse bu konuda ilgililer arasındaki pazarlıkları yönetecek, ekonomik temelli, kendine özgü nitelikte bir örgüt oluşturulması önerisinde bulunmuşlardır.

UNEP'in çevre ile ilgili koordinasyon noktası olmasını ve halihazırdaki durumunu ideal model olarak gören yazarlar sayıca karşıt görüştekilerden daha az olmakla birlikte, 2012 yılında Rio Zirvesi'nin yirminci yılı nedeniyle bir araya gelen Rio +20 Zirvesi ve bu zirvenin çıktısı olan İstediğimiz Gelecek belgesi güncel uluslararası çevre hukukunda en yeni metinlerden biri olmakla, bu metin dikkate alındığında doktrinin aksine, var olan durumun desteklendiği ve UNEP'in yetkilerinin arttırılması yönünde görüş bildirildiği dikkati çekmektedir.

Çevre konusundaki hükümetlerarası örgütler bazında teşkilatlanmanın durumu ve öne sürülen görüşlerin uluslararası çevre hukuku bağlamında ele alınması çalışmanın konusu olup, ilk bölümde uluslararası çevre hukukunun ortaya çıkışı, çevre hakkı ile başlamak üzere, uluslararası çevre hukukunun kaynakları, yukarıda anılan konferanslar vasıtasıyla tarihsel arka planı ve bu metinlerde yer alan ifadeler ışığında çevre hukukundan bahsederken mutlaka değinilmesi gereken çevre hukukunun ilkeleri konusu kısaca ele alınarak uluslararası çevre hukukunu tanımak bakımından bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde belli başlı hükümetlerarası örgütler çevre ile ilişkileri, görev ve yetkileri bakımından küresel ve bölgesel bazda açıklanmış, finansal kuruluşlar ve kendine özgü hukuki niteliği olan IUCN ayrı başlıklar altında tanıtılmıştır. Küresel örgütler başlığında UNEP bir sonraki bölüme bırakılmak suretiyle, Birleşmiş Milletlerin uzmanlık kuruluşları ve bununla bağı bulunan diğer uluslararası örgütler bu yönde bir alt sınıflandırma yapılmaksızın açıklanmıştır. İkinci bölüm uluslararası örgütlerin çevre hukukuna etkileri ve katkılarını gösterdiği kadar, çevre konusunun

diğer alanlarla bağlantısı nedeniyle örgütsel açıdan neden tek elde toplanamadığı hakkında fikir vermektedir.

Üçüncü ve son bölümde UNEP örgütsel açıdan detaylandırılmış, daha sonra müstakil bir çevre örgütünün neden oluşturulamadığı sorusuna ışık tutmak bakımından doktrinde yeni bir çevre örgütü için ortaya atılan fikirlere yer verilmiş, doktrindeki görüşler sınıflandırılmıştır.

Çalışmanın amacı, uluslararası hukuka konu edilen diğer alanlardan farklı olarak uluslararası çevre hukuku ile uluslararası örgütlerin bu dalın gelişimine olan katkılarını gösterebilmek olduğu kadar, çevre konusunun örgütsel bazdaki durumuna ışık tutmak ve bu konudaki farklı görüşleri bir arada sunabilmektir. Bu amaca erişebilmek için uluslararası çevre hukuku ile uluslararası örgütler bağlantılı şekilde anlatılarak resmin tamamının gösterilebilmesi hedeflenmiştir. Ancak konunun sınırının hükümetlerarası örgütler olduğu ifade edilmeli, diğer uluslararası aktörler, özellikle sivil toplum kuruluşlarının çalışma kapsamında bulunmadığına dikkat çekilmelidir. Çalışmanın hazırlanmasında yeri geldikçe uluslararası konferansların çıktıları, mahkeme kararları, konu edilen örgütlerin resmi kaynakları ve elbette doktrinde ileri sürülen görüşlerden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVRENİN ULUSLARARASI ALANDA KORUNMASI

I- ÇEVRE HAKKI

1- Genel Olarak

Uluslararası hukukta "çevre" kavramına çeşitli metinlerde yer verilmiştir. 1972 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı'na ait Stockholm Bildirgesi'nin 2. maddesinde hava, su, flora ve fauna ile doğal ekosistemi temsil eden örnekler dünyanın doğal kaynaklarından sayılmıştır. Çevre bakımından tehlikeli faaliyetlerden doğan zararlardan hukuki sorumluluğu düzenleyen 1993 tarihli Lugano Sözleşmesi'nin tanımlar maddesinde ise "çevre"nin açıkça "Biyotik ve abiyotik doğal kaynakları hava, su, toprak, fauna ve flora ile bu faktörler arasındaki etkileşimi, kültürel mirasın parçası olan formları, peyzajın karakteristik özelliklerini içerdiği" düzenlenmiştir [1].

Çevre hakkının gelişiminde, öncelikle hak isteminin dile getirilmesi ve hak isteminin, göz önüne alınan hukuk sisteminin iç mantığı ile çelişmemesi ve bu hakkın normatif hale gelmesi süreci tamamlanmıştır [2]. Çevre hakkının normatif hale gelmesi sürecinin, çevre hareketlerinin ortaya çıkması ile birey ve toplulukların çevresel

[1] 1993 tarihli Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment, European Treaty Series No.150, Lugano, 21.VI.1993, metin için bkz. https://rm.coe.int/168007c079 (son e.t.:03/02/2018).

[2] İbrahim KABOĞLU, *Çevre Hakkı Üzerine: Bir Danıştay Kararının Düşündürdükleri,* İnsan Hakları Yıllığı, c. 10-11, y. 1988-89, s. 119 vd.

duyarlılık şeklinde gösterdiği tavırlar dikkate alındığında, gerçekleşmiş olduğunu söylemek bu anlamda mümkündür [3].

Çevre hakkının konusu, sağlıklı, dengeli, bozulmamış bir yaşam çevresinde insan yaşamının sürdürülebilmesi olarak kabul edilmektedir[4] . Çevre hakkı, hak sahibine üçüncü kişilerin tehlikeli bir etkinlikten kaçınmasını ve nitelikli bir çevrede yaşamak için hakkın yükümlülerinden zorunlu koşulların sağlanmasını isteme yetkilerini verir [5]. Çevre hakkının sahipleri ise, bireyler, topluluklar, gelecek kuşaklar ve devlettir [6].

Çevre hakkının kabulüyle korunması gereken grubun kim veya ne olduğu konusunda, çevre hakkının düzenlendiği metinlerin insanı ve insan çevresini korumayı amaçladığı, salt çevrenin korunması temelli bir çevre hakkı anlayışının henüz yer bulmadığı, bu nedenle yasal düzenlemelerin çevre hakkı yerine "çevrenin korunması hakkı" olarak anlaşılması gerektiği savunulmaktadır [7].

2- Uluslararası Hukukta Çevre Hakkının Gelişimi

Çevre hakkının uluslararası metinlerde yer almasına doğru yönelen sürece bakıldığında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarihli ve 217 A (III) sayılı kararıyla benimsenen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde çevreye ilişkin herhangi bir düzenlemenin bulunmadığı, yine 4 Kasım 1950 tarihli İnsan Haklarını ve

[3]Nükhet TURGUT: **Çevre Hukuku**, Savaş Yayınevi, yenilenmiş 2. bası, Ankara, 2001, s. 152.
[4]E. Yasemin ÖZDEK: **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, TODAİE Yayınları, Ankara, 1993, s. 85.
[5]ÖZDEK, s. 99.
[6]ÖZDEK, s. 107.
[7]TURGUT, 2001, s. 156, 157.

Temel Özgürlüklerini Korumaya İlişkin Sözleşmede ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde çevresel haklara ilişkin herhangi bir düzenlemenin yer almadığı görülmektedir [8]. Bu yokluğun temelinde anılan tarihlerde çok daha farklı sorunların dünya gündeminde oluşu akıllara gelmekte olup, bir anlamda, henüz çevre konusuna sıranın gelmediğini söylemek mümkündür.

Haziran 1972 tarihine gelindiğinde ise, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 113 ülke Stockholm'de toplanarak, uluslararası alanda çevreye ilişkin ilk büyük konferansı gerçekleştirmişlerdir. Resmi adı Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı (United Nations Conference on Human Environment-UNCHE) olan bu toplantı uluslararası çevre hukukunun da başlangıç noktası sayılabilir. Bu anlamda Konferans ve Bildirge, adeta uluslararası çevre hukukunun *Magna Charta'*sı ve *Miladi Yılı* olarak da görülmektedir [9].

Kurumsal, normatif, finansal ve programlar bazında sonuçlar doğuran Stockholm Konferansı'nın bitiminde, Stockholm Bildirgesi yayımlanmış olup, bu Bildirge uluslararası çevre hukuku bakımından bazı önemli gelişmelere de ön ayak olmuştur [10].

Öncelikle, Stockholm Bildirgesi'nin 1 inci maddesi uluslararası çevre hukukuna çok önemli bir ilke getirdiği gibi, bu ilke zamanla devletlerin anayasalarında

[8]Güney DİNÇ: **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Çevre ve İnsan**, TBB Yayını, Ankara, 2008, s. 3.
[9]Kemal BAŞLAR, *Uluslararası Çevre Hukuku ve Dünya Çevre Zirvesi*, Ekoloji Dergisi, Sayı: 3, 1992, s. 8 .
[10]Patricia W. BIRNIE - Alan F. BOYLE: **International Law and The Environment**, Oxford University Press, New York, 2004, s. 38.

yerini bulmuş, hatta devletin vatandaşlarına karşı yükümlülüğü haline gelmiştir. Bu ilke "onurlu bir çevrede yaşama hakkı" olarak adlandırılmakta olup, Bildirgenin 1 inci maddesinde şöyle yer almaktadır: *"İnsanın; özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları sağlayan onurlu ve refah içindeki bir çevrede yaşamak, temel hakkıdır. İnsanın, bugünkü ve gelecek kuşaklar için çevreyi korumak ve geliştirmek için ciddi bir sorumluluğu vardır. Bu bakımdan; kayıtsızlık, ırk ayrımı, ayrımcılık, sömürgecilik veya diğer biçimlerde ortaya çıkan baskı, yabancı egemenliğini destekleyen, sürekli kılan politikalara mahkum edilmiştir ve terk edilmelidir"* [11]. Stockholm Bildirgesi, getirdiği normların bağlayıcılığı bakımından her ne kadar *soft-law*[12] , başka bir anlatımla yumuşak hukuk kuralı ise de, bu maddeyle getirilen, insanın onurlu bir çevrede refah içerisinde yaşama hakkı, *temel bir hak* olarak nitelendirilmiştir. Üçüncü kuşak haklar denilen, bireylerin çevre kapsamındaki hakları en temel dayanağını bu metinde bulmaktadır.

Çevre hakkı, uluslararası alanda korunan bir insan hakkı olarak kabul edilmektedir [13]. İnsan hakları bakımından birinci kuşak haklar olarak sayılan kişi hakları ile siyasal haklar, ikinci kuşak haklar olarak sayılan ekonomik, sosyal ve kültürel hakların yanında çevre hakkının, gelişme hakkı, barış hakkı, iletişim hakkı, farklı olma hakkı ve insanlığın ortak mirasından yararlanma hakkı ile birlikte üçüncü kuşak haklar arasında sayıldığı görülmektedir [14].

---

[11]Güney DİNÇ: **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Çevre ve İnsan**, TBB Yayını, Ankara, 2008, s. 7.

[12]Soft-law hakkında bkz., A. Füsun ARSAVA, *Soft Law*, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yıllığı 1985, Birleşmiş Milletler 40. Yıl Armağanı, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1986, s. 41-52

[13]Philippe CULLET, *Definition of an Environmental Right in a Human Rights Context*, 13 Netherlands Quarterly of Human Rights (1995), s. 25. Erişim: http://www.ielrc.org/content/a9502.pdf, s. 25 (son e.t.:03/02/2018).

[14]Nükhet TURGUT**: Çevre ve Yurttaşlar: Yurttaşların Çevrenin Korunmasındaki Rolü,** Savaş

Gerçekten de, sağlık hakkı, beslenme veya yaşam hakkında olduğu gibi, çevrenin korunması yaşam kalitesinin arttırılmasına yönelik olup, bu haklar arasındaki yakın bağlantı, bize çevre hakkının, tüm insanlığın onurlu yaşama hakkına sahip olduğu da dikkate alındığında, insan haklarının özüne doğrudan dahil edilmesi gerekliliğini göstermektedir [15].

Afrika İnsan ve Halkların Hakkı Şartı'nın (Afrika Şartı / Banjul Şartı) 24. maddesinde bütün halkların gelişmelerine uygun olarak tatmin edici ve bütünleyici çevre hakkına sahip oldukları düzenlenmiştir.[16]

Çevre hakkının içeriği ile ilgili olarak, uluslararası hukukta iki temel ilke kabul edilmektedir. Birincisi dayanışma, ikincisi önleme ilkesidir [17]. Dayanışma ilkesi, Brundtland Raporu olarak da bilinen "Ortak Geleceğimiz" belgesinden bu yana, özellikle sürdürülebilir kalkınma bağlamında göze çarpmaktadır [18].

Çevrenin sınıraşan küresel niteliği dikkate alındığında, neden ilk etapta dayanışma ilkesinden bahsedildiği ortaya çıkmaktadır. Çevre hukukunun gelişmesinde temel taşlardan biri olan Trail-Smelter davasında, Kanada'nın British Columbia bölgesindeki bir fabrikadan çıkan dumanın, komşusu ABD'de çevre kirliliğine sebep

Yayınları, Ankara, 1993, s. 49.
[15]CULLET, s. 26.
[16]Afrika Şartı hakkında bkz. Bülent ALGAN: **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 227 – 241.
[17]Çevre hukukunda ilkeler konusuna daha sonra ayrıntılı olarak değinilecektir.
[18]CULLET, s. 27.

olması bu niteliğe somut bir örnek olarak gösterilebilir[19]. Bu bağlamda, özellikle sınır aşan sular, atmosfer gibi konular başta olmak üzere, tüm çevresel sorunlarda uluslararası toplumun dayanışma ilkesine bağlı kalması zorunluluk haline gelmiştir.

Çevrenin korunması ve insan haklarının kesiştiği ikinci temel nokta ise önleme ilkesidir. Özellikle çevre bakımından önemli derecede tehlike içeren kirlilik kaynakları söz konusu olduğunda bu ilke önem kazanmaktadır [20].

Uluslararası alanda akdedilen önemli sayıda çok taraflı anlaşma bu ilkeye hizmet etmektedir[21]. Ancak, çevre hakkında genel kapsamlı evrensel bir sözleşme mevcut olmayıp, konu bazında veya coğrafi bazda çok taraflı anlaşmalar imzalanmak suretiyle çevresel anlaşmalar sistemi oluşturulmaya çalışılmaktadır[22]. Çevre hakkında evrensel bir sözleşmenin onaylanmasından bahseden görüşlere göre, bireysel ve kolektif bir çevre hakkı ilkesine sahip olan, bireylerin ve toplulukların hukuksal haklarını belirten, bu hakların gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan düzeyde bilgi edinme, katılma ve başvuru haklarını tanıyan nitelikte bir sözleşme imzalanmalı ve bu sözleşme aynı zamanda hakkın yükümlüleri ile birlikte, hakkın yürütülmesinde ve korunmasında sorumlu olan toplumu da belirlemelidir [23].

---

[19]Bahse konu dava hakkında ayrıntılı inceleme için bkz. Ayşe Nur TÜTÜNCÜ, *Trail Smelter Hakem Kararı Hukukun Kodlaştırılmasında Örnek Olay Olarak Etkisi ve Kararın Özeti,* İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 55, Sayı 4, 1997, s. 313 – 338.

[20]CULLET, s. 29.

[21]Örneğin 16 Şubat 1976 tarihinde imzalanan ve 12 Haziran 1981 tarihli ve 17368 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Akdenizin Kirlenmeye Karşı Korunmasına Ait Barselona Sözleşmesi'nde her ne kadar açıkça ifade edilmese de Akdeniz'in ortak miras olduğu ve gelecek nesillerin bundan faydalanabilmesi için korunması konusundaki sorumlulukların farkında olunduğu ifade edilmiştir.

[22]UNEP bünyesinde "Çevre ile İlgili Uluslararası Antlaşmalar ve Diğer Sözleşmeler Sicili" yer almaktadır. Bkz. UNEP: **Register of International Treaties and other Agreements in the Field of the Environment**, United Nations Environment Programme, Nairobi, 2005.

[23]ÖZDEK, s. 83-84.

3- Çevre Hakkının Uygulama Mekanizmaları

Çevre hakkının teorik bir söylem boyutundan çıkıp, gündelik hayatta ilgililer tarafından kullanılabilmesi bakımından, hakkın somut ortamda hangi şekillerde kendini gösterdiğine baktığımızda, çevre hakkının ilgilileri tarafından üç şekilde uygulandığını görmekteyiz. Bunlar, çevresel bilgiye erişim, çevre ile ilgili kararlara halkın katılımı ve yargıya başvurulabilmesidir. Anılan üçlü mekanizma "çevresel haklar demeti" olarak da adlandırılmaktadır [24]. Bu ayrım, dayanağını "Çevresel Sorunlarda Bilgiye Erişim, Karar Almada Kamu Katılımı Ve Yargıya Erişim Hakkında Konvansiyon" (Aarhus Konvansiyonu) olarak bilinen, çevresel konularda bilgiye erişim, karar almada kamu katılımı ve yargıya erişimi destekleyen, dünyada başta gelen uluslararası enstrüman olarak geniş çevrelerce bilinen uluslararası bir sözleşmeden almakta [25] ise de, çevre hakkının uygulanmasını somut olarak gösteren temel metin, 1982 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilen Dünya Doğa Şartı' dır (World Charter for Nature) [26]. Şartın 23 üncü ilkesinde, herkesin, bireysel veya toplu olarak, ulusal mevzuatları uyarınca, çevreyi etkileyen kararların alınmasına katılma imkanına sahip olduğu ifade edildikten sonra, yine herkesin çevresi zarar gördüğünde veya bozulduğunda, ulusal mevzuatları çerçevesinde kanun yollarına başvuru imkanına sahip olduğu belirtilmiştir. Bu metnin çevre hakkının

[24]Nükhet YILMAZ TURGUT: **Çevre Politikası ve Hukuku**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009, s. 90.

[25] UNITED NATIONS ECONOMIC COMISSION FOR EUROPE - UNITED NATIONS ENVIRONMENT PROGRAMME: **Your Right To A Healthy Environment: A simplified Guide to the Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters**, Geneva, 2006, s. iii.

[26]World Charter for Nature, United Nations General Assembly, A/RES/37/7, 28 October 1982, orijinal metni için bkz: http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r007.htm (son e.t.:03/02/2018).

uygulanması bakımından yol gösterici nitelikte getirdiği ilkelerle, konu hakkında daha detaylı metinlerin hazırlanmasına olanak sağlamıştır.

A. Aarhus Konvansiyonu

Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) tarafından "Avrupa İçin Çevre" sürecinde Dördüncü Bakanlar Konferansının bir parçası olarak 25 Haziran 1998 tarihinde Danimarka'nın Aarhus kentinde kabul edilmiş olup, 30 Ekim 2001 tarihinde imza süreci tamamlanarak yürürlüğe girmiştir[27]. Aarhus Konvansiyonu ilk çok taraflı çevresel anlaşma (multilateral environmental agreements-MEA's) olup, Konvansiyonun Avrupa Birliği ile 47 tarafı mevcuttur. Dayanak aldığı diğer uluslararası metinler arasında Dünya Doğa Şartı, Stockholm ve Rio Bildirgeleri yer almaktadır. Amacı, şimdiki ve gelecek nesillerin kendi sağlığı ve refahı açısından uygun olan bir çevrede yaşaması hakkının korunmasına katkıda bulunmak üzere, tarafların bu Konvansiyon hükümlerine uygun olarak, çevresel konularda bilgiye erişim, karar alma süreçlerine halkın katılımı ve yargıya başvuru haklarını garanti altına almaktır. Bu anlamda Konvansiyon, özellikle devletlerin vatandaşlarına ve sivil toplum örgütlerine çeşitli yükümlülükler yüklemiştir [28].

Konvansiyonun üç temel ilkesi; çevresel sorunlarda bilgiye tam erişim, kamunun bu sorunlarda etkin şekilde karar almaya katılması ve çevre ile ilgili

[27] Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters, Aarhus, Denmark, 25 June 1998, United Nations, Treaty Series , vol. 2161, p. 447. Konvansiyonun yürürlük maddesi uyarınca, onay, uygun bulma, kabul veya katılmaya ilişkin on altıncı belgenin verilmesinden sonraki doksanıncı günde Konvansiyon yürürlüğe girmiştir.

[28] Svitlana KRAVCHENKO, *The Aarhus Convention and Innovations in Compliance with Multilateral Environmental Agreements,* Colombia Journal of International Environmental Law and Policy, Vol.18:1, 2007, s.1.

uyuşmazlıklarda yargı yoluna en etkili ve en kolay şekilde başvurulabilmesinin sağlanmasıdır.

Bu üç temel ilke son yıllarda gelişen "*environmental democracy* – çevresel demokrasi" kavramının da temelleri sayılmaktadır [29]. Öyle ki, OECD, ülkeler bazında çevresel performans incelemeleri yaparken çevresel demokrasi başlığı altında bu üç ilke ile beraber çevre eğitimini de saymaktadır [30].

Aarhus Konvansiyonu, çevreye ilişkin olarak kamuya bireyler ve kurumlar yönünden birtakım haklar getirmektedir.

Bu hakların etkili hale gelebilmesi için kamu otoritelerinin ulusal, bölgesel veya yerel düzeyde katkıda bulunmaları, Konvansiyonun taraflarınca gerekli yasal düzenlemelerin yapılması bakımından zorunludur. Bu noktada "kamu otoritesi" kavramını Konvansiyon bağlamında açıklamak gerekirse, Konvansiyonun tanımladığı anlamda "kamu otoritesi", hükümetler, çevre ile ilgili görev yapan kamu kurumları veya gerçek kişiler ile bunların kontrolü altında yine çevreyle ilgili kamu hizmeti sağlayan kuruluş veya kişiler ile Konvansiyona taraf olan bölgesel ekonomik entegrasyonların ilgili kurumlarıdır. Bu tanıma kuvvetler ayrılığı çerçevesinden bakıldığında, tanımın yasama ve yargı organlarını kapsamadığı, yalnızca yürütme organı bakımından kapsam getirdiği görülmektedir.

[29] Csaba KISS v.d: **Environmental Democracy**, The Access Initiative Europe, Hungary, 2007, s.1.
[30] **Çevresel Performans İncelemeleri Türkiye**, OECD, Paris, 2008.

Konvansiyon;

Herkese, kamu otoriteleri tarafından tutulan çevresel bilgiye ulaşma hakkını sağlar (çevresel bilgiye erişim). Bu hak, çevrenin durumu ile ilgili bilgileri içerebileceği gibi, alınan önlemleri ve politikaları veya çevrenin durumundan etkilenen bir yerdeki insan sağlığı ve güvenliğine ilişkin durumu da içerebilir. Başvuran kişiler istedikleri bilgileri, bu bilgilere hangi sebeple ihtiyaç duyduklarını belirtme zorunluluğu olmaksızın, taleplerinden itibaren bir ay içerisinde elde etme hakkına sahiptirler. Bununla birlikte, yerel otoriteler, Konvansiyon kapsamında, sahip oldukları çevresel bilgileri faal olarak yaymak mecburiyetindedirler.

Çevresel karar alım sürecine katılma hakkı verir. Kamu otoriteleri, halkın ve çevre ile ilgili hükümet dışı organizasyonların, çevreyi etkileyen projeler veya çevre ile ilgili planlar ve programlar için önerilerde bulunmaları şeklinde örneklenebilecek yorumlarda bulunmaları için gerekli düzenlemeleri yapmalıdır. Bu yorumlar karar alma aşamasında göz önünde bulundurulmalı ve son kararda bu kararın alınma nedenleri ve gerekli bilgi sağlanmalıdır (çevresel karar alma sürecinde halkın katılımı).

Yukarıda bahsedilen iki hakkın veya genel anlamda çevre hukukunun göz önüne alınmadan verilmiş olduğu, itiraz edilen kamusal kararlarda süreci gözden geçirme hakkı verir (yargıya erişim)**.**

Aarhus Konvansiyonu, Almaata Deklarasyonu'nun 2 nci maddesinde "Çevre ve demokrasinin konsolidasyonu için ileri doğru atılmış çok önemli bir adımı simgeleyen Konvansiyon uluslararası çevre hukukunun emsalsiz bir enstrümanıdır"

şeklinde nitelendirilmiştir[31]. Almaata Deklarasyonu, esasen, 25-27 Mayıs 2005 tarihleri arasında düzenlenen, Konvansiyonun İkinci Taraflar Konferansının Konferans raporuna ekli bir metin olup, metinde genel olarak Konvansiyon değerlendirilmiş, birinci Taraflar Konferansından ikincisine kadar geçen süre hakkında bilgi verilmiş ve Konvansiyonun geleceği hakkındaki beklentiler ifade edilmiştir[32].

Aarhus Konvansiyonu'nun dayanaklarından biri olan Birleşmiş Milletler Çevre Ve Kalkınma Konferansı (UN Conference on Environment and Development-UNCED) 1992 Rio de Janeiro Dünya Zirvesi Bildirisi'nin 10 uncu ilkesi "Çevre sorunları en iyi, uygun seviyede ilgili tüm vatandaşların katılımıyla ele alınır. Ulusal düzeyde her birey kamu otoritelerince tutulan ve tehlikeli atıkları da içeren çevresel bilgilere erişme hakkına ve karar verme sürecine katılma fırsatına da sahiptir. Devletler bilgileri erişime açarak halkın bilinçlenmesini teşvik etmeli ve kolaylaştırmalıdır. Yargısal ve yönetsel dava yoluna etkili erişim sağlanmalıdır" demektedir [33].

Kabul edilmesini takiben, o tarihte Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği görevini yürüten Kofi ANNAN bu Konvansiyonu, her ne kadar UNECE bölgesinde müzakere edilmişse de, uluslararası hukukta büyük bir adım ve küresel önemde bir

[31] UNECE'nin 26.11.2004 tarihli ECE/MP.PP/WG.1/2005/4 sayılı Aarhus Konvansiyonu, Konvansiyon Tarafları Çalışma Toplantısı (25-27.05.2005), 4. Gündem Maddesi.

[32] Meeting of the Parties to the Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, Report Of The Second Meeting Of The Parties, Addendum, Almaty Declaration, ECE/MP.PP/2005/2/Add.1, 20 June 2005.

[33] T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKILATI: **9. Kalkınma Planı, 2007-2013 Kamuda İyi Yönetişim Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Yayın no: DPT: 2721, ÖİK: 674 Ankara, 2007,bkz:http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/zel%20htisas%20Komisyonu%20Raporlar/Attachments/29/oik674.pdf (son e.t.: 03/02/2018).

enstrüman olarak tanımlamıştır [34]. Bunun ardından, Konvansiyon Avrupa ve Orta Asya ülkelerinin çoğunda etkileyici bir hızla yürürlüğe girmiş ve onaylanmıştır. Konvansiyon, taraf ülke halkına devleti sorumlu tutma yetkisi vermiş ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesinde önemli rol oynamıştır.

Dünya çapında devletlerin erişime açmasıyla, Konvansiyon çevresel demokraside önemli ve yeni bir ön şart getirmiştir. Konvansiyon çok taraflı antlaşmalar arasında, bu anlamda, sıradan insanların vatandaşlıklarını, milliyetlerini veya yerleşim yerlerini göz önüne almaksızın bulundukları çevreyi etkileyen kararlarda söz söylemelerini sağlayan, yegane örnektir.

Konvansiyonun garanti ettiği haklar ancak bunlar uygulandığında anlam kazanmaktadır. Halkın Konvansiyon ile ilgili farkındalığının artması bunun etkin uygulanmasında hayati önemde olacaktır.

Aarhus Konvansiyonu, herkesin çevreyi koruma ödevi olduğu kadar, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı olduğunu öngörür. Konvansiyon ayrıca, her bireyin sağlığı ve refahı için yeterli bir çevrede yaşamasını sağlamaya çalışır. Bu uygulamalar günümüzde yaşayan bizler için olduğu kadar gelecek nesiller için de geçerlidir.

Bu konuyu destekler nitelikte, Konvansiyon, hükümetin sorumluluğunu, şeffaflığı ve yanıt verme ilkelerini kapsar. Konvansiyon, çevresel karar alma alanında vatandaşların hakları için minimum standartlar getirir.

[34] Kofi ANNAN'ın konuşması için bkz., UNECE-UNEP, **Your Right to a Healthy Environment**, önsöz.

Konvansiyonun tarafı olmayı seçen devletler bakımından bu Konvansiyon yasal olarak bağlayıcıdır. Avrupa Birliği de Konvansiyon'un tarafı olduğundan Konvansiyon hükümleri AB Kurumlarına da uygulanmaktadır. Taraflar Toplantıları en az iki yılda bir, gösterilen gelişmeyi gözden geçirmek ve ulusal eylemleri paylaşmak amacıyla yapılır. Anılan konferanslar, diğer ülkelerin ve organizasyonların temsilcileri de dahil olmak üzere, gözlemcilere açıktır.

Konvansiyon kapsamında korunan çevresel haklara yukarıda tanımı ve kapsamı verilen kamu otoriteleri tarafından saygı gösterilmelidir. Bu kavram, tüm sektörlerden kamu tüzel kişilerini ve yerel düzeyden ulusal düzeye kadar kamu kurumlarını, kamu yönetimi fonksiyonlarını icra eden veya kamu hizmeti sağlayan (örneğin, doğal gaz sağlayıcıları, elektrik ve kanalizasyon hizmetleri) kamu veya özel tüzel kişileri ve taraf olan bölgesel ekonomik entegrasyon organizasyonlarının kurumlarını içermektedir (madde 2/2). Anılan kamu otoriteleri, Konvansiyon kapsamındaki haklarını kullanan kişilerin cezalandırılmamasını, baskı yapılmamasını veya taciz edilmemesini garanti altına almalıdır (madde 3/8).

Konvansiyon, çevre ile ilgili bilgiye erişim hakkını elinde tutan herkes için sağlıklı bir çevre hedefini izlemektedir. Bu, çevresel karar almada en iyi kamu katılımını temin etmeleri için devletlere açık yükümlülükler getirir. Bununla birlikte, Konvansiyon, anılan haklar verilmediğinde yargıya kolay ve etkili erişimi destekler, bu da kamunun çevre kanunun genel ihlalleri halinde mücadelesini etkinleştirir.

Anılan üç hak; çevresel bilgiye erişim hakkı, çevre ile ilgili konularda halkın katılma hakkı ve yargıya başvurabilme hakkı Konvansiyonun sacayağıdır.

B. Avrupa Birliği bünyesindeki düzenlemeler

Avrupa Birliği, Konvansiyona Mayıs 2005 tarihinden bu yana taraf olup, Decision 2005/370/EC sayılı karar, 17 Şubat 2005'te kabul edilmiştir [35].

Aarhus Konvansiyonu'na uyum ile ilgili AB yasal düzenlemelerinden ilk ikisi olan;

1-Toplumun Bilgiye Ulaşım Hakkı: Directive 2003/4/EC 28.06.2003 Public Access To Environmental Information[36],

2-Toplumun Karar Verme Sürecine Katılım Hakkı: Directive 2003/35/EC 26.05.2003 Public Participation In Respect of the Drawing Up of Certain Plans and Programmes Relating to The Environment[37] ,

sacayağının ilk iki unsurudur.

Çevresel konularda halkın karar almasına ilişkin bazı maddeler de çeşitli AB Direktiflerinde de yer almaktadır. Bununla birlikte, yukarıda anılan her iki Direktif de

[35]COUNCIL DECISION of 17 February 2005 on the conclusion, on behalf of the European Community, of the Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters (2005/370/EC), Official Journal of the European Union, 17.5.2005, L 124/1.

[36]DIRECTIVE 2003/4/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 28 January 2003 on public access to environmental information and repealing Council Directive 90/313/EEC, Official Journal of the European Union, 14.2.2003, L 41/26.

[37]DIRECTIVE 2003/35/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 26 May 2003 providing for public participation in respect of the drawing up of certain plans and programmes relating to the environment and amending with regard to public participation and access to justice Council Directives 85/337/EEC and 96/61/EC, Official Journal of the European Union, 25.6.2003, L 156.

yargıya erişime ilişkin hükümler içermektedir.

Bunlara ek olarak, 24 Ekim 2003 tarihinde Komisyon, "Aarhus Paketi" nin bir parçası olarak, kamunun yargıya erişim hakkına ilişkin, "COM (2003) 624 Commision Proposal For A Directive on Access To Justice" önerisini Parlamento ve Konsey'e sunmuştur. Bu öneri paketi aynı zamanda, Konvansiyonu onaylanmasına yönelik karar önerisi ile Topluluk kurum ve kuruluşlarına Konvansiyon hükümlerinin uygulanmasına yönelik Tüzük önerisini de içermektedir. Bahsi geçen Tüzük önerisi, 6 Eylül 2006'da Avrupa Parlamentosu ve Konsey tarafından kabul edilmiş, 28 Eylül 2006'da yürürlüğe girmiş ve 17 Temmuz 2007'den itibaren uygulanmıştır [38].

"Aarhus Tüzüğü" kurumları olduğu kadar, AB Antlaşmasıyla kurulan veya ona dayanan tüzel kişileri, ofis ve ajansları kapsamaktadır. Ayrıca Tüzük, Topluluk kurum ve tüzel kişilikleri ile ilgili olup, bununla ilgili gereklilikleri düzenleyen, Konvansiyon'un çevresel konularda bilgiye erişim, kamu katılımı ve yargıya erişim ilkelerine yöneliktir. Çevresel bilgiye erişime ilişkin olarak, Aarhus Tüzüğü, Avrupa Parlamentosu ve Konsey'in, "Avrupa Parlamentosu, Konseyi ve Komisyon ile Tüm Topluluk Kurum ve Tüzel Kişiliklerinin Belgelerine Halkın Erişimi"ne ilişkin Tüzüğü [(EC) No 1049/2001] genişletmiştir. Bunun ötesinde Aarhus Tüzüğü, bu kurum ve tüzel kişilerin "çevre ile ilgili plan ve programların" hazırlanması, düzenlenmesi ve yeniden gözden geçirilmesi aşamalarına halkın katılımını sağlamalarını öngörmektedir. Tüzük ayrıca, belirtilen kesin koşulları yerine getiren çevre ile ilgili hükümet-dışı organizasyonların, Topluluk kurum ve kuruluşları tarafından çevre

[38] Regulation (EC) No. 1367/2006 of The European Parliament And Of The Council, Official Journal of the European Union, 25.09.2006, L 264/13.

hukuku kapsamında kabul ettiği yasaların ya da noksanlıkların gözden geçirilmesi için, bu kurum ve kuruluşlara talepte bulunmalarına olanak vermektedir.

13/12/2007 tarih ve 2008/50/EC sayılı Komisyon Kararı[39], 1367/2006 sayılı Aarhus Tüzüğü'nün uygulanmasına yönelik detaylı kurallar koymuş ve idari davalar gözden geçirilerek belirlenen talepler de dikkate alınmıştır. Bu karar, hükümet-dışı organizasyonlar tarafından sağlanan kanıtları, başvuran kişilere verilecek cevapların son süresini ve Topluluk kurum ve kuruluşları arasındaki işbirliğini kesin olarak tayin etmiştir. Karar, Tüzüğün IV. Başlığının kapsamış olduğu tüm Topluluk kurum ve tüzel kişilerine uygulanmaktadır.

Aarhus Tüzüğü, giriş metni ve beş başlık içerisinde toplam 14 maddeden oluşmaktadır. Birinci Başlık Genel Hükümleri, İkinci Başlık Çevresel Bilgiye Erişimi, Üçüncü Başlık Çevreye İlişkin Plan ve Programlara İlişkin Kamu Katılımını, Dördüncü Başlık Dahili Gözden Geçirme ve Yargıya Erişime ilişkin hükümleri ve Beşinci Başlık Son Hükümleri düzenlemektedir.

II- ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN ORTAYA ÇIKIŞI VE ULUSLARARASI KONFERANSLAR

1- Uluslararası Çevre Hukukuna Genel Bakış

Uluslararası çevre hukukunun temelinde çevre sorunlarının sınır ötesi niteliği

[39]2008/50/EC: Commission Decision of 13 December 2007 laying down detailed rules for the application of Regulation (EC) No 1367/2006 of the European Parliament and of the Council on the Aarhus Convention as regards requests for the internal review of administrative acts, Official Journal of the European Union, 16.1.2008, L 13, p. 24–26.

yer almaktadır. Sınır ötesi çevre sorunları ise, iki ya da daha çok devletin çevre sorunlarının iç içe geçmesi ve zararlı olarak tanımlanan emisyonların hava, su ve toprak gibi çevre araçlarıyla bir devlet sınırından diğerine taşınmasıdır [40].

Çevre sorunlarının uluslararası duruma getirilmesi, Avrupa ve Amerika'yı etkileyen geniş alanlı hava kirliliği, ozon tabakasının incelmesi ve denizlerin kirlenmesi gibi çevresel faktörlerin değişmesinin sonucu olarak kabul edilmektedir[41].

Çevrenin korunmasına ilişkin çabaların uluslararası hukuk boyutunda bazı güçlüklerle karşılaştığını savunan görüşler dikkati özellikle çevre zararlarının birden çok ve iç içe geçen nedenlerin varlığına çekmekte olup, bunun yanında çevreye ilişkin zararın nedenini varlığı ile zararın ortaya çıkması arasında geçen sürenin uzun olması sebebiyle önleyici düzenlemelerin gecikmesine ve devletler arasındaki çıkar çatışmasına bağlamaktadır [42].

Uluslararası hukukun genel ilkelerinin başında devletlerin egemenliği ilkesi gelmektedir. Bu ilkenin iki yönlü görünümü ise, devletlerin diğer devletlerden bağımsız ve ayrı bir iradeye sahip olması ile devletlerin kendi ülkesinde kural koymaya yetkili tek otorite olmasıdır [43].

[40] Ayşegül KAPLAN: **Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları**, Mülkiyeliler Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 37.
[41] KAPLAN, s. 107.
[42] KAPLAN, s. 182.
[43] Hüseyin PAZARCI, *Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk*, Prof. Fehmi YAVUZ'a Armağan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 528, Ankara, 1983, s. 204 (201-239)

Geleneksel uluslararası hukuk bakımından egemenlik ilkesi, söz konusu çevre sorunları olduğunda varlığını kural olarak devam ettirmekle beraber, çevre sorunlarının niteliği ve önemi gereği, devletler uluslararası çevre hukukuna ait enstrümanları kullanarak egemenlik ilkesini bilinçli olarak yumuşatma eğilimi ve kararlılığındadır.

Uluslararası çevre hukukunda hukuk oluşturucu birimler yukarıda anılan şekilde mevcut iken, çevre ile ilgili yaşanan sorunlarda ve uluslararası hukukun uygulanmasında yaptırıma hükmedecek karar verici bir birim mevcut değildir.

A. Uluslararası çevre hukukunun kaynakları

Uluslararası çevre hukuku, uluslararası hukukun alt başlıkları arasında yer almaktadır. Bu yönüyle uluslararası çevre hukuku da uluslararası hukukun tabi olduğu kaynakları kullanmaktadır.

Uluslararası hukukun kaynakları, esasen Uluslararası Adalet Divanı'nın önüne gelen uyuşmazlıklarda uygulaması gereken kuralları düzenleyen Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün[44] 38 inci maddesi hükmünde yer almaktadır. Bunlar;

Uyuşmazlık durumundaki devletlerce açık seçik kabul edilmiş kurallar koyan, gerek genel gerekse özel uluslararası antlaşmalar,

Hukuk kuralı olarak kabul edilmiş genel bir uygulamanın kanıtı olarak uluslararası örf ve adet kuralları,

[44] Statute of the International Court of Justice, San Francisco, 24 October 1945, Birleşmiş Milletler Andlaşması ve eki Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü 24.8.1946 tarihli ve 6092 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 15.8.1945 tarihli ve 4801 sayılı kanun ile Türkiye Cumhuriyeti tarafından usulüne uygun olarak onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir.

Uygar uluslarca kabul edilen genel hukuk ilkeleri,

Hukuk kurallarının belirlenmesinde yardımcı araç olarak yargı kararları ve çeşitli ulusların en yetkin yazarlarının öğretileridir[45]. Burada, Divan kararlarının tarafları bağlayacağı yönündeki 59 uncu madde hükmü saklı tutulmuştur.

Yukarıda sayılan kaynaklar, uluslararası çevre hukuku bakımından aynı zamanda *hard-la*w / katı (bağlayıcı) hukuk kaynaklarını oluşturmaktadır [46].

Bu kapsamda, uluslararası çevre hukukunun kaynaklarına daha yakından bakılması gerekmektedir.

a) Uluslararası antlaşmalar:

i- Terim sorunu: Çevre ile ilgili uluslararası bağıtlardan genel anlamda söz ederken, uluslararası hukukta yer alan *antlaşma, anlaşma, sözleşme* terimlerinden hangisinin kullanılması gerektiğinin belirlenmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 2 nci maddesinin 1

[45] UAD Statüsü'nün 38 inci madde metninin Resmi Gazete'de yayımlanmış hali aşağıdaki gibidir:
Madde 38:
1. Ödevi, kendisine havale edilen uyuşmazlıkları devletlerarası hukuka uygun olarak çözmek olan Divan:
a)Uyuşmazlık halindeki Devletlerce tahsisen kabul edilmiş kaideler koyan gerek genel, gerek özel milletlerarası antlaşmaları;
b)Hukuk kaidesi olarak kabul edilmiş olan umumi bir tatbikatın beyyinesi olarak milletlerarası teamülü;
c)Medeni milletlerce kabul edilen genel hukuk prensiplerini,
d)59 uncu madde hükmü mahfuz kalmak şartiyle, hukuk kaidelerinin tâyininde yardımcı vasıta olarak muhtelif milletlerin adli kararları ile en yetkili müelliflerinin doktrinlerini;
tatbik eder.
2.İşbu hüküm taraflar mutabık iseler Divanın hak ve nasfetle karar vermek yetkisine halel getirmez.

[46] Philippe SANDS: **Principles of International Environmental Law,** Cambridge University Press, second ed, Cambridge, 2003, s. 124.

inci fıkrasının (a) bendinde antlaşma "ister tek bir belgede, isterse iki veya daha fazla ilgili belgede yer alsın ve (kendine) mahsus ismi ne olursa olsun, Devletler arasında yazılı şekilde akdedilmiş ve milletlerarası hukuka tabi olan milletlerarası anlaşma (mutabakat)"[47] şeklinde tanımlanmaktadır.

Uluslararası hukukta antlaşma[48] ; *uluslararası hukukun kendilerine bu alanda yetki tanıdığı kişiler arasında, uluslararası hukuka uygun bir biçimde, hak ve yükümlülükler doğuran, bunları değiştiren ya da sona erdiren yazılı irade uyuşması olarak*[49] tanımlanmaktadır.

Antlaşmaların sınıflandırılması konusunda, konularına göre antlaşmalar, siyasi antlaşmalar, askeri antlaşmalar, mali ve ekonomik antlaşmalar, ticaret antlaşmaları, kültürel antlaşmalar, adli antlaşmalar, insancıl ve sosyal amaçlı antlaşmalar, ulaşım ve iletişim konusunda antlaşmalar, çevre ile ilgili antlaşmalar ..vs şeklinde sınıflandırılabilir; tarafların sayısına ve durumuna göre ise antlaşmalar, ikili ve çok taraflı antlaşmalar şeklinde bir alt sınıflandırmaya tabi tutulabilir; hukuksal işlevine göre antlaşmalar, devletlerin aynı yöndeki iradelerini ortaya koyan ve uluslararası hukuk kuralı meydana getiren yasa-antlaşmalar ile değişik çıkar ve amaçların uyuşarak ortaya çıkarılan akit-antlaşmalar şeklinde sınıflandırılabilir; son olarak tarafların uluslararası kimliklerine göre egemen devletler arasında akdedilen antlaşmalar,

[47] Aslan GÜNDÜZ: **Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler Örnek Kararlar,** Beta Basım, 5. Bası'dan tıpkı bası, İstanbul, Ekim 2009, s. 184.

[48] Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI "andlaşma" terimini, Prof. Dr. Serap AKİPEK "antlaşma" terimini kullanmaktadır. Bkz. Hüseyin PAZARCI: **Uluslararası Hukuk Dersleri,** I. Kitap, Turhan Kitabevi, 5. Bası, Ankara, 1998, s.103. Bkz. Serap AKİPEK, *Türk Mevzuatının Onaylanan Uluslararası Antlaşmalar İle Uyumlaştırılması Sorunu,* AÜHFD, 1999, c. 48, sa. 1-4, s. 15-22. 1982 Anayasası'nın 90 ıncı maddesinde ise "andlaşma" terimi kullanılmıştır.

[49] PAZARCI, I. Kitap, s.103.

egemen devletler ile uluslararası örgütler arasında akdedilen antlaşmalar, uluslararası örgütlerin birbirleri arasında akdettikleri antlaşmalar..vs şeklinde sınıflandırılabilir. [50]

Genel bir terim olarak uluslararası antlaşmalar, hukuki bağlayıcılık derecesi değişmemesine rağmen, yazılı metne dönüştüklerinde farklı terimlerle anılmaktadırlar. Bunlardan bazıları antlaşma (treaty), anlaşma (agreement), sözleşme/konvansiyon (convention), protokol (protocol) gibi isimlerle anılmaktadır. Bunun yanında, şart (charta), statü (statute), pakt (pact) adı altında bağıtlanan metinler de mevcuttur.

Antlaşma (treaty), yukarıda verilen genel anlamıyla bir irade uyuşmasını, özel anlamıyla onay gerektiren antlaşma türünü ifade etmektedir [51]. Günümüzde tipik antlaşma örnekleri barış antlaşmaları, sınır antlaşmaları, sınırlama antlaşmaları, iade antlaşmaları ve dostluk, ticaret ve işbirliği antlaşmaları olup, konvansiyon/sözleşme ve anlaşma terimleri çok taraflı çevresel enstrümanlar bakımından daha yaygın kullanım alanına sahiptir[52].

Anlaşma (agreement), devletlerin yaptığı antlaşmalardan ikincil önemde olanları veya en az resmi işlem gerektiren antlaşma türünü yahut uluslararası örgütlerin yaptığı antlaşmaları ifade etmektedir [53]. Yine genel anlamda "uluslararası anlaşma" geniş çapta uluslararası enstrümanları kapsamaktadır. Özel bir terim olarak anlaşma ise, antlaşmadan daha az resmi ve esaslı unsuru daha dar kapsamlı olan konuları

[50]PAZARCI, I. Kitap, s. 111-112.
[51]PAZARCI, I. Kitap, s. 109.
[52] UNEP: **Training Manual on International Environmental Law,** United Nations Environmental Programme, Nairobi, 2006, s. 3
[53]PAZARCI, I. Kitap, s. 110.

düzenlemektedir. Bunun yanında "anlaşma" teriminin çift taraflı veya sınırlandırılmış çok taraflı antlaşmalar için kullanılması yönünde bir eğilim de mevcuttur. Özellikle devlet birimlerinin temsilcilerince imzalanan ve usulüne uygun onay sürecine ihtiyaç duymayan teknik veya idari karakterli metinler bakımından bu terim kullanılmaktadır. Örneğin, ekonomik kültürel, bilimsel ve teknik işbirliği ile çifte vergilendirme gibi mali konular tipik "anlaşma" konularıdır. Günümüzde uluslararası çevresel enstrümanların çoğu "anlaşma" olarak akdedilmektedir [54].

Sözleşme veya konvansiyon (convention) ise, genellikle önemli ve kural koyucu nitelikteki çok taraflı antlaşmaları ifade etmektedir[55]. Günümüzde bu terimden kasıt, taraf sayısı bakımından geniş katılımlı, resmi çok taraflı antlaşmalardır. Konvansiyonlar/sözleşmeler, genellikle çok sayıda devletten yahut tüm devletlerden oluşan uluslararası toplumun katılımına açıktır [56]. BM himayesi altında çevre ve sürdürülebilir kalkınma alanında pek çok çevresel enstrüman müzakere edilmekte ve konvansiyon/sözleşme adını almaktadır[57] .

Protokol (protocol) terimi antlaşma veya sözleşmeden daha az resmi bir ifade gibi görünse de, protokolün hukuki gücü bu sayılanlarla aynıdır. Protokol, uluslararası hukukta bağlayıcı hukuki yükümlülükler yaratan bir enstrümanı ifade eder. Çoğu durumda bu terim, bir antlaşmaya bağımlı bir metni kapsamaktadır [58]. Bu tarz

[54]UNEP, (2006), s. 3
[55]PAZARCI, I. Kitap, s. 110.
[56]UNEP, (2006), s. 3
[57] Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (Convention on Biological Diversity), Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Sözleşme (Basel Convention on the Control of Transbaoundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal)..vs.
[58]UNEP, (2006), s. 3

metinlere bakıldığında, "seçmeli / ihtiyari protokol", antlaşmaya bağlı olarak ilave haklar ve yükümlülükler getirmektedir. Ana antlaşmanın tarafları, seçmeli bir protokole taraf olma yükümlüğü altında değildir. Seçmeli protokol, bazen ana antlaşma ile aynı gün kabul edilse bile, ayrı bir karaktere ve bağımsız imza ve onay sürecine tabi olabilir. Bu tür protokoller antlaşmaya taraf olan bazı birimlere, antlaşmanın tüm taraflarının rızasına gerek kalmaksızın, kendi aralarında antlaşmadaki yükümlülükleri daha ileri götürecek bir çerçeve oluşturmalarını sağlar. Böylece iki aşamalı bir sistem oluşturulur. Örneğin, 1966 tarihli Uluslararası Medeni ve Politik haklar sözleşmesinin birinci seçmeli protokolü, bu sözleşme altında kurulan komiteye bireysel başvuruları ele almaktadır [59].

Bir protokol, kendisine dayanak olan antlaşmayı bütünleyici hükümler ihtiva eden ek protokol olabilir [60]. (Örneğin, 1951 tarihli Mültecilerin Statüsü'ne ilişkin sözleşmeye ekli 1966 tarihli protokol)

Bir protokol, kendisine dayanak olan çerçeve sözleşmenin ayrıntılarını ihtiva ediyor olabilir. Genel hedefler ortaya koyan çerçeve "şemsiye sözleşme"ler genel nitelikli temel kurallar içerir. Bunlara ekli protokoller ise, çerçeve sözleşmenin kurallarına aykırı olmayacak şekilde, spesifik müstakil yükümlülükler getirir. Bu tür yapıya "çerçeve-protokol yaklaşımı" adı verilmektedir [61]. (Örneğin, 1992 BM İklim Değişikliği Hakkında Çerçeve Sözleşmeye ekli 1997 tarihli Kyoto Protokolü)

[59]UNEP, (2006), s. 3
[60]UNEP, (2006), s. 3
[61]UNEP, (2006), s. 4

İmza protokolü ise, ana antlaşmaya ek olan ve ana antlaşmayla aynı taraflarca hazırlanan, antlaşmanın belirli klozlarının yorumu gibi ek hususları düzenleyen protokol türüdür. Ana antlaşmanın onaylanması süreci bu tür protokolleri de kapsar (Örneğin 1972 tarihli Konteynerlerle ilgili Gümrük Sözleşmesi)[62].

Çevre konusuna geldiğimizde; antlaşmalar hukuku bakımından uluslararası çevre hukukunda *Multilateral Environmental Agreements-MEA's* şeklinde anılan çok taraflı çevre antlaşmaları (ÇTÇA) neredeyse tüm devletlerce kabul gören bir terim halini almıştır. Yine çevre ile ilgili uluslararası antlaşmaları açıklarken kaynaklarda *treaty, agreement ve convention* terimlerinin her üçüne de rastlanmaktadır [63].

ii-Çevreyle ilgili çok taraflı anlaşmalar ve sözleşmeler

Uluslararası çevre hukukunun temel kaynakları iki taraflı veya çok antlaşmalardır[64].

Özellikle çok taraflı çevre anlaşmaları (multilateral environmental agreement MEA's yerine metinde ÇTÇA kullanılacaktır) uluslararası çevre hukukunun bel kemiğini oluşturmaktadır. Zira, uzun bir süredir pek çok ÇTÇA, yerel ve uluslararası düzeyde müzakere edilmiş ve bağıtlanmıştır. Bu anlaşmalardan bazılarının birkaç tarafı varken, bazıları küresel boyuttadır[65].

[62]UNEP, (2006), s. 4
[63]Örneğin, KISS-SHELTON, s. 41 vd.
[64]Burada antlaşma terimi, başlıkları antlaşma, sözleşme, konvansiyon, konferans olan her türlü devletlerarası bağıt yerine kullanılmıştır.
[65]UNEP: **Guide For Negotiators of Multilateral Environmental Agreements**, United Nations Environmental Programme, Nairobi, 2007, s. 7

ÇTÇA'lar, tıpkı diğer uluslararası anlaşmalar gibi 1961 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi hükümlerine tabidir. Devletler arasında akdedilen antlaşmalara uygulanan VAHS, bu kapsamda akdedilen uluslararası antlaşmaların yorumlanmasına, ihlaline ve antlaşma koşullarındaki köklü değişikliklere ilişkin hükümleri içermekte olup, bu hükümler aynı zamanda örf ve adet hukuku kuralı olarak da kabul edildiğinden Sözleşme'ye taraf olmayan devletleri de bağlamaktadır[66].

Çevre ile ilgili antlaşmalar bakımından ise, metnin oluşturulması, kesinleşmesi, bağlayıcılık kazanması, hüküm ifade etmesi, yorumlanması ve çatışması, hükümlerinin değiştirilmesi ile gözden geçirilmesi ve sona ermesi yine VAHS'ne tabi olup, VAHS hükümleri yedek hukuk kuralları olarak kabul edildiğinden, ÇTÇA'lar bakımından VAHS'de hükme bağlanan düzenlemelerden farklı düzenlemelerin yapılabileceği ifade edilmektedir. [67]

ÇTÇA'ların iki jenerasyonda incelenmesi mümkündür [68]. Bunlardan ilki, tek bir konuyu ele alan kaynakların kullanımına yönelik sektörel anlaşmalardır. Bunlar özellikle, doğal hayat, hava ve deniz çevresi gibi doğal kaynakların kullanımı ve korunmasını ele alan 1971 tarihli Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme (Ramsar Sulak Alanlar

[66] Nitekim Türkiye'nin durumu da bu şekildedir. Bkz. Deniz KIZILSÜMER ÖZER: **Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri,** USAK Yayınları, No: 32, Ankara, 2009, s. 51

[67] KIZILSÜMER ÖZER, s. 53

[68] ÇTÇA'ların tarihsel olarak dört farklı dönemde incelenmesi için bkz. SANDS, s. 25 vd. Yine ÇTÇA'ların geleneksel, modern ve post-modern jenerasyonlara ayrılarak incelenmesi için bkz. Tuomas KUOKKANEN: **International Law and Environment: Variations on a Theme,** Kluwer Law International, La Haye, 2002.

Sözleşmesi-Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat), 1973 Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesi Hakkında Uluslararası Sözleşme (MARPOL - International Convention for the Prevention of Pollution From Ships) gibi sözleşmelerdir. Bu anlaşmalar, canlı doğal kaynaklar, küresel ortak kaynaklar ve deniz çevresini tehdit eden unsurlara karşı koyabilmek için kurallar getirmektedir [69].

İkinci jenerasyon ÇTÇA'ların çoğu bütüncül nitelikte olup, Rio Konferansı'nı izleyen ve yukarıda bahsi geçen iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik ile ilgili sözleşmeler bu kapsamda anılabilir [70].

ÇTÇA'lar arasında bir sınıflandırma yapmak gerekirse;

Küresel ÇTÇA – Bölgesel ÇTÇA: Tüm dünya çapında uygulama alanı olan anlaşmalar küresel ÇTÇA, yalnızca belirli bir bölgede uygulama alanı bulanlar bölgesel ÇTÇA olarak kabul edilirler[71]. Birinci grup için Bazı Tehlikeli Kimyasallar ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Ön Bildirimli Kabul Usulüne Dair Rotterdam Sözleşmesi (Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade), ikinci grup için Afrika'da Zararlı Atıkların Yönetimi Ve Sınır Ötesi Hareketlerinin Denetlenmesi Ve Afrika'ya İthalatının Yasaklanmasına Dair Bamako Sözleşmesi (Bamako Convention on the Ban on the Import into Africa and the Control of Transboundary Movement and Management of Hazardous Wastes within Africa) örnek gösterilebilir.

[69]UNEP, (2007), s. 7
[70]UNEP, (2007), s. 7
[71]UNEP, (2007), s. 8

Eki olan ÇTÇA - İlişiği olan ÇTÇA[72]: ÇTÇA'ların pek çoğunda dilimize "ek" olarak tercüme edilmiş olan ilave belgeler bulunmaktadır. Bu belgeler ana anlaşmanın bir parçası olmakla birlikte genelde iki farklı türe ayrılmaktadır. Ana anlaşmayı destekleme hedefi olan, ancak başlı başına bir doküman olarak da sayılamayacak ek dokümana sahip ÇTÇA'lar "eki olan ÇTÇA" olarak adlandırılabilir. Bunu bir örnekle somutlaştırmak gerekirse, Nesli Tehlikede Olan Yabani Bitki ve Hayvan Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES-Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora) ekinde üç adet liste bulunmaktadır[73]. Bu eklerden birincisinde nesilleri en fazla tehlike altında olan yabani bitki ve hayvan türleri, ikincisinde ticareti kontrol altında tutulmazsa tehlikeye girebilecek türler, üçüncüsünde ise taraf ülkelerin kendi yetki alanlarında olmak üzere, bunların aşırı kullanımının önlenmesi için ticaretini düzenlemeyi gerektiren diğer türlerin listesi yer almaktadır. Bu listeler münferiden bir belge olarak hiçbir anlam ifade etmemektedir; zira sadece ilgili türlerin isimlerinin yer aldığı uzun listelerdir. Bu nedenle bu tür liste halinde ek dokümanlara sahip sözleşmeler "eki olan ÇTÇA (*appendix-driven MEA's)"* kategorisinde sayılmaktadır.

İlişiği olan ÇTÇA'larda (*annex-driven MEA's*) ise sözleşmenin ekinde yer alan

[72]UNEP, (2007), s. 8. *Appendix driven MEA's*, karşılığı Eki olan ÇTÇA, *Annex driven MEA's* karşılığı İlişiği olan ÇTÇA kullanılmıştır. Türkiye'nin taraf olduğu sözleşmelerde hem appendix hem de annex karşılığı olarak "ek" terimi kullanılmakta ise de her iki belgenin özelliklerinin farklı olması nedeniyle yazar tarafından bu şekilde bir çeviri yapılması uygun görülmüştür. Bu bağlamda, sözleşmelerin ekinde yer alan belgelerin niteliğine bakılarak bundan sonraki uygulamalarda her iki metin türünün birbirinden ayrı tutulması gerektiğine dikkat çekilmek istenilmiştir.

[73]Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna And Flora, Switzerland, 13 January 1976, United Nations Treaty Collection, volume 993 (p.243). Resmi çeviri için bkz. 27/9/1994 tarihli ve 4041 sayılı Kanun ile onaylanması uygun bulunan ve 27/4/1996 tarihli ve 96/8125 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanan "Nesli Tehlikede Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES)", 20/6/1996 tarihli ve 22672 sayılı Resmi Gazete.

dokümanlar ana metnin zorunlu bir parçası olmakla birlikte, tüm metni açıklığa kavuşturmayı hedefler ve başlı başına ele alındığında bir anlam ifade eder. Yine somut bir örnek vermek gerekirse, 1973 Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesi Hakkında Uluslararası Sözleşme'nin (MARPOL- International Convention for the Prevention of Pollution From Ships) 1983 – 2005 yılları arasındaki süreçte kabul edilen altı adet ilişik belgesi (resmi çeviride "eki") bulunmaktadır. Bunlar, Petrol ile Deniz Kirlenmesini Önleyici Kurallar, Dökme Sıvı Maddelerle Deniz Kirlenmesinin Kontrolü İçin Kurallar, Denizde Paketle Taşınan Zararlı Maddelerden Doğan Kirliliğin Önlenmesi, Gemilerden Kaynaklı Atık Suların Neden Olduğu Kirliliğin Önlenmesi, Gemilerden Atılan Çöpler ile Kirlenmenin Önlenmesi, Gemilerden Kaynaklı Hava Kirliliğinin Önlenmesine ilişkin kurallardır[74].

Bu dokümanlara bakıldığında, her birinin tek tek ele alınabilir ve ana metinden bağımsız olarak bir anlam ifade edebilecek yeterliliğe ve açıklığa sahip dokümanlar olduğu görülmektedir. Bu nedenle sözleşmenin sonunda "ek" başlığı altında yer alsalar da bu hukuki farklılığı belirtmek bakımından her iki ek dokümanlara farklı isim verilmiştir.

Çerçeve sözleşmeler: Bazı sözleşmeler tek başına düzenlediği tüm konuları içeren sözleşmelerdir. Bazı sözleşmeler, amaçlarına ulaşabilmek için sonradan bazı ek metinleri (protokollerin) imzalanmasına ihtiyaç duymaktadır; örneğin Kyoto Protokolü, 1992 Rio Konferansı'nın çıktılarının başında gelen BM İklim Değişikliği

[74]International Convention for the Prevention of Pollution from Ships (MARPOL), International Maritime Organization, 26 November 1983, United Nations Treaty Collection, volume 1340 (p.184), v. 1341. Resmi çeviri için bkz. Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesine Ait Uluslararası Sözleşme, 1973, Karar sayısı 90/442, 24 Haziran 1990 tarihli, 20558 sayılı Resmi Gazete.

Çerçeve Sözleşmesi'nin ek protokollerindendir[75]. Belirli bir çevre sorunu bilimsel olarak ele alınarak hazırlanan çerçeve sözleşmelerde ana ilkeler ve devam edecek müzakereleri yürütecek organlar düzenlenmektedir[76].

b) Örf ve Adet Kuralları

Aynen uluslararası hukukta olduğu gibi, uluslararası çevre hukukunun en önemli ikinci kaynağı örf ve adet hukukudur[77]. ÇTÇA'lar bu günkü kadar önem kazanmadan önce, örf ve adet hukuku uluslararası örf ve adet hukukunun öncü kaynağı idi [78].

Uluslararası örf ve adet hukuku, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38 inci maddesinde devletlerin hukuk kuralı olarak kabul ettikleri genel uygulamaların kanıtı olarak uluslararası örf ve adet şeklinde düzenlenmiştir [79]. Uluslararası örf ve adet hukuku kuralları maddi ve manevi unsur olmak üzere iki temel öğeden oluşur. Aynı durumlarda aynı davranış ve tutumların sürekli olarak tekrarlanması örf ve adet kuralının maddi unsurunu, aynı yönde bir örnek davranışların hukukun bir gereği olarak zorunlu olduğu konusunda bir inancın varlığı da örf ve adet kuralının manevi unsurunu oluşturmaktadır [80].

Örf ve adet kurallarının oluşumu için sayılan iki unsurun yanında, bunların

[75]UNEP, (2007), s. 8
[76]KIZILSÜMER ÖZER, s. 82
[77]Konu hakkında bkz. Emre ÖKTEM: **Uluslararası Teamül Hukuku**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013.
[78]UNEP, (2006), s. 7.
[79]Bu ifadenin aslında tam olarak anlatılmak istenileni yansıtmadığı, esasen devletlerin hukuk olarak kabul ettikleri genel uygulamaların ancak örf ve adetin kanıtı olacağı savunulmuştur. Bkz. Aslan GÜNDÜZ, s. 20
[80]PAZARCI, I. Kitap, s. 210 vd.

uzun bir süre tekrarlanması gerektiği düşünülmekte ise de, uluslararası yargı ve hakemlik organlarının örf ve adet kurallarına ilişkin süre sorununu ele alırken, sürenin uzunluğu veya kısalığından ziyade, uygulamanın istikrarlı ve bir örnek olması hususunu daha çok önemsemişlerdir[81]. Uluslararası çevre hukukunun uluslararası hukuk içerisinde nispeten yeni bir dal olması nedeniyle örf ve adet kurallarının oluşumunda süre sorunu da kuralın unsurları kadar önemli bir konudur.

ÇTÇA'ların bazılarının, örf ve adet hukukunun oluşumuna katkıda bulunduğu, bu anlamda çevresel etki değerlendirmesi, sınır aşan çevre sorunlarında devletler arasında işbirliği ve dayanışma ile bu tür kirliliğin önlenmesi ve denetimine ilişkin kuralların, 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin deniz çevresi ve balık türlerinin korunmasına ilişkin kurallarının, müzakere edildikleri dönemde olmasa dahi sonradan örf ve adet kuralı haline geldiği kabul edilmektedir [82].

Antlaşma yapımı sürecinde ve antlaşmalarla getirilen yükümlülüklere ilişkin Devlet uygulamaları uluslararası çevre hukuku kapsamındaki örf ve adet kurallarının gelişimine katkıda bulunmaktadır[83]. Bununla birlikte, Uluslararası Adalet Divanı kararlarında henüz doğrudan uluslararası çevre hukukunun uygulanmasına ilişkin bir karar verilmemiştir. Bu türden bir kararın yoksunluğu, uluslararası çevre hukukunda örf ve adet kurallarının neler olduğunu tam olarak belirlemeyi de engellemektedir. Divan'da görülen Gabcikovo-Nagymaros davasında[84] örf ve adet kuralı olarak kabul

[81]PAZARCI, I. Kitap, s. 211
[82]KIZILSÜMER ÖZER, s. 55.
[83]SANDS, s. 147.
[84]UAD'nin uluslararası çevre hukuku kavram ve ilkelerini göz önüne alarak değerlendirme yaptığı ilk karar olması nedeniyle önem taşıyan bu uyuşmazlık, Macaristan ve Slovakya arasında Tuna Nehri'nin iki ülke arasında sınır oluşturan kesimi üzerinde, üç ayrı baraj ve ek tesisler yapılmasını öngören bir

edilecek nitelikte bir karar vermesi beklenirken, Divan'ın ihtiyatlı davranması neticesinde kalkınma-çevre dengesi ekseninde bir karar vermiş olması nedeniyle, anılan yöndeki beklentiler karşılık bulamamıştır[85]. Yine Divan'da karara bağlanan Arjantin-Uruguay Kağıt Hamuru Fabrikası davasında[86], Divan tarafından yalnızca, çevre hukukunda yer alan önleme ilkesinin örf ve adet kuralı olduğuna dikkat çekilmiştir[87].

Örf ve adet hukuku kuralları bölgesel düzeyde de gelişebilmektedir. Bu durum, küresel rejimlerin kuraldan ziyade istisna olarak kabul edildiği, çevrenin korunması alanında ve Avrupa ile Antarktika gibi sistemi yerleşmiş olan bölgelerde önem arz etmektedir [88].

c) Hukukun genel ilkeleri

Genel hukuk ilkeleri, her hukuk sisteminden ayrı olarak ve bir uluslararası hukuk kuralı yaratma amacı olmaksızın; eşyanın tabiatı gereği reddedilmesi imkansız olan, varlıkları ve kökenleri ispatı gerektirmeyecek kadar toplum yaşamının temelini teşkil eden ilkelerdir [89]. İyi niyet ilkesi, kazanılmış haklara saygı ilkesi, ayrım gözetmeme gibi ilkeler hukukun genel ilkeleri arasında kabul edilmektedir [90].

---

antlaşmanın Macaristan tarafından ekolojik nedenler ileri sürülerek durdurulmasından kaynaklanmıştır. Karar için bkz. ***Gabcikovo-Nagymaros Project***, (Hungary/Slovakia), Judgement, I.C.J. Reports 1997, p. 7

[85]UAD nezdinde görülerek karara bağlanan bu dava ile ilgili detaylı bir analiz için Bkz. Şule ANLAR GÜNEŞ, *Gabcikovo-Nagymaros Davası*, AÜHFD, Yıl:2006, C. 55, S. 2, s. 91 vd.
[86]Pulp Mills On The River Uruguay Case, bir sonraki alt başlıkta daha detaylı anlatılacaktır.
[87]Karar için bkz. ***Pulp Mills on the River Uruguay,*** (Argentina v. Uruguay), Judgment, I.C.J. Reports 2010, p. 14.
[88]SANDS, s. 149 vd.
[89]GÜNDÜZ, s. 31
[90]PAZARCI, I. Kitap, s. 221 vd.

Uluslararası çevre hukukuna bakıldığında ise, çevresel etki değerlendirmesi konusu ilk olarak ABD'de federal bir yasa olarak kendisi göstermiş, daha sonra diğer devletler ve bölgesel örgütler tarafından da benimsendikten sonra, nihayetinde global çevre düzenlemelerinin büyük ve önemli bir parçası haline gelmiştir [91].

Uluslararası çevre hukukuna ilişkin ilkelere, ayrı bir başlık altında daha geniş şekilde yer verilecektir.

d) Yargı Kararları

Çevre ile ilgili uyuşmazlıklara bakıldığında, çevresel uyuşmazlıkların en eski tarihli olanı 1893 tarihli Bering Denizi Fok Kürkü ile ilgili hakemlik kararıdır. Bunun ardından Trail Smelter Davası (1941) ve Lanoux Gölü Davası (1957) gibi hakemlik kararları, çevre ile ilgili verilen uluslararası yargı kararlarının yolunu açmıştır [92].

Çevre, bilindiği üzere, hem ulusal hem de uluslararası politika gündeminde gittikçe yükselen bir konu haline geldiğinden, çevrenin çevresel kaynakların korunması konularında gerek ulusal, gerekse uluslararası kamuoyunda göz ardı edilemeyecek bir farkındalık oluşmuştur. Bu farkındalık sayesinde, ulusal hukuklar kapsamında çeşitli ve çok sayıda yasal düzenlemelere yer verilmiş, uluslararası alanda ise yukarıda daha ayrıntılı şekilde bahsedilen anlaşmalar akdedilmiştir. Günümüzdeki

[91] KISS – SHELTON, s. 50.

[92] Philippe SANDS, *Litigating Environmental Disputes: Courts, Tribunals and the Progressive Development of International Environmental Law,* OECD Global Forum VII on International Investment, 27-28 March 2008, OECD Investment Division, bkz. http://www.oecd.org/investment/globalforum/40311090.pdf, s. 2, (son e.t.:03/02/2018).

bu gelişmeler, çevreye ilişkin uyuşmazlıkların artması ve içeriklerinin çeşitlenmesine de neden olmuştur[93].

Uluslararası hukukta, kararları taraflarla birlikte tüm uluslararası hukuk kişilerini bağlayan bir uluslararası yargı yerinin olmayışı, hem uluslararası hukukun niteliklerinin bir sonucu, hem de uluslararası hukukun eleştirilen yönlerinden birisini oluşturmaktadır. Bu nedenle çevresel konularda ortaya çıkan uyuşmazlıklar ve bu uyuşmazlıkları karara bağlayan yargı yerleri parçalı bir görünüm arz etmektedir.

Uluslararası Adalet Divanı başta olmak üzere, hakemlik mahkemeleri, DTÖ panel sistemi, uluslararası çevre hukukunun yargısal ayağını oluşturmaktadır. Bu makamlarca verilen kararların genellikle uyuşmazlığın taraflarınca uygulandığı görülmektedir. Devletlerin, verilen kararlara riayet etmesi, yargı yerlerinin etkinliğini arttırmaktadır.

i- UAD kararları

Korfu Boğazı Davası[94]

UAD, karasularında yerleştirilmiş olan mayınların İngiliz gemilerine verdiği zararlardan, mayınları kendisinin yerleştirmediğini ve böyle bir olaydan haberi olmadığını bildiren Arnavutluk'un sorumluluğunu kabul ederek, genel bir biçimde, devletlerin ülkelerini başka devletlerin haklarına aykırı düşen işlem ya da eylemlere yönelik kullanımlara bırakmama yükümlülüklerinin bulunduğunu belirtmiştir [95].

[93] SANDS, (2008), s. 3.
[94] ***Corfu Channel case***, Judgment of April 9th, 1949, I.C. J. Reports 1949, p. 4.
[95] Hüseyin PAZARCI: **Uluslararası Hukuk Dersleri,** II. Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s. 470-471

Gabcikovo-Nagymaros Kararı

UAD'nin uluslararası çevre hukuku kavram ve ilkelerini göz önüne alarak değerlendirme yaptığı ilk karar olması nedeniyle önem taşıyan bu uyuşmazlık, Macaristan ve Çekoslovakya arasında Tuna Nehri'nin iki ülke arasında sınır oluşturan kesimi üzerinde, üç ayrı baraj ve ek tesisler yapılmasını öngören bir antlaşmanın Macaristan tarafından ekolojik nedenler ileri sürülerek durdurulmasından kaynaklanmıştır [96].

Özellikle siyasi ve ekonomik yönleri başta olmak üzere, çok yönlü gelişimi olan ve yirmi yıllık geçmişi bulunan bu uyuşmazlıkta, Macaristan'ın çevreye ilişkin gelişmeleri ve uluslararası çevre hukukunda yeni norm ve ilkelerin ortaya çıkması nedeniyle antlaşmada köklü değişiklikler olduğunu iddia etmesi, UAD tarafından bu uyuşmazlığın kapsamı yönünden yerinde görülmemiştir. Çevre hukuku bakımından ekonomik kalkınma ve çevre koruma önceliklerini uzlaştırmak için tarafların işbirliği yapması yönünde genel tavsiyede bulunmaktan başka bir karar vermemiş olan UAD'nin yargılama yaptığı dört sene boyunca bölgedeki çevre sorunları devam etmiş ve tahribat meydana gelmiştir.[97] Kararda UAD tarafından her iki tarafın da uluslararası hukuk kurallarını ihlal ettiği sonucuna varılmıştır[98].

Arjantin-Uruguay Kağıt Hamuru Fabrikası Kararı (Pulp Mills On The River Uruguay):

[96]GÜNEŞ-ANLAR, s. 91 vd.
[97]GÜNEŞ-ANLAR, s. 112 vd.
[98]***Gabcikovo-Nagymaros Project,*** para. 140.

Mayıs 2006'da Arjantin, Uruguay aleyhine Uruguay Nehri kıyısında kurulan kağıt hamuru fabrikalarının inşaatının nehrin ekosistemine zarar verdiğini iddia ederek Divan'a başvurmuştur [99].

Divan'a başvuran Arjantin Uruguay'ın, Uruguay Nehri üzerinde kurmuş olduğu iki fabrikanın nehrin suyunu kirlettiğini iddia etmiştir. Bu olayda verilen karar, UAD'nin yeni tarihli verdiği kararlar arasında yer aldığından, önem arz etmektedir.

Davanın tarafları olan Arjantin ve Uruguay devletleri arasında 1975 tarihli "Uruguay Nehri Statüsü" imzalanmış olup, uyuşmazlık konusu ihlal ve UAD'nin bu uyuşmazlıkta yetkilendirilmesi, anılan Statü'ye dayandırılmıştır[100].

Arjantin Uruguay'dan, bu Statü'ye uygun olarak yükümlülüklerini yerine getirmesini, nehrin ekolojik yapısının tahrip edilmeden kullanılmasını, vermiş olduğu tüm zararları gidermesini talep etmiştir[101].

13 Temmuz 2006 tarihinde UAD, Arjantin'in koruyucu önlem alınması talebini[102], davanın koşulları koruyucu önlem alınmasını gerektirmediğinden

[99] ***Pulp Mills on the River Uruguay,*** para. 1.
[100] ***Pulp Mills on the River Uruguay,*** para. 1.
[101] ***Pulp Mills on the River Uruguay,*** para. 22.
[102] Koruyucu Önlemler (Provisional Measures):UAD Statüsünün 41. maddesinde, Divan durumun gerektirdiğine hükmederse, tarafların haklarını korumak için geçici koruma önlemlerinin alınmasına karar verebilir. Alınan bu karar, hemen taraflara ve Güvenlik Konseyi'ne bildirilir, şeklinde hüküm getirilmiştir. Dava konusu uyuşmazlığın niteliği ve tarafların durumuna göre, Divan, tarafların haklarını korumak amacıyla, dava konusu uyuşmazlığa neden olan fiillerin durdurulmasına karar verebilir. Bu anlamda, geçici koruma önlemleri bir tür ihtiyati tedbir niteliğindedir. Divan tarafından bu yönde verilen bir ara karara tarafların uymaması halinde, 2001 yılında görülen La Grand davasında oluşturulan içtihat gereğince, ihlalde bulunan taraf aleyhine tazminata hükmedileceği karara bağlanmıştır. Bkz. AKSAR, s. 81

reddetmiştir. Uruguay ise, bu nehirde taşımacılık yapıldığını, Arjantin'in taşıma faaliyetlerini durdurduğunu ve Uruguay'ın ekonomik anlamda bundan zarar gördüğünü iddia ederek, kendi lehine koruyucu önlem alınmasını talep etse de UAD, dava konusu uyuşmazlıkla ilgili olmadığından, bu talebi yerinde görmemiştir. Ancak Uruguay'ın uyuşmazlık konusu iki tesisten biri olan Botnia fabrikasının inşaatına devam edebileceğini öngörmüştür.

20 Nisan 2010 tarihinde Divan, uyuşmazlığı karara bağlamıştır. Divan, Uruguay' ın, 1975 Statüsü'nün 7 ilâ 12 nci maddelerinde yer alan prosedüre ilişkin yükümlülüklerini ihlal ettiğine hükmetmiştir. Divan, Uruguay' ın 1975 Statüsü'nün maddi yükümlülüklere ilişkin 35, 36 ve 41 inci maddelerini ihlal etmediği kanaatine varmıştır [103].

UAD'nin Uruguay'ı sorumlu tuttuğu prosedüre ilişkin yükümlülükleri düzenleyen 1975 Statüsü'nün 7 ilâ 12 inci maddelerine bakıldığında, tarafların bilgi verme, ihbarda bulunma ve müzakere yükümlülükleri olduğu görülmektedir. Burada, Divan, Uruguay'ın, işbirliği mekanizması olarak adlandırılan bu üçlü süreci dikkate almaksızın hareket ettiğine hükmetmiştir [104].

1975 Statü 41 inci maddesinde tarafların kirliliğin önlenmesiyle ilgili yükümlülükleri düzenlenmekte olup, UAD 41 inci maddenin amacının, Uruguay nehrinin su çevresinin korunması ve muhafazası amacıyla, tarafların denetim

[103] ***Pulp Mills on the River Uruguay,*** para. 282.
[104] ***Pulp Mills on the River Uruguay,*** para. 97, 122, 149. Ayrıca bkz. Maurizio RAGAZZI, *River Uruguay Dispute Before ICJ – Judgment,* Dünya Bankası Resmi web sitesi. http://go.worldbank.org/B9MZO26WF0, (son e.t.:03/02/2018).

yetkilerini ifa etmeleri için, uygulanan uluslararası antlaşmalara uygun olarak, yükümlülük getirmek olduğunu düşündüğünden, UAD kendisini Arjantin'in gürültü, görsel kirlilik ve bunlara bağlı olarak Orion fabrikasının ürettiği kötü kokulara ilişkin iddiaları bakımından yetkili görmemiştir [105]. Statünün 60 ıncı maddesinde Statünün yorumu veya uygulanması ile ilgili, taraflar arasında doğrudan görüşmelerle çözülemeyen her türlü uyuşmazlığın her iki taraf ülke tarafından UAD'ye götürülebilmesi yönündeki madde ile birlikte ele alındığında, Arjantin'in 41 inci maddenin ihlaline ilişkin iddiaları, UAD tarafından Statünün yorumu ya da uygulanması kapsamında görmemiştir.

ii- GATT ve DTÖ tarafından çevre ile ilgili verilen kararlar

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ile ilgili açıklamalar bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak verileceğinden, bu başlıkta sadece GATT/DTÖ'nün anlaşmazlıkların halli mekanizması çerçevesinde çevre ile ilgili vermiş olduğu kararlara değinilecektir.

İstişare, Panel ve Temyiz olmak üzere, 3 aşamalı bir sistem öngören DTÖ Anlaşmazlıkları halli mekanizması, çok taraflı ticaret sistemine güvenirlik ve öngörülebilirlik kazandırma amaçlı olup, DTÖ anlaşmaları çerçevesinde kurulan bu sistemde gerek uygulamaya yönelik zorlayıcı araçların yer alması, gerekse üyelerin ihtilaflarını karşılıkla anlayış çerçevesinde çözebilmesine olanak veren, işleyişi belirli bir sistemin kurulmuş olması nedeniyle önem arz etmektedir.[106]

[105] ***Pulp Mills on the River Uruguay,*** para. 52.
[106] P.Neslihan TURGUTTOPBAŞ, *The Dispute Settlement Under The WTO: Experience of Turkey,* Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 13/3 (2011). 97-128, s. 102

GATT sistemi altında, çevresel önlemler veya sağlıkla ilgili önlemlere ilişkin altı adet panel prosedürü tamamlanmış olup, 1995'ten itibaren DTÖ anlaşmazlıkların halli mekanizması kapsamında bu tür üç adet uyuşmazlık karara bağlanmıştır [107].

Karara bağlanan panellerden birtakım örnekler vermek gerekirse;

ABD'nin Kanada'dan ton balığı ve ton balığı ürünleri ithalini yasaklamasına ilişkin uygulaması aleyhine Kanada tarafından anlaşmazlıkların halli mekanizmasına başvurulmuştur. Panel, 1982 tarihli kararında bu yasaklamayı GATT Anlaşması'nın XI/1 maddesine aykırı bulmuş ve yine bu yasaklamanın XI/2 ve XX/g maddeleri kapsamında haklı olmadığına hükmetmiştir [108].

Kanada'nın işlem görmemiş ring ve somon balıkları ihracatına dair aldığı önlemler aleyhine ABD tarafından Panel'e başvurulmuş olup, 1988 tarihli kararlar, Kanada tarafından uygulanan önlemleri GATT Anlaşması'nın XI/1 maddesine aykırı bulmuş ve yine bu yasaklamanın XI/2 (b) ve XX/g maddeleri kapsamında haklı olmadığına hükmetmiştir [109].

Bir başka önemli karar ise, Hindistan, Malezya, Pakistan ve Tayland'ın ABD aleyhine başvurmuş olduğu Panel sürecidir. ABD, karides avında, kendisine ihraç

[107]http://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis00_e.htm, (son e.t.:03/02/2018).

[108]***United States-Prohibition of Imports of Tuna and Tuna Products from Canada,*** Report of the Panel adopted on 22 February 1982 (L/5198-29S/91).
Ayrıca bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis01_e.htm, (son e.t.:03/02/2018).

[109]***Canada-Measures Affecting Exports of Unprocessed Herring and Salmon,*** Report of the Panel adopted on 22 March 1988 (L/6268-35S/98)
Ayrıca bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis02_e.htm, (son e.t.:03/02/2018).

edilen ürünler bakımından deniz kaplumbağalarının zarar görmemesi için bir cihaz kullanılmasını talep etmiştir, zira ihracata ilişkin kendi iç hukukunda bu yöne ilişkin hükümler mevcuttur. Ancak yapılan yargılama neticesinde, çevrenin korunması saikiyle de olsa DTÖ üyesi devletler arasında ayrımcılığa sebebiyet verilemeyeceği karara bağlanmıştır. Zira bu davada mesele, çevrenin korunmasından ziyade ayrımcılık perspektifinden değerlendirilmiştir.[110]

iii- Hakemlik kararları

Pasifik Fok Kürkü Tahkimi

1893 tarihli hakemlik kararına konu olan uyuşmazlık, ABD ile Birleşik Krallık arasında, kıyı devleti olan ABD'nin açık denizdeki İngiliz balıkçılık faaliyetlerine müdahale edebilmesinin koşulları nedeniyle meydana gelmiştir [111].

Hakem heyeti, Bering Denizi'nin Pasifik Okyanusu'nun bir parçası olduğu hususunda oy birliği ile anlaşmaya varmış ve kararda bu denizde Rusya'nın, ABD ve Birleşik Krallığın münhasır haklarının olup olmadığına, var ise nerelerde olduğuna hükmetmiştir. Bu karara ABD'nin başvurusu üzerine, hakem heyeti, denizde yetki alanı haricindeki sularda fokların korunması ve muhafazasını düzenleyen bir hukuki metni kabul etmiştir. Bu düzenlemede, avcılık yöntemleri ve kısıtlamaları ile, av yasağı mevsiminde dair hükümler getirilmiştir.[112]

---

[110]***United States-Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products,*** Report of Appellate Body, AB-1998-4, para 186.
Ayrıca bkz. https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis08_e.htm, (son e.t.:03/02/2018).

[111]***Award between the United States and the United Kingdom relating to the rights of jurisdiction of United States in the Bering's sea and the preservation of fur seals***, 15 August 1893, United Nations Reports of International Arbitral Awards Volume XXVIII pp. 263-276, Ayrıca bkz. SANDS, (2008), s. 3

[112]SANDS, s. 562-563

Devletlerin ulusal yetkilerinin ötesindeki deniz alanlarında fok kürkünü korumak amacıyla düzenlemelere ilişkin hakları ile ilgili olan bu karar üç bakımdan önem taşımaktadır: Doğal kaynakların tek bir devlet yetkisi dışında kısmen veya tamamen kalması halinde, bu kaynakları korumanın zorlukları ifade edilmiş; paylaşılan doğal kaynakların korunmasında uluslararası hukuki teknikler bu kararla kabul edilen düzenlemeler sayesinde oluşturulmuş; uluslararası yargı yerlerinin uyuşmazlıkların barışçı çözümünde ve uluslararası hukuki düzenlemelerin gelişiminde oynadığı rol ifade edilmiştir [113].

Trail Smelter Davası

1920'lerde Kanada'nın British Columbia bölgesinde yer alan Trail Kalhanesi'nden yayılan duman ve emisyonlar, rüzgâr vasıtasıyla ABD'nin Washington Eyaleti'nde çeşitli hasarlara yol açmıştır. Bunun üzerine taraflar hakem yargılamasına başvurmuşlardır [114]. Bu davada verilen karar ile, uluslararası hukukta ilk defa bir devletin ülkesinden yararlanırken, öteki devletlere zarar vermemesi gerektiği yolunda bir kuralın varlığı kabul edilmiştir [115].

Bu dava sonucunda Kanada'nın, verdiği zararı karşılamak üzere ABD'ye toplamda 428.000 Amerikan Doları tazminat ödemesine karar verilmiştir[116]. Ayrıca

[113]SANDS, s. 561

[114]***Trail smelter case (United States, Canada),*** 16 April 1938 and 11 March 1941, United Nations Reports of International Arbitral Awards, volume III pp. 1905-1982. Ayrıca bkz. Michael J. ROBİNSON-DORN, *The Trail Smelter:Is What's Past Pologue? EPA Blazes A New Trail For CERCLA*, NYU Environmental Law Journal, Volume 14, 2006, s. 243 vd.

[115]PAZARCI, II. Kitap, s. 309

[116]***Trail smelter case (United States, Canada),*** p. 1933.

yapılan teknik çalışmalar için de ayrıca bir ödeme yapılmasına hükmedilmiştir.[117]

Lanoux Gölü hakemlik kararı

1957 tarihli *Lanoux Gölü* hakemlik kararında ise, hakemlik mahkemesi, bir devlet ülkesine giren suların, bir komşu devletçe kirletilmesi söz konusu olduğu takdirde, buna neden olan devletin sorumluluğunun doğacağını kabul etmiştir.[118]

iv- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları

Öneryıldız - Türkiye Davası

Çalışmanın giriş bölümünde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde çevre hakkına ilişkin bir hükmün bulunmadığına dikkat çekilmiş idi. Ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdine görülen davalarda verilen kararlarda çevre hakkı çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Yaşam hakkı ile bağlantılı olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin verdiği en önemli kararlardan biri Öneryıldız-Türkiye davasıdır[119]. Çevre kirliliği nedeniyle ortaya çıkan metangazı patlaması nedeniyle yaşanan can kaybına ilişkin olan davada çevre kirliliği ve yaşam hakkı arasında bağ kurularak devletin bu konuda üzerine düşen görevi yerine getirmediği sonucuna varılmıştır[120].

e)Doktrin

Uluslararası hukukun kaynaklarına yardımcı nitelikte sayılabilecek ve tek başına dikkate alınması; ancak konu hakkında hiçbir uluslararası antlaşma, örf ve adet

[117]***Trail smelter case (United States, Canada),*** p. 1980.
[118]***Lake Lanoux Arbitration,*** (FRANCE v. SPAIN) (1957) 12 R.I.A.A. 281; 24 I.L.R. 101 Arbitral Tribunal.1 November 16, 1957. Ayrıca bkz. PAZARCI, II. Kitap, s. 471
[119]***Öneryıldız/Türkiye***, AİHM, Büyük Daire, n° 48939/99, 30.11.2004.
[120]***Öneryıldız/Türkiye,*** para. 97 vd.

hukuku, hukukun genel ilkesi veya yargı kararı bulunmaması halinde mümkün olacak olan doktrin, bu kapsamda, uluslararası hukukun kaynakları bakımından yardımcı kaynak olarak kabul edilmektedir.[121]

Bu başlıkta ele alınması mümkün olan bir diğer kaynak ise BM tarafından kurulmuş olan Uluslararası Hukuk Komisyonu'dur (ILC). Uluslararası hukukunun gelişiminde ve bu hukuk dalının kodifikasyonunda yapılacak çalışmalara katkı sağlamak amacında olan Komisyon, uluslararası hukukun çeşitli konuları hakkında taslak metinler oluşturmaktadır [122].

Yine doktrin başlığı içerisinde, BM Güvenlik Konseyi kararlarını, BM Genel Kurul kararlarını, AB Direktifleri, Kararları ve Tüzüklerini; çok taraflı çevre anlaşmalarının kurumsal yapısı içerisinde yer alan Taraflar Konferansı toplantılarında alınan kararları da saymak mümkündür [123].

2- Uluslararası Konferanslar

A. Stockholm Konferansı (United Nations Conference on Human Environment-Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı)

Bir önceki başlıkta çevre hakkı kavramını açıklarken BM İnsan Çevresi Konferansı'na (UNCHE) kısaca değinilmişti. Konferans'ın gelişimine daha ayrıntılı bakıldığında;

[121]Enver BOZKURT, M. Akif KÜTÜKÇÜ, Yasin POYRAZ: **Devletler Hukuku**, Yetkin Yayınları, gözden geçirilmiş 7. baskı, Ankara, 2012, s. 93.
[122]UNEP, (2006), s. 9.
[123]UNEP, (2006), s. 9.

Birleşmiş Milletler'in 1968 tarihli ve 2398(XXIV) sayılı Genel Kurul kararı ile insan çevresinin sorunları belirlenerek, Konferans'ın toplanmasına karar verilmiştir. İnsan çevresindeki bozulmaları mümkün olduğunca ortadan kaldırmak amacıyla, ulusal, yerel ve uluslararası düzeyde yoğunlaştırılmış bir eylem gereksiniminden doğan Konferans'ta gelişen ve gelişmekte olan ülkelerin sorunlarının ele alınması ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarının dahil edilmesi öngörülmüştür [124].

1969 tarihli ve 2581 (XXIV) sayılı Genel Kurul kararı ise, doğrudan İnsan Çevresi Konferansı'nı düzenlemektedir. Bu kararda, Konferans'ın amacı, insan çevresi korunurken ve geliştirilirken, hükümetler ve uluslararası örgütler tarafından yapılacak faaliyetlerde rehberliği sağlamak ve onları cesaretlendirmek, bunu yaparken gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı problemlerin öneminin farkında olarak uluslararası işbirliği yapılması gerektiği şeklinde ifade edilmiştir.

Kurumsal, normatif, finansal ve programlar bazında sonuçlar doğuran Stockholm Konferansı'nın bitiminde, Stockholm Bildirgesi yayımlanmış olup, bu Bildirge uluslararası çevre hukuku bakımından bazı önemli gelişmelere de ön ayak olmuştur.[125]

Stockholm Bildirgesi, çevrenin korunması ve geliştirilmesi için uluslararası

[124]Patricia W. BIRNIE, Alan F. BOYLE: **International Law and The Environment**, Oxford University Press, New York, 2004, s. 38
[125]BIRNIE-BOYLE, s.38.

işbirliğini zorunlu kılmış olduğundan, bu Bildirge'nin ardından Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 2997 (XXVII) sayılı kararı ile Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kurulmuş olup, UNEP'in dayandığı temel belge, Stockholm Bildirgesi olarak kabul edilmektedir.[126]

Stockholm Bildirgesinin 1 inci maddesine önceki başlıkta değinilmiş olup, 21 inci maddesi ise, devletlerin, BM Antlaşması ve uluslararası hukuk ilkelerine göre kendi çevre politikaları gereğince kendi kaynaklarını işletme hakkına sahip olduklarını, ancak bu eylemlerin diğer devletlerin çevresine veya kendi ulusal yetki alanları dışındaki alanlara zarar vermediğinden emin olmaları yönünde sorumluluklarının bulunduğu ilkesini düzenlemekte olup, bu ilke katı hukuk-*hard law* niteliği kazanmıştır[127]. Bir başka deyişle, Stockholm Bildirgesi'nin 21 inci maddesi, tıpkı 1 inci maddesi gibi, bağlayıcılığı olmayan tavsiye niteliğindeki düzenleme seviyesini aşarak, devletlerin ve diğer uluslararası örgütlerin çevrenin uluslararası boyutları hakkında kabul ettiği temel ilkelerden biri haline gelmiştir.

Konferans, çevrenin korunmasında, biosferin uluslararası hukuk ve organizasyonlar tarafından korunması gerekliliğinin altını çizmiştir. Çevresel tehditlerin sınır aşan ve küresel nitelikte olması, açıkça uluslararası çözümlerin ve normların talep edilmesine sebep olmuştur. Kaçınılmaz olarak, bir bütün kabul edilen çevre, politikanın olduğu kadar uluslararası hukukun da konusu haline gelmiştir [128].

[126]UNEP ile ilgili üçüncü bölümde daha ayrıntılı bilgi verilecektir.
[127]Marc PALLEMAERTS, *Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku:Geleceğe Doğru Geri Adım mı?*, Çev: Bülent Duru, AÜSBFD, Yıl: 1997, Cilt 52, sayı: 1-4, s. 613- 632
[128]Oscar SCHACHTER: **International Law in Theory and Practice,** Martinus Nijhoff Publishers, The Netherlands, 1991, s. 362.

Stockholm Konferansı ve Bildirgesi, artık devletlerin kalkınmanın bazı çevresel sonuçları olduğunu fark etmelerini sağlamış ve bunların uluslararası bir çaba ile kontrol altına alınması gerektiğinde uzlaştıklarını göstermiştir. Stockholm sürecinden bu yana, çevrenin uluslararası boyutları azımsanmayacak bir gelişme kaydetmiş ve zaman içerisinde yeni uluslararası metinler ve uygulamalarla kendine özgü bir sisteme kavuşmuştur.

B. Brundtland Raporu

"Ortak Geleceğimiz-Our Common Future" olarak da bilinen Brundtland Raporu, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1983 yılındaki 38/161 sayılı kararıyla kurulan ve Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundtland'ın başkanlığında çalışan "Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu"nun vardığı sonuçları ortaya koymaktadır.[129]

Uzun vadeli çevre stratejileri önermek, çevre konusunda duyulan endişeleri yönlendirerek, farklı ekonomik düzeydeki ülkelerin işbirliği ile çevre ve kalkınmaya ilişkin dengeleri de dikkate alarak ortak ve tutarlı amaçlar belirlemek, çevreyi korumak için etkili yöntemler bulmak amacıyla komisyon kurulmuş ve Rapor bu amaçlar doğrultusunda hazırlanmıştır[130] Komisyon, ilk resmi toplantısını 1-3 Ekim 1984 tarihinde Cenevre'de yapmıştır. Açılış toplantısında Komisyon tarafından sekiz ana konu belirlenerek, ele alınmış ve 27 Şubat 1987 tarihinde Tokyo Bildirisi adıyla son

[129]**Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future** Transmitted to the General Assembly as an Annex to document A/42/427 - Development and International Co-operation: Environment. Ayrıca bkz. DÜNYA ÇEVRE VE KALKINMA KOMİSYONU, Çev: Belkis Çorakçı: **Ortak Geleceğimiz**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara, 1991

[130]*Ortak Geleceğimiz*, Komisyon Başkanı'nın önsözü, s. 15

toplantı metnini ilan etmiştir. Anılan sekiz ana konu ise, nüfus, çevre ve sürdürülebilir kalkınma; enerji, çevre ve kalkınma; sanayi, çevre ve kalkınma; besin güvenliği, tarım, ormancılık, çevre ve kalkınma; iskan, çevre ve kalkınma; uluslararası ekonomik ilişkiler, çevre ve kalkınma; çevre yönetimi için karar destek sistemleri; uluslararası işbirliğidir.[131]

Brundtland Raporu'nun uluslararası çevre hukukuna kazandırdığı en önemli kavram, "sürdürülebilir kalkınma-sustainable development" olmuştur. Esasında sürdürülebilir kalkınma, 1950'lerden bu yana bilinen bir terim olmasına rağmen, ilk defa bu Rapor ile uluslararası bir metinde yer almıştır. Raporun yayımlanışından bu yana, sürdürülebilir kalkınma kavramı adeta çevre hukukunun sloganı haline gelmiştir.

1987 Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nca, "bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma" olarak tanımlanan sürdürülebilir kalkınma kavramı halen pek çok uluslararası ve ulusal metinde yer almaktadır.[132]

C. Rio Konferansı (United Nations Conference on Environment And Development - Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı)

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1989 yılında 44/228 sayılı alınan karar ile, Stockholm Konferansı'nın yirminci yıl dönümüne denk gelen 1992 yılının,

[131]*Ortak Geleceğimiz*, s. 423 vd.

[132]Uluslararası düzenlemelere ve Avrupa Birliği Direktiflerine uygun olarak mevzuatımıza kazandırılan ve 26.04.2006 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 5491 sayılı yasa ile değişik 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun Tanımlar başlıklı 2. maddesinde sürdürülebilir kalkınma kavramı, bugünkü ve gelecek kuşakların, sağlıklı bir çevrede yaşamasını güvence altına alan çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında denge kurulması esasına dayalı kalkınma ve gelişmeyi ifade etmektedir.

Dünya Çevre Günü olarak kutlanan 5 Haziran tarihinde Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCED) toplanmasına karar verilmiştir.

3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında Rio de Janeiro'da toplanan ve Rio Konferansı olarak da adlandırılan bu toplantının Konferans Bildirgesi'nin başlangıç bölümünde, Stockholm Konferansı'nın ilkelerine bağlı kalındığı ve bunları gerçekleştirmek için devletler, toplumlar ve insanlar arasında olmak üzere, her düzeyde işbirliği kurmak amacı taşındığı, insanların yuvası sayılan dünyayı ve herkesin ortak çıkarını koruyacak bir çevre-kalkınma esasında üzerinde uzlaşılmasının gereği vurgulanmıştır.[133]

Rio Konferansı, atmosferin korunması başta olmak üzere, biyolojik çeşitliliğin korunması, su kaynaklarını ve deniz alanlarının etkin kullanımı, hayat kalitesi ve insan sağlığının iyileştirilmesi ile yoksulluğun giderilmesi ve çevre bozulmasının durdurulması yoluyla yoksulların hayat koşullarının iyileştirilmesi temelinde çevre, insan ve kalkınma konularını ele almıştır.[134]

Rio Konferansı sonucunda beş önemli uluslararası metin oluşturulmuştur. Bunlardan ikisi küresel düzeyde uygulama alanı bulan, İklim Değişikliği Sözleşmesi ile Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmeleridir. Bunun yanında Orman Prensipleri başlığı altında bir dizi ilkeler bütünü kabul edilmiştir. Ancak ele alınan konuyu ilgilendiren iki temel belge vardır. Bunlar Rio Bildirgesi ve Gündem 21'dir.

---

[133]Ruşen KELEŞ, Can HAMAMCI: **Çevre Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 201-202

[134]Bu konuda bkz. **Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (UNCED)**, T.C. Çevre Bakanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Ankara, (Basım yılı belirtilmemiş), s. 2.

a) Rio Bildirgesi

Çevre ve kalkınma konularında yirmi yedi temel ilkeden oluşan Rio Bildirgesi, Dünya Zirvesi'nde ülkelerin Devlet ve Hükümet Başkanları tarafından onaylanmıştır. Bu metin, hukuki olarak bağlayıcı olmayan, bir başka deyişle *soft-law* olarak kabul edilen bir belge olmasına rağmen, hükümetlere politik bir yükümlülük getirmektedir.[135]

Konferans'ta ele alınan konulara ilişkin temel ilkeleri belirleyen Rio Bildirgesi'nde yer alan başlıca prensipler [136];

- Sürekli ve dengeli kalkınma ilkesinin odak noktasını oluşturan insanlar, doğa ile uyumlu, sağlıklı ve üretken bir yaşam hakkına sahiptir.
- Devletin egemenlik haklarını kullandıkları alanın dışına çevresel zarar vermemeye özen göstermelidir.
- Kalkınma hakkı, bugünkü ve gelecek kuşakların kalkınma çevre gereksinimleri arasında denge kurularak gerçekleştirilmelidir.
- Sürekli ve dengeli kalkınma gerçekleştirilirken çevrenin korunması bağımsız olarak ele alınmamalı, kalkınma süreciyle bütünleştirilmelidir.
- Tüm insanlar için daha yüksek bir yaşam kalitesi sağlanmalıdır.
- Devletler ve halklar, uluslararası dayanışmayı sağlamak amacına yönelik çalışmalarını sürdürmelidir.
- Barış, kalkınma ve çevre koruma birbirlerine bağlıdırlar ve bölünemezler.

[135]***Rio Declaration on Environment and Development,*** United Nations General Assembly, A/CONF.151/26 (Vol. I). Ayrıca bkz. **Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı**, s. 4
[136]KELEŞ-HAMAMCI, s. 202-203

Rio Bildirgesi, Stockholm Bildirgesi'ni de temel alarak, 2. maddesinde, yukarıda *hard-law* kural olarak kabul edilen Stockholm Bildirgesi'nin 21. maddesini tekrarlarken, devletlerin kendi kaynaklarını çevre ve *kalkınma* politikalarına göre, diğer devletlere ve ulusal yetkisi dışındaki diğer alanlara zarar vermeksizin kullanma hakkı olduğunu belirttiğinden, burada çevre ile beraber kalkınma da bilinçli olarak kullanılmıştır. Bu gelişmeyi çevresel eğilimlerde bir tür geriye gidiş olarak yorumlayanlar da mevcuttur.[137] Ancak, Konferansın isminden de anlaşılacağı üzere, burada amaç yoksullukla mücadele ederken ve gelişmekte olan ülkeleri kalkınma planları doğrultusunda desteklerken, aynı zamanda, çevresel yükümlülükleri hakkında da devletler arasında bir farkındalık yaratmaktır. Bu anlamda, Rio Konferansı'nın çevresel konulardaki en geniş katılımlı toplantı olduğu söylenebilir.

b) Gündem 21

Gündem 21-*Agenda 21*, çevre ve ekonomiyi etkileyen tüm alanlarda hükümetlerin, kalkınma örgütlerinin, Birleşmiş Milletler kuruluşlarının ve bağımsız sektörlerin yapması gereken faaliyetleri tanımlayan bir eylem planıdır.[138] Bir başka deyişle, Gündem 21, Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın operasyonel bölümünü düzenlemektedir.

Sosyal ve Ekonomik Boyutlar, Kalkınma İçin Kaynakların Korunması ve Yönetimi, Etkin Grupların Rolünün Güçlendirilmesi ve Uygulama Mekanizmaları şeklinde dört ana başlıktan oluşan Gündem 21'in en önemli özelliği, Stockholm

[137]PALLEMAERTS, s. 618
[138]**Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı**, s. 7

Konferansı ile kurulması kabul edilen UNEP'in kurumsal yapısını ve çalışma alanlarını uluslararası bir metne taşımış olmasıdır. Buna ek olarak, özellikle Uygulama Mekanizmaları başlıklı dördüncü bölümde Uluslararası Hukuki Araçlar ve Mekanizmalar alt başlığı ile uluslararası çevre hukukuna ayrıca ve açıkça yer vermiştir. Burada, uluslararası çevre hukukunun incelenmesinde ve geliştirilmesindeki temel hedefin, çevre hukukunun etkinliğini değerlendirmek ve iyileştirmek ile etkili uluslararası anlaşmalar ve diğer araçlar yoluyla çevre kalkınmanın entegrasyonunu sağlamak olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, sürekli ve dengeli kalkınmaya ilişkin olarak, uluslararası hukukun, çevre ve kalkınma konuları arasındaki dengeye ve gelişmekte olan ülkelerin özel ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde daha da geliştirilmesi gerektiğine işaret etmiştir.[139] Gündem 21 ile uluslararası çevre hukukunun araç ve amaçları böylece belirlenmiş olup, hali hazırda çok taraflı çevresel anlaşmalar (MEA's) çevresel sorun ve konulara ilişkin düzenlemeler yapmak konusundaki en etkin ve güçlü araçtır.

Her ne kadar Gündem 21 uluslararası hukuka ilişkin yol gösterici ilkeler getirmiş ise de, ulusal hukukları da göz ardı etmemiştir. Bu anlamda, ulusal hukuk düzenlerini, kriterlerini, plan ve programları ile standartlarını kendisine referans olarak almış, hükümetlerin yasal düzenlemelerini devamlı olarak gözden geçirmelerini ve revize etmeleri gerektiğine işaret etmiştir.[140] Gerçekten de Gündem 21 ile getirilen ilkelerin anlam kazanabilmesi için ulusal hukuk bazında, yasa koyucuların da katılım göstermesi ve iç düzenlemelerini uluslararası ilkelerin gösterdiği yönde çizmesi kaçınılmazdır.

[139]**Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı**, s. 59
[140]KISS-SHELTON, s. 35

Ç.Johannesburg Zirvesi (World Summit on Sustainable Development – Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi)

26 Ağustos – 4 Eylül 2002 tarihleri arasında Johannesburg kentinde 104 devlet ve hükümet başkanının katılımıyla düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, Rio Konferansı'nı izleyen on yıllık sürede Konferansta alınan kararların uygulanmasında ve hedeflere ulaşmada yaşanan zorluklara çözüm getirmeyi amaçlamıştır [141].

Johannesburg Zirvesi'nden iki grup karar çıkmıştır. Hükümetlerin taahhütlerde bulunacağı ve eylem planı olarak uygulamaya koyacağı konular birinci tip çıktılar olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda "siyasi bildirge" ve "Johannesburg Resmi Uygulama Planı" resmi belgelerdir [142].

Johannesburg Zirvesi kararlarının ikinci grubunu ise, tüm paydaşların içinde yer alacağı ortaklık girişimleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve özel sektörün dâhil olduğu çok sayıda ortaklık kurulmuştur[143].

Konferansta ele alınan konular, yoksullukla mücadele, sürdürülemez nitelikteki tüketim ve üretim kalıplarının değiştirilmesi, ekonomik ve sosyal kalkınmanın doğal kaynak temelinin korunması ve yönetilmesi, sürdürülebilir kalkınma ve küreselleşen dünya, sağlık ve sürdürülebilir kalkınma, gelişmekte olan

[141]Osman PEPE, *Önsöz,* Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi Johannesburg Uygulama Planı, Basıma Hazırlayan: Ulusal Çevre ve Kalkınma Programı, Ankara, 2004, sayfa belirtilmemiş.
[142]PEPE, Önsöz.
[143]PEPE, Önsöz.

küçük ada devletlerinde sürdürülebilir kalkınma, Afrika için sürdürülebilir kalkınma, diğer bölgesel girişimler, uygulama araçları, sürdürülebilir kalkınma için kurumsal çerçevedir [144].

D. Rio+20 Konferansı (United Nations Conference on Sustainable Development – Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı)

1992 tarihli Rio Konferansının ardından yaşanan 20 yıllık süreç sonunda devletlerin Birleşmiş Milletler çatısı altında bir araya gelerek, yaşanan süreçte meydana gelen gelişmelerin değerlendirilmesi amacını taşıyan Rio+20 Konferansı, 20-22 Haziran 2012 tarihleri arasında Brezilya'da gerçekleştirilmiş olup, Konferansın sonuç metni "İstediğimiz Gelecek" katılımcı devletler tarafından kabul edilmiştir[145].

"İstediğimiz Gelecek" belgesi, sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılması bağlamında yeşil ekonominin gerçekleştirilmesine ilişkin temenni ve taahhütleri içeren bir çıktı olarak katılımcı devletler tarafından mutabık kalınan bir belge olabilmiştir[146].

III- GÜNÜMÜZDE ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNA HAKİM OLAN BAŞLICA İLKELER

1- Genel Olarak:

[144] **Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi Johannesburg Uygulama Planı**, Basıma Hazırlayan: Ulusal Çevre ve Kalkınma Programı, Ankara, 2004, s. 1.

[145] ***The Future We Want,*** United Nations General Assembly, Sixty-sixth session Agenda item 19, Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2012, A/RES/66/288. Ayrıca Konferans bilgilerine erişim için bkz.: https://sustainabledevelopment.un.org/rio20, (son e.t.:03/02/2018).

[146] İstediğimiz Gelecek, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20) Rio de Janeiro, Brezilya, 20-22 Haziran 2012, Konferans Çıktısı

Çevre ile ilgili olarak kabul edilen ilkeler, uluslararası çevre hukukunun üzerine inşa edildiği temeli oluşturmaktadır. Bu anlamda, çevreye ilişkin ilkeler uluslararası çevre hukukunun gelişimi bakımından önemli bir role sahiptir.[147]

Çevre sorunlarının belirlenmesinde ve çözümünde temel rolü oynayan ilkeler, bunun yanında ulusal çevre hukuklarının değişim ve gelişimine de katkıda bulunmaktadır.

İlkeler bu çalışmada, uluslararası metinlerde yer veriliş şekilleri ve uluslararası örgütlerin ilkelerin oluşumuna bulunduğu katkı bakımından değerlendirilecektir.

2- Kirleten Öder İlkesi

Çevre kirliliğinin boyutlarının dikkat çekici hale gelmesi sürecinde, kirliliğin giderilmesi en başta kirletenin sorumluluğu olarak görülmüş ve çevre hukukunun temel ilkelerinden kirleten öder ilkesi olarak kendisini göstermiştir. Kirletenin, meydana getirdiği kirliliğin maliyetine katlanması fikri, erken dönem çevre hukuku metinlerinin çoğunda kabul görmüş ve yer bulmuştur.

Bu bağlamda, kirleten öder ilkesi ilk kez Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından ortaya konulmuş bir kavramdır. 1972 yılında kabul ettiği "Çevresel Politikaların Uluslararası Ekonomik Yönlerine İlişkin Rehber İlkeler Konusunda Konsey Tavsiyesi"nde bu ilkeye ilk kez yer vermiştir.[148] OECD ilkeyi

[147]UNEP, (2006), s. 23.
[148]Recomendation of the Council on the Guiding Principles Concerning International Economic Aspects

"kirletenin çevrenin kabul edilebilir bir durumda olmasını sağlamak için kamu otoritelerince belirlenen kirliliği önleme ve önlemlerinin masraflarına katlanması" şeklinde tanımlamıştır. Söz konusu karar, bir yandan çevreye ilişkin kaygıları yansıtırken diğer yandan da uluslararası ticarette eşit rekabet koşullarının yaratılması amacını taşımaktadır. Nitekim Kararda şirketlerin neden olduğu kirliliğin maliyetinin devletler tarafından sübvanse edilmemesi, aksine bunların şirketler tarafından karşılanması ve ürettikleri mal ve hizmetlerin fiyatlarına dahil edilmesi, böylece uluslararası ticaret ve yatırımlar arasında ciddi sapmaların önlenmesi tavsiye edilmiştir.[149] OECD 1974 tarihli tavsiye kararında ise, çevre ve sosyo-ekonomik politikalar arasındaki yakın ilişkiye değinerek üye ülkelerin söz konusu politikaları belirlerken kirleten öder ilkesini dikkate almalarını ve bu amaçla işbirliği yapmalarını istemiştir.[150]

OECD'nin kirleten öder ilkesini ele alış biçiminde, çevresel kaygılardan ziyade ekonomik kaygıların daha öne çıktığı görülmektedir. İlkenin ilk olarak ekonomik bir ilke şeklinde uygulamaya konması ve kirletenin kirlilikle mücadelenin maliyetine katlanması esas alınmış olması nedeniyle bunu yadırgamamak gerekir.

Ancak, OECD 1989 tarihli Kaza Durumlarına İlişkin Tavsiye Kararı'nda, kazalar nedeniyle ortaya çıkan kirlilik durumunda kirleten öder ilkesinin zararın karşılanması için uygulanabileceğini kabul etmiştir.[151] Özellikle 80'li yıllarda

of Environmental Policies, 26th May, 1972 C(72)128.

[149]Beder SHARON**: Environmental Principles and Policies- An interdisciplinary Approach**, A UNSW Press 2006, s.32

[150]Recommendation of the Council on the Implementation of the Polluter Pays Principle, 14th November 1974, C(74) 223.

[151]Recommendation of the Council concerning the Application of the Polluter-Pays Principle to

meydana gelen büyük endüstriyel kazalar ve buna bağlı olarak tehlikeli atık kullanımı gibi yeni çevresel konular, kirleten öder ilkesinin gelişiminde etkili olmuştur.[152] Ayrıca, OECD'nin 1992 tarihli "Kirleten Öder İlkesi Analiz ve Öneriler"[153] ve "Uluslararası Ticaretle İlişkisi Çerçevesinde Kirleten Öder İlkesi"[154] Belgeleri de ilkenin uygulamasının genişletilmesi ve genelleştirilmesine hizmet etmiştir.[155] Böylelikle ilke, ekonomik anlamının yanı sıra çevreye ilişkin oluşan zararların tazminini de içeren geniş anlamıyla da uygulanmaya başlanmıştır.

Rio Bildirgesi'nin 16 ncı ilkesi, OECD tarafından kabul edilen ilkeye daha geniş katılımlı bir uluslararası metinde yer vermesi bakımından önem arz etmektedir. Söz konusu ilke uyarınca "Ulusal otoriteler kirletenin kural olarak kirlenme maliyetine katlanması yaklaşımını dikkate alarak çevre maliyetlerinin uluslararası hale getirilmesine ve ekonomik araçların kullanımını geliştirmeye gayret göstermelidirler."[156]

Kirleten öder ilkesi, artan çevre sorunları karşısında yetersiz kaldığından, çevre hukukunun başka ilkelerle de desteklenmesi gerekmiştir.

3- Entegrasyon (Bütünleyicilik) İlkesi

Accidental Pollution, 7 July 1989 – C(89)88/Final.

[152]E. Stanford GAINES*: "The Polluter Pays Principle: From Economic Equity to Environmental Ethos",* 26 Tex. Int'l L. J, s. 495.

[153]The Polluter Pays Principle, OECD Analysis and Recomendation 1992 OCDE/GD(92) 81

[154]The Polluter Pays principle as it Relates to International Trade, OECD Doc. COM/ENV/TD(2001) 44/FINAL.

[155]TURGUT, Çevre Politikası, s. 121

[156]***Rio Declaration on Environment and Development,*** United Nations General Assembly, A/CONF.151/26 (Vol. I)

Entegrasyon ilkesi temelde, çevrenin korunması ve bunun için gerekli olan tüm unsurların diğer politikaların oluşturulmasında da esas alınması anlamına gelmekte olup, bu ilke aynı zamanda çevre ile ilgili konuların uluslararası ilişkilerin de özü olmasını göstermektedir.[157]

Rio Bildirgesi'nin 4. İlkesinde sürdürülebilir kalkınmaya erişebilmek için çevrenin korunmasının kalkınma sürecine entegre edilmesi gerektiği ifade edilerek entegrasyon ilkesinin, çevre ile diğer politikalar arasında köprü vazifesi ifa ettiği düşünülmüştür.[158] Benzer bir yaklaşımı, Rio Zirvesinden evvel Brundtland Raporu'nda da görmek mümkündür.[159] Ayrıca Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakların Korunması Birliği (IUCN) de Dünya Koruma Stratejisinde çevre ve kalkınmanın birlikte değerlendirilmesi gereğinden söz etmiştir.[160]

1994 tarihli DTÖ Anlaşmasının önsözünde hem sürdürülebilir kalkınmadan, hem çevrenin korunmasından, hem de ekonomik ve çevresel yaklaşımı bütünleştiren bölgesel ve küresel antlaşmalardan (Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi gibi) bahsedildiği görülmektedir.[161]

4- Önleme ilkesi

Önleme ilkesi, günümüz çevre hukukunun esasını oluşturan ilkelerden biridir.

[157]UNEP, (2006), s. 25
[158]Hannes VEINLA, *"Scope and Substance of the Integration Principle in EC Law and Its Application in Estonia",* http://www.juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2008_2_4.pdf (Veinla-Integration), (son e.t.:10/02/2018).
[159]Brundtland Raporu, s. 310
[160]https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf, (son e.t.:10/02/2018).
[161]UNEP, (2006), s. 25-26.

Bu ilke, temel prensibini çevrenin kirliliğinin giderilmesinden değil, çevrenin kirlenmesinin dahi önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması zorunluluğundan almaktadır.

Önleme ilkesine göre; gereken önlemler çevreyi bozabilecek faaliyetlerin ne kadar erken aşamasında alınırsa olumsuz sonuçlar da o kadar çok engellenebilecektir. Artık esas olan, zarar oluştuktan sonra giderilmesi değildir.[162] Çevrede meydana gelen olumsuzlukların, bozulmaların ve zararların etkilerinin, uzun yıllar sonra ortaya çıkabildiği ve bunların sonuçlarının bir kısmının giderilmediği gerçeğiyle karşı karşıya kalınınca önleme ilkesinin zorunluluğu ve önemi anlaşılmıştır. Örneğin flora ve fauna türlerinin neslinin tükenmesi, erozyon, deniz kirliliği gibi çevreye verilen zararların çoğu zaman telafisinin imkansız olması nedeniyle bilimsel araştırmalar göstermiştir ki önleme ilkesi ekonomik ve ekolojik nedenlerle çevre için "altın kural" olmalıdır. [163]

Kirlenmenin sonradan giderilmesi ile kirliliğin önlenmesinin mali boyutunun farklı olacağı fikrinin yerleşmesi ile ilke ulusal ve evrensel metinlerde yer bulmuştur[164]. Bu kapsamda örneğin, Stockholm Bildirgesi'nde yer alan ifadeye 1979 tarihli LRTAP (Convention on Long-range Transboundary Air Pollution) Konvansiyonu, 1885 tarihli Ozon Tabakası'nın Korunmasına İlişkin Viyana Konvansiyonu ile 1992 tarihli Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (CBD- Convention on Biological Diversity)'nde aynen yer verilmiş, Rio Bildirgesi sonrasında ise Rio Bildirgesi'ndeki ifade Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin

[162]SANDS, s. 247
[163]UNEP, (2006), s. 32
[164]TURGUT, Çevre Hukuku, s. 204

(UNFCCC – United Nations Framework Convention on Climate Change) ön sözünde yer almıştır.

5- Kaynağında Önleme İlkesi

Önleme ilkesinin bir sonraki adımı kaynağında önleme ilkesi olup, yer aldığı ilk metin Sınıraşan Sular ve Uluslararası Göllerin Korunmasına ve Kullanılmasına Dair 1992 tarihli Helsinki Sözleşmesi'dir. Bu metin uyarınca, ortaya çıkmış atıklar ya da kirleticiler, üretim yerinde ya da buraya en yakın yerde bertaraf edilerek hem kendilerinin hem de olumsuz etkilerinin başka alanlara ulaşması engellenmeye çalışılacaktır. [165]

6- İhtiyat ilkesi

Ortaya çıkış dönemleri ve önem kazanışlarına göre sıralama yaparsak en son ortaya çıkan ilkenin İhtiyat İlkesi olduğunu söylemek mümkündür.[166]

Çevre alanında alınan tedbirler, öncelikle var olan kirliliği giderme, bir başka deyişle tedavi edici faaliyetlerde bulunma şeklinde ortaya çıkmış, zaman içerisinde kamusal otoritelerin müdahalesi ve çevre alanında yaşanan gelişmelerin de etkisiyle yavaş yavaş önleyici boyut geliştirilmiştir. Bu ikinci aşamada çevreyi tehdit eden somut durum anlaşılarak uygun bir zamanda zararın sonuçlarının önlenmesinin önemi işaret edilmiştir. Önleme ilkesi, bilimsel, teknik ve etkileri objektif olarak ortaya

[165]Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2013/wat/ECE_MP.WAT_41.pdf, (son e.t.:10/02/2018).
[166] SANDS, s. 267

konulmuş riskler olduğunda uygulanır iken ihtiyat ilkesi risk ihtimali olduğunda rol oynar. Belirsizliğin seviyesi ne kadar azsa ihtiyat ilkesinden ziyade önleme ilkesini devreye sokmak için o kadar haklı gerekçe vardır.[167] Belirsizliğin fazla olduğu durumlarda ise üçüncü aşama olarak ihtiyat ilkesi uygulama alanı bulur.

Esasen, ihtiyat ilkesi, dayanağını Rio Bildirgesi'nin 15. ilkesinden almaktadır. Bu maddede, çevrenin korunması için ihtiyat ilkesinin devletler tarafından uygulanması gerekliliği ifade edilmiştir. Bu anlamda, anılan düzenleme, ihtiyat ilkesinin küresel bir metinde ilk kez yer alması anlamına gelmektedir.[168]

7- İşbirliği İlkesi

Çevresel sorunların giderek karmaşık hale gelmesi, plan, politikaların oluşturulması ve buna bağlı olarak hukuk kurallarının yerleştirilmesi ile uygulanmasında dayanışma ve ortak çaba gösterilmesi anlamına gelmektedir. İşbirliğine giren tarafların karşılıklı olarak bilgi ve görüş alışverişi, belge ve teknolojinin paylaşılması ve bunun için çaba göstermesi beklenmektedir.[169]

Stockholm Bildirgesi'nin 24 üncü ilkesinin çevrenin korunmasıyla ilgili konularda uluslararası işbirliği yönündeki siyasi taahhüdüne ilave olarak, Rio Bildirgesi'nin 27 nci ilkesi "bu bildirgede yer alan ilkelerin yerine getirilmesi ve sürdürülebilir kalkınma alanında uluslararası hukukun daha da gelişmesi için devletler ve insanlar iyi niyetle ve ortaklık ruhu içerisinde işbirliği yapmalıdır." ifadesi ile

[167]Nicholas De SADELEER: **Environmental Principles From Political Slogans to Legal Rules**, Oxford University Press, 2002, s.75
[168]UNEP, (2006), s. 30
[169]TURGUT, Çevre Politikası, s. 113

işbirliği ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki bağa dikkat çekmiştir.[170]

Rio Bildirgesinin 7 ve 12nci ilkeleri de konuya farklı açılardan yaklaşmış, ekosistem için küresel ortaklığı öngörmüştür. Bu kapsamda 7nci ilke devletlerin Dünyanın ekosisteminin korunması ve iyileştirilmesi amacıyla küresel ortaklık ruhu içinde işbirliği yapmalarını öngörmektedir. Stockholm ve Rio dışında iki ve çok taraflı pek çok andlaşmada da işbirliği ilkesine yer verilmektedir. 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi bu konuda önemli bir örnektir. Sözleşmenin XII. Bölümü deniz çevresinin korunmasıyla ilgili hükümler içermektedir. BM Deniz Hukuku Sözleşmesi devletlere, küresel ve bölgesel düzeyde işbirliği yapmak, çeşitli kural, düzenleme ve standartların oluşturulmasına katkıda bulunmak yükümlülüğünü yüklemiştir.

8-Katılım İlkesi

Çevresel sorunların insan hayatına doğrudan etki etmesi, bireylerin kararlarda söz sahibi olma yönündeki taleplerini de arttırmış, zamanla bu durum yasal düzenlemelere de yansımıştır. Öncelikle bireylerin kendi yörelerindeki çevresel sorunlara olan duyarlılığı, zamanla çevre bilincinin de gelişmesiyle, vatandaş olmaktan kaynaklanan duyarlılığa yükselmiş ve mesleki kuruluşlar ile çevresel sivil toplum örgütlerinin de devreye girmesine ortam hazırlamıştır.

Katılım, "geniş anlamıyla bireylerin çevresel yönetim sürecinde rol oynamaları, etkide bulunmaları ve böylelikle kendi yaşamlarını şekillendirecek bu

[170]SANDS, s. 249

süreci yönlendirmeleri" anlamına gelmektedir[171]. Katılımın demokratik süreçte sağladığı faydalar şu şekilde sıralanabilir; halkın katılımı konuyla ilgili tüm perspektifleri içerir, halkın müdahalesini güçlendirir, bilgi sahibi olmanın çeşitli biçimlerini destekler, yüksek düzeyde diyalog sağlar, devam eder nitelikte katılım süreci oluşturur, bireylerin tüm süreçten haberdar olmasına yardımcı olur [172].

Katılımın temellerini Stockholm Bildirgesi'nde görmek mümkündür. Bildirgenin birinci maddesinde her ne kadar üst metin olarak çevre hakkı görülmekte ise de bireylere, bugünkü ve gelecek nesiller için çevreyi koruma ve geliştirme yükümlülüğü yüklenmiştir. Bu yükümlülük, ancak kişilerin çevre politikalarının oluşmasında ve çevre ile ilgili kararların alınmasına etkin katılımı ile yerine getirilebilir.

Stockholm Bildirgesi'nde açıkça ifade edilmese de temelleri atılan katılım kavramı, yirmi yıl sonra Rio Bildirgesi'nin 10uncu ilkesinde açıkça dile getirilmiştir. Bu ilke kapsamında, çevresel konuların ancak ilgili vatandaşların katılımıyla en iyi şekilde yerine getirileceği, ulusal düzeyde her bireyin toplumlarında karar alma sürecine katılım haklarının olduğu, devletlerin bu konudaki kamusal farkındalığı ve katılımı desteklemesi gerektiği ifade edilmiştir.

Rio Bildirgesi ile birlikte, aynı konferansın diğer çıktıları olan BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nde de katılımdan söz edilmiş ise de, katılım esasen Aarhus Konvansiyonu ile düzenlenmiştir. Aarhus

[171] Nükhet YILMAZ TURGUT: **Çevre Politikası ve Hukuku**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009, s. 153
[172]http://www.co-intelligence.org/CIPol_publicparticipation.html, (son e.t.:10/02/2018).

Konvansiyonu'nda, çevresel kararlara halkın katılımı üç tür kararla sağlanmaktadır. Bunlar, belirli aktivitelerle ilgili kararlar, çevreyle ilgili plan, politika ve programlar, özel düzenlemeler ve / veya genel bağlayıcı normatif enstrümanlarla ilgili hazırlıklardır[173]. Bunun yanı sıra, Konvansiyon her ne kadar katılıma ilişkin hükümleri ayrıntılı şekilde düzenlemiş ise de, katılımın bağlayıcı nitelikte olmadığını da ifade etmiş, yalnızca verilecek kararlarda halkın katılımı neticesinde varılan sonuçların dikkate alınması gerektiğini düzenlemiştir. Bu düzenleme her ne kadar taraf ülkeleri bağlasa da, "dikkate alma" yöntemi tamamen belirsiz ve taraf devletlerin keyfiyetinde olan bir konudur. Bu yöndeki hüküm sadece daha demokratik ve şeffaf bir çevre yönetim tarzını hedeflemekte olup, bunun ileri adımları taraf devletlerin çevre yönetim politikalarının uygulanma şekilleri ile belirlenebilecektir.

[173]Maria LEE: **EU Environmental Law: Challenges, Change And Decision-Making**, Hart Publishing, Oxford, 2005, s. 156.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE ALANINDA ÇALIŞMALAR YAPAN ULUSLARARASI ÖRGÜTLER

I-ULUSLARARASI ÖRGÜTLERE GENEL BAKIŞ

Uluslararası toplum, ulus devletler kadar belirgin bir örgütlenme yapısına sahip olmayıp, zamana ve ihtiyaca göre değişen kurumlar vasıtasıyla devletler arası veya devletler dışı konuları bu arenada ele alan bir yapılanma oluşturmuştur.

Bir uluslararası örgüt, bağımsız ve egemen devletlerin veya hükümetler dışı kuruluşların küresel veya bölgesel ölçekte, genel veya özel amaçlara ulaşma doğrultusunda işbirliğini sağlamak için kurdukları yapılar, mekanizmalar ve süreçler" şeklinde tanımlanmaktadır.[174]

Uluslararası örgütlerin geçmişi XIV. yüzyıla dayanmakla birlikte, siyasal alanda ilk örgütlenme Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Milletler Cemiyeti'dir[175].

[174]Mehmet HASGÜLER-Mehmet B. ULUDAĞ: **Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler- Tarihçe-Organlar- Belgeler-Politikalar,** Alfa yayınları, İstanbul, 2010, 4. Bası, s.1

[175]Seha L. MERAY: **Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler,** Ankara Üniversitesi Basımevi, gözden geçirilmiş ikinci baskı, Ankara, 1978, s. 264 vd.

Çalışmada ele alınan hükümetler arası uluslararası örgütler, devletler arasında oluşturulmakla birlikte, kendilerini oluşturan devletten ayrı ve sürekli bir iradeye sahip olan ve devlet niteliği taşımayan birleşmelerdir [176]. Dünya politikasında genel olarak, uluslararası örgütlerin devlet sistemleri içerisinde faydalı işlevler ifa ettikleri kabul edilmektedir [177].

Uluslararası örgütler birtakım ortak niteliklere sahiptir. Öncelikle tüm uluslararası örgütler bir kurucu antlaşma ile kurulur; genellikle bu kurucu antlaşmayı imzalayan devletler üyelik hakkına sahiptir; her örgütün bölgesel ya da küresel, sektörel veya çok yönlü kapsamı vardır; genel kurul, meclis ve sekretarya üçlüsünden oluşan örgütsel yapısı mevcuttur ve üyeler uluslararası örgüte parasal katkıda bulunurlar.[178]

Uluslararası örgütlerin ülkesi, örgüte vatandaşlık bağıyla bağlı bulunan insan topluluğu ve buyruk verme yetkilerinin bulunmaması bunları devletlerden ayıran nitelikler olmasına rağmen, Uluslararası Adalet Divanı'nın Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Zararların Tazmini Görüşü kararında[179] uluslararası örgütlerin amaçları ve fonksiyonları ile bağlantılı olarak uluslararası hukukun tanıdığı hak ve yükümlülüklere ehil olduğu belirtilmiştir.[180]

Uluslararası örgütlere çevre açısından yaklaşıldığında, doğrudan çevre amaçlı

[176]PAZARCI, I. Kitap, s. 123.
[177]Alvin LeRoy BENNET, James K. OLIVER: **International Organizations: Principles and Issues,** Pearson Education, 7th edition, New Jersey, 2002, s. 3.
[178]MERAY, s. 268-269
[179]***Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations,*** [1949] ICJ Rep 174, s.179.
[180]Cengiz BAŞAK, **Uluslararası Örgütler,** Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 49-50.

örgütlerin olduğu kadar, çevre konusunda görev veya yetkileri olan örgütlerin olduğu görülmektedir[181]. Çevre konusunda çalışma yapan temel uluslararası örgüt ayrı bir bölümde ele alınacak olan Birleşmiş Milletler Çevre Programı'dır (UNEP-United Nations Environmental Programme). UNEP çevre alanında temel örgüt olmasına rağmen, uluslararası örgütlerin pek çoğunun çevre ile ilgili görevleri de bulunduğundan, uluslararası çevre hukukunun kurumsal boyutu parçalı bir görünüm arz etmektedir.

Uluslararası örgütlerin, uluslararası çevre hukukunun gelişimde etkili bir rol üstlenmesi, çevreyle ilgili siyasi akımların izlediği yöne bağlı olup, genel olarak uluslararası örgütlerin çevre konularının gündeme getirilmesi, bunlar hakkında projeler ve eylem planları oluşturulması ile uluslararası işbirliğinde koordinasyon sağlanması bu rolün kapsamını oluşturmaktadır.[182]

Uluslararası örgütlerin tasniflenmesinde farklı ölçütler[183] kullanılmakta ise de en yaygın kullanılan tasniflendirme biçimi küresel ve bölgesel uluslararası örgütler şeklinde ifadesini bulan coğrafi ölçüttür. Bu bağlamda, çalışmada ele alınacak hükümetler arası uluslararası örgütlere genel açıdan ve çevre ile ilgili görevleri bağlamında değinilecektir.

II-KÜRESEL ÖRGÜTLER

[181]Ferhunde HAYIRSEVER TOPÇU: **Küreselleşme ve Uluslararası Çevre Politikaları: Yönetimden 'Yönetişim'e Geçiş Sorunu,** Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s. 222

[182]Ayşegül KAPLAN: **Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları,** Mülkiyeliler Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 136-137

[183]BAŞAK, s.51 vd. Ayrıca bkz. Süleyman Sırrı TERZİOĞLU-Bahadır Bumin ÖZARSLAN: **Uluslararası Örgütler Hukuku**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016, s. 41 vd.

1- Birleşmiş Milletler

1941 tarihli Atlantik Bildirisi ile temelleri atılan Birleşmiş Milletler, 26 Haziran 1945 tarihinde kabul edilen BM Antlaşması'nın 24 Ekim 1945 tarihinde yürürlüğe girmesi ile kurulmuş olan dünya çapındaki en geniş kapsamlı[184] siyasal hükümetlerarası örgüttür [185]. Örgütün oluşum ve kuruluş döneminin iki büyük dünya savaşı arasındaki zaman dilimine yayılması, BM Antlaşması'na da yansımakta, Antlaşma'nın dibace bölümünde bu döneme atıf yapılmaktadır [186].

Birleşmiş Milletler örgütü ana organlar ve yardımcı organlar şeklinde ifade edilen bir yapının üzerine oturtulmakla birlikte, örgütün çalışma alanı ve küreselliği nedeniyle konusunda uzman kuruluşlar da örgüte bağlanmıştır. BM Antlaşması'nın 7nci maddesinde Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, fiilen görevi bitmiş olan Vesayet Konseyi, Uluslararası Adalet Divanı, Sekreterlik ana organlar olarak belirlenmiştir.

Yardımcı organlar ise, yine 7 nci maddenin atfı ile 22 nci maddede Genel Kurul'a, 29 uncu maddede Güvenlik Konseyi'ne tanınan yetki ile kurulmaktadırlar.[187] BM Uzmanlık Kuruluşları ise ayrı birer uluslararası örgüt olmakla birlikte, amaçları doğrultusunda Ekonomik ve Sosyal Konsey vasıtasıyla BM ile özel işbirliği içerisindedirler.[188]

[184]Örgütün üye sayısı, 2018 yılı itibariyle 193'tür.
[185]Funda KESKİN: **Birleşmiş Milletler ve Türkiye,** Ekin yayınları, Ankara, 2005, s. 7
[186]Mehmet HASGÜLER-Mehmet ULUDAĞ, s. 101.
[187]Yardımcı organların alt ayrımları için bkz. PAZARCI, II. Kitap, s. 134 vd.
[188]PAZARCI, II. Kitap, s. 136 vd.

Çevre koruma alanında BM sistemi içindeki örgütler arasında bir işbölümü olduğu gözlenmektedir. Bunların çevre koruma alanında değişik ağırlık noktaları üzerinde yoğunlaşmaları avantaj sağlamakla birlikte, kurumsal veya yapısal bütünlüğü bozduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir.[189]

Bir yandan da, örgütsel açıdan yaklaşıldığında, BM'ye klasik anlamda hiyerarşi bağıyla bağlı kurumlar silsilesi yerine, daha modern yapıda farklı tarzda kurumları bünyesinde barındıran bir ağ *(network)* olarak yaklaşmak ve kurumsal yapıyı bu şekilde algılayarak konuyu ele almak gerekir. BM'nin kendi bünyesinde klasik anlamda uluslararası örgüt olmasını sağlayan organları ve uzmanlık kuruluşlarının yanında, çeşitli programlar ve konferanslar da yer almaktadır. Çevre ile ilgili tüm gelişmelerde bu karmaşık yapıyı katalize eden ve her türden birim arasındaki koordinasyonu sağlayan temel araç kuşkusuz UNEP'tir.[190]

Günümüzün çevresel sorunları devletlerin kendi başlarına çözebileceklerinden daha geniş kapasitede olduğundan, yukarıda bahsedilen türden bir uluslararası eylem zorunlu hale gelmiştir. “Birleşmiş Milletlerin Çevresel DNA'sı” denilebilecek bu karmaşık ağ bütünü, her organizasyonun çalışma alanlarındaki çevresel bileşenleri birbirine bağlamaktadır. Bu nedenle çevre ile ilgili görevleri olan kurumlardan belli başlıları aşağıda Birleşmiş Milletler içerisindeki örgütsel konumuna bakılmaksızın ve yardımcı organ yahut uzmanlık kuruluşu şeklinde sınıflandırılmaksızın açıklanmaktadır.

[189]Ayşegül KAPLAN, s. 140
[190]UNEP çalışmanın bir sonraki bölümünde kapsamlı şekilde ele alınacaktır.

A. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) hükümetler, sivil toplum kuruluşları, uluslararası şirket ve örgütlerle işbirliği halinde, kalkınma alanında ekonomik ve sosyal çalışmalar yapmakta, ülkelerin kendi bünyelerine uygun kalkınma modelleri oluşturmalarına katkıda bulunmaktadır. UNDP ayrıca, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında, çevrenin sürdürülebilir kalkınması konuları üzerinde çalışmalar yapmaktadır.[191]

Bu kapsamda sürdürülebilir kalkınma, demokratik yönetişim ve barışın sağlanması ile iklim ve afet dayanıklılığı UNDP'nin ülkelere yardım ve çözüm paylaşım konusundaki üç temel alanıdır. Bu anlamda, UNDP'nin tüm eylemleri, insan haklarının korunması ve kadınların, azınlıkların, en fakir ve kırılgan toplulukların güçlendirilmesi yönündedir.[192]

UNDP'nin çevre ile görevlerine bakıldığında, özellikle yukarıda sayılan en kırılgan ve dışlanmış topluluklara odaklı olmak üzere, kalkınma planlarında bütüncül değerlendirmeler yapmak ve çevresel hususları buna entegre etmek için kapasite geliştirilmesini sağlamaktır. Bunun yanında, UNDP, ÇTÇA'lar ile getirilen yükümlülüklerin uygulanmasında ülkelere yardım etmekte[193] ve biyoçeşitlilik, su yönetimi, iklim değişikliği gibi çevresel konularda ülkelerin çevre yönetimi

[191]http://www.undp.org/ (son e.t.:13/02/2018).
[192]http://www.undp.org/content/undp/en/home/climate-and-disaster-resilience.html (son e.t.:13/02/2018).
[193]Örneğin, Türkiye'nin İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında yapmakla yükümlü olduğu ulusal bildirimler ve iki yıllık raporlar UNDP projesi ile gerçekleştirilmektedir. Bkz. http://iklim.csb.gov.tr/devam-eden-projeler-i-4372 (son e.t.:13/02/2018)

politikalarına destek olmaktadır[194].

B. Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (CSD)

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, Rio Konferansı sonrası izleme çalışmalarını etkin şekilde yürütebilmek amacıyla 1992 yılında kurulmuştur. [195] Komisyon, Rio Deklarasyonu ve Gündem 21'in, uyumlaştırma sürecinin gözden geçirilmesi ile Johannesburg Uygulama Programının izlenmesi için politika rehberliğinin de sağlanmasından yerel, bölgesel ve uluslararası düzeyde sorumludur. Johannesburg Uygulama Programı'nda bu Komisyonun BM sisteminde sürdürülebilir kalkınma konusunda en üst düzeydeki forum olduğu ifade edilmiştir.[196]

Komisyonun 2003-2017 yıllarını kapsayan bir çalışma programı mevcut olup, Sivil Toplum Kuruluşları, Ticaret Birlikleri, çiftçiler, Bilimsel Topluluklar, Yerel Otoriteler ve ilgili BM örgütleri ortak çalışmalar yapmaktadır. Ancak Rio+20 Konferansında, üye ülkeler CSD'nin yerini alacak yüksek düzeyde bir forumun kurulması yönünde karar almışlardır. [197]

C. Uluslararası Hukuk Komisyonu (ILC)

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 13 üncü maddesinde yer alan "uluslararası hukukun giderek geliştirilmesini ve kodifikasyonunu özendirme görevi" diğer görevlerinin yanında yüklenmiş olup, bu

[194]http://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development/environment-and-natural-capital.html (son e.t.:13/02/2018)
[195]http://sustainabledevelopment.un.org/csd.html, (son e.t: 13/02/2018)
[196]https://sustainabledevelopment.un.org/intergovernmental/csd/about, (son e.t.: 13/02/2018).
[197]İstediğimiz Gelecek, madde: 84, s. 24.

görevine istinaden BM Genel kurulu tarafından Uluslararası Hukuk Komisyonu 1947 yılında kurulmuştur.[198]

Komisyonun amacı, uluslararası hukukun geliştirilmesi ve tedvini şeklinde belirlenmiş olup, Komisyon tarafından seçilen yahut Genel Kurul tarafından Komisyonun önüne getirilen konular çerçevesinde uluslararası hukukun kodifiye edilmesi için taslaklar hazırlanır. Taslakların uluslararası hukukun bir parçası olması süreci ise BM Genel Kurulu tarafından devam ettirilir.[199] Genel Kurul, kendisine sunulan tasarıları bir kararla antlaşma olarak kabul edebilir, sorunu erteleyebilir, tekrar Komisyona gönderebilir yahut çok taraflı antlaşma olarak kabulü için konferans gerçekleştirir.[200]

Komisyon tarafından değinilen konulardan biri ülkeler tarafından paylaşılan ortak doğal kaynaklar olmakla birlikte, Uluslararası Su Yollarının Deniz Seferleriyle İlgili olmayan Kullanımı Hukuku Kuralları Anlaşması Komisyon tarafından taslağı hazırlanan ve 1997 yılında BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen uluslararası hukuk metinlerindendir.[201]

Ç. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE)

Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu, 1947 yılında BM-

[198]PAZARCI, I. Kitap s. 113.
[199]http://legal.un.org/ilc/work.shtml, (son e.t.:13/02/2018).
[200]PAZARCI, I. Kitap s. 113.
[201]http://www.unicankara.org.tr/today/6.html, ayrıca bkz. http://www.un.org/law/ilc/ (son e.t.: 13/02/2018).

Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC) tarafından kurulmuş olan BM bünyesindeki 5 bölgesel komisyondan bir tanesidir. Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun en geniş anlamda amacı, Pan-Avrupa'da ekonomik entegrasyonu teşvik etmek ve bu amaç için Avrupa Birliği (AB), AB üyesi olmayan Avrupa ülkeleri Merkez Asya (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) ile Batı Asya (İsrail) ve Kuzey Amerika Bölgesinde bulunan üye devletleri bir araya getirerek, Komisyon himayesinde ekonomik ve sektörel konularda diyalog ve işbirliğine dayalı faaliyetlerde bulunulmasını sağlamaktır.[202]

Komisyonun çevre ile ilgili faaliyetleri genel anlamda, çevreyi ve insan sağlığını korumak ile sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek amacıyla Gündem 21'de öngörülen şekilde çalışmalar yapmaktır. Bu kapsamda, Avrupa için Çevre Bakanlar Süreci, çevre, ulaştırma ve sağlık, sürdürülebilir kalkınma için eğitim konularındaki süreçlerde aktif rol oynamaktadır.[203]

D. Dünya Tarım Örgütü (FAO)

Tarım konusunda insanların yiyecek güvenliğine ilişkin haklarını korumak için olduğu kadar, gelecek için doğal kaynakların üretken kalmasını sağlamaya yönelik zorluklar mevcuttur. Dünya Tarım Örgütü tarafından 1995 yılında kurulan Sürdürülebilir Kalkınma Departmanı sürdürülebilir kalkınmanın sosyal, sosyoekonomik, biyolojik ve biyofiziksel boyutlarında öneri sunan ve bilgi veren küresel bir referans merkezi olarak hizmet vermektedir.

[202]http://www.unece.org/oes/nutshell/mandate_role.html, (son e.t.: 13/02/2018).
[203]http://www.unece.org/env/welcome.html, (son e.t.:13/02/2018).

Departmanın sürdürülebilirlik konusundaki görevleri, doğal kaynakların izlenmesi ve yönetimi, araştırma, derinleştirme, eğitim ve iletişim, zirai dönüşüm ve kurumsal reform şeklinde sayılabilir. [204]

E. Dünya Ticaret Örgütü (WTO)

BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin (ECOSOC) girişimi ile 1947 yılında "Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması" (GATT) imzalanarak 1948 yılında yürürlüğe girmiş olup, 1995'te Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulmasına kadar varlığını devam ettirmiştir. Bu süre içerisinde GATT en genel şekliyle üretimin ve uluslararası ticaretin gelişmesi, üyelerinin refah seviyelerinin yükselmesi amacıyla faaliyet göstermiştir. 1995 yılına değin geçen sürede Dünya Ticaret Örgütü'nün kuruluşuna giden süreçte temel olarak sekiz tur görüşme gerçekleştirilmiş ve GATT Anlaşmasının yerine geçmek üzere Dünya Ticaret Örgütü kurulmuştur. Uluslararası ticaret alanında temel uluslararası örgüt olarak kabul edilen Dünya Ticaret Örgütü, çok taraflı ticaret antlaşmalarının hazırlanması ve yönetimi ile örgütün amaçları doğrultusunda üyeleri arasındaki müzakereler için aracılık, ticari uyuşmazlıkların çözümü, küresel ekonomik politikalar geliştiren diğer uluslararası kuruluşlarla işbirliğini de içeren geniş bir görev alanına sahiptir.[205]

Örgütün çevre ile ilgili özel bir anlaşması mevcut değil ise de, çevre politikalarının yaygınlaşması ve önem kazanması örgüt bünyesinde Ticaret ve Çevre Komitesi'nin kurulmasını sağlamıştır. Çevre ve sürdürülebilir kalkınma konuları bu çerçevede ele alınmaktadır. Ayrıca çok taraflı çevre anlaşmalarının aralarında ticareti

[204]https://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm, (son e.t.:13/02/2018).
[205]HASGÜLER-ULUDAĞ, s. 143 vd.

etkileyenlerin de mevcut olması ticaret ile çevre arasında ortak bir alan oluşturmaktadır. Bahse konu anlaşmalar Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Montreal Protokolü, Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınması ve Bertarafına İlişkin Basel Sözleşmesi, Nesli Tehlike Altındaki Türlerin Ticaretine İlişkin CITES Sözleşmesi şeklinde örneklenebilir.[206]

Çalışmanın birinci bölümünde örneklerini verdiğimiz panel sistemi ve davalar yoluyla örgüt çevresel konularla da kesişir nitelikte kendi çalışma alanına dahil olan konularda karar verici konumundadır.[207]

F. Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO)

Dünya Meteoroloji Örgütü BM'nin Özel Ajanslarındandır. BM sistemi içerisinde Dünya'nın atmosferine ilişkin yetkili birimdir; bu nedenle okyanuslar, iklim ve su kaynakları ile etkileşim içerisindedir. WMO, bu yönleri ile BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Ozon Tabakasının Korunması Hakkında Viyana Sözleşmesi gibi metinlerin uygulanmasına destek vermiş, hükümetlere bu sözleşmelerin değerlendirilmesi konusunda önerilerde bulunmuştur. Bunun yanında WMO'nun çevre ile ilgili faaliyetleri, hava ve iklim gözlemleri, doğal felaketin önlenmesi ve hafifletilmesi... olarak sayılabilir.[208]

G. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA)

Nükleer alanda merkezi uluslararası örgüt olan Uluslararası Atom Enerjisi

[206]http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/bey2_e.htm, (son e.t.: 13/02/2018).
[207]Bkz. s.41-43
[208]https://www.wmo.int/pages/index_en.html, (son e.t.: 13/02/2018).

Ajansı, atom enerjisinin kullanım esaslarını güvenlik, bilim ve teknoloji ile bilgi sağlama çerçevesinde yürütmektedir.[209] Bu kapsamda çevre ile ilgili çalışmalar da yürütmekte olup, görev alanı daha çok bilimsel araştırmalara dayanmaktadır.[210]

H. Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO)

IMO, Birleşmiş Milletler'in gemilerin faaliyetleri nedeniyle çevrenin korunması ve yine gemilerin güvenliği ve etkinliği hakkında küresel düzenlemelerin ortaya konulmasını ve kabul edilmesini amaçlayan uzmanlık kuruluşudur.[211]

IMO'nun çevre ile ilgili en önemli görevi denizlerin güvenliğidir. 1954 tarihli Denizlerde Petrol Kirliliğinin Önlenmesine ilişkin OILPOL Sözleşmesi ve daha sonra bu sözleşmenin yerini alan 1973 Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesine İlişkin MARPOL Sözleşmesi IMO'nun uluslararası çevre hukukuna kazandırdığı temel metinlerdir.[212]

I. Dünya Sağlık Örgütü (WHO)

BM'in uzmanlık kuruluşlarından biri olan Dünya Sağlık Örgütü, ülkelerin sağlık alanında işbirliği yapmasını sağlamak, insan hayatının kalitesini arttırmak amacıyla hastalıkları azalmak üzere programlar hazırlamak gibi görevleri haiz olup, örgüt bu alanda rehber ilkeler getirerek küresel standartlar sağlanmasını, teknoloji ve

[209]http://www.iaea.org/About/statute.html, (son e.t.: 13/02/2018).
[210]https://www.iaea.org/topics/addressing-environmental-issues, (son e.t.: 13/02/2018).
[211]IMO and the Environment, http://www.imo.org/OurWork/Environment/Documents/IMO%20and%20the%20Environment%202011.pdf , s.1, (son e.t.:13/02/2018).
[212]Cavid ABDULLAYEV: **Uluslararası Hukuk Açısından Denizyolu ile Taşımacılıktan Kaynaklanan Petrol Kirliliği**, Yetkin Yayınları, Ankara 2005, s. 46 vd.

bilgi transferini hedeflemektedir.

Örgütün İnsan Çevresi Birimi, özellikle kimyasal güvenlik, iklim değişikliği, hava kirliliği, trafik emisyonları, ve işçi sağlığı, iyonize ve iyonize olmayan radyasyon, su kirliliği ve çocuklar için sağlıklı bir çevre oluşturulması konularında çalışmalar yürütmektedir.[213]

İ. Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO)

Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü, uluslararası sivil havacılık alanında politikalar ve rehber ilkeler belirlerken bu alanda çevresel korumayı da sağlamaktadır. Örgütün Havacılık Çevre Koruma Komitesi, uçakların sertifikasyonları için çevresel standartlar geliştirirken, havaalanlarını planlanması ve yönetimi, çalışma prosedürleri, havacılığın çevreye olan etkilerinin azaltılması için önlemler getirmektedir. Bu komiteye yardımcı olmak üzere örgütün sekretaryası nezdinde bir Çevre Birimi de kurulmuştur.

Çevrenin korunması örgütün stratejik konularından biri olup, uçaklardan kaynaklı gürültü, yine uçaklardan kaynaklı motor emisyonlarının sertifikasyonunda getirilecek ilkeler, bu tarz gürültünün azaltılması,yerel hava kalitesi...gibi konularda görevleri bulunmaktadır.[214]

2- Ekonomik İşbirliği Ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)

Dünya çapında ekonomik refahın artması için politika üretme görevini üstlenen

[213]http://www.who.int/topics/en/ (son e.t.:13/02/2018).
[214]https://www.icao.int/environmental-protection/Pages/default.aspx, (son e.t.:13/02/2018).

OECD'nin, 34 üyesi bulunmakla birlikte 100'e yakın ülke ile işbirliği içerisindedir.[215]

Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün halefi olarak kurulmasına ve ilk bakışta bölgesel bir örgüt izlenimi vermesine rağmen, OECD'ye günümüzdeki hedefleri bakımından küresel örgütler arasında yer verilmiştir.

Üye ülkeleri kendi kendine yetecek yüksek ekonomik gelişme istihdamı sağlamak, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarını desteklemek amacıyla kurulmuş olan OECD[216] hükümetlerin ortak problemleri için çözüm arama ve deneyimlerini paylaşma konusunda hükümetler arası bir forum görevini üstlenmiştir.[217]

Çalışmanın bir önceki bölümünde çevre hukukuna hâkim olan ilkelerden bahsedilirken özellikle "kirleten öder" ilkesi bakımından OECD'nin 1972 tarihli "Çevresel Politikaların Uluslararası Ekonomik Yönlerine İlişkin Rehber İlkeler Konusunda Konsey Tavsiyesi"ne 1989 tarihli "Kaza Durumlarına İlişkin Tavsiye Kararı"na ve diğer belgelere değinilmiştir.

OECD çevresel politikalar ve raporlama çalışmalarına baz teşkil etmek üzere gösterge sistemi oluşturmuştur. Amacı, beşeri faaliyetlerin çevre üzerinde uyguladığı "baskı", bu baskının doğal kaynakların kalite ve miktarı üzerindeki etkisi ve toplumun bu değişimlere çevresel-ekonomik-sektörel politikalar ve toplumsal bilinç-davranış

[215]**Better Policies for Better Lives: The OECD at 50 and Beyond**, OECD, 2011, s. 8.
[216]HASGÜLER-ULUDAĞ, s. 353 vd.
[217]http://www.oecd.org/about/ (son e.t.:13/02/2018).

olarak nasıl tepki verdiğini göstermektir.[218] Ayrıca OECD tarafından ülkelerin yıllık çevre performanslarını gösteren raporlar oluşturulmaktadır.[219] OECD'nin çevre ile ilgili faaliyetleri genellikle çevre politikalarının geliştirilmesinde hükümetlerin yararlanacağı veriler sağlamak, sorunları göstermek, en iyi mevzuat ve uygulama yöntemlerini belirleyebilmek için ortak bir işbirliği platformu sağlamak yönündedir.[220]

III-BÖLGESEL KURULUŞLAR

1- Avrupa Konseyi

5 Mayıs 1949'da imzaya açılarak 3 Haziran 1949'da yürürlüğe giren Statüsü ile kurulan Avrupa Konseyi, başta insan hakları olmak üzere, Avrupa ülkelerin siyasi ve sosyal temelde işbirliği yapmasını amaçlayan hükümetler arası bir örgüttür. Bakanlar Komitesi, Parlamenterler Meclisi ve Sekretarya Konsey'in ana organları olup, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Konsey'in tali organıdır.[221]

1979 tarihli Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi (Bern Sözleşmesi) Konsey'in çevre konusundaki en önemli katkılarından sayılmaktadır. Sözleşmenin amacı yabani flora ve faunayı ve bunların yaşama ortamlarını muhafaza etmek, özellikle birden fazla devletin işbirliğini gerektirenlerin muhafazasını sağlamak ve bu işbirliğini geliştirmek[222] olup, Avrupa Konseyi

[218]**Çevresel Göstergeler 2011,** Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Çevresel Etki Değerlendirmesi İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü Çevre Envanteri ve Bilgi Yönetimi Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2012, kitapçıkta sayfa numaraları belirtilmemiştir.
[219]http://www.oecd.org/env/country-reviews/ (son e.t.:13/02/2018).
[220]**OECD Environmental Outlook to 2050,** OECD, 2012
[221]HASGÜLER-ULUDAĞ, s. 317 vd.
[222]Madde 1.

Sözleşmenin sekretaryası görevini yürütmektedir.[223]

2- Avrupa Birliği

Avrupa Birliği uluslarüstü niteliği haiz bir yapılanma olup, Avrupa Birliği Çevre Mevzuatı kimi yönleriyle uluslararası hukuk kurallarının uluslarüstü hukuk kuralları haline dönüştüğü ve Avrupa Birliği dâhilinde yaptırım gücüne kavuştuğu bir alan özelliği göstermektedir.

Avrupa Birliği Çevre Mevzuatı yatay ve dikey sektörlerin düzenlenmesinden meydana gelmektedir. Yatay mevzuat, çevrenin belirli bir konusuna ilişkin olmayan, genel nitelikli, usule, karar verme sürecini iyileştirmeye, ilgili yasaların hazırlanma ve uygulanma sürecini desteklemeye yardımcı olan çevre düzenlemelerini ifade etmektedir. Çevresel Etki Değerlendirmesi, Çevresel Bilgiye Erişim, Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru ile ilgili direktifler yatay mevzuata örnek olarak gösterilebilir.[224]

Dikey mevzuat ise çevre ile ilgili konuların her birinin somut şekilde düzenlendiği ve ilgili konuya belirli standartları, aktörlere ise belirli yükümlülükleri getiren düzenlemeleri ifade eder. Hava kalitesi, su kirliliği, atık yönetimi ile ilgili AB direktifleri dikey mevzuat örnekleri olarak gösterilebilir.[225]

Uluslararası hukukun temel kaynaklarından olan uluslararası antlaşmalar AB

[223]Madde 16, 17, 19 vd.
[224]**Avrupa Birliği Çevre Mevzuatı Yayınları**, Bölgesel Çevre Merkezi, REC Türkiye, Ankara, Kasım, 2010, s. 39 vd.
[225]**Avrupa Birliği Çevre Mevzuatı Yayınları**, s. 67 vd.

Çevre Hukuku'nun da bir parçası olduğundan özellikle birinci bölümde bahsettiğimiz çok taraflı çevre anlaşmalarının büyük bir kısmı AB tüzük ve direktifleri ile uluslarüstü nitelik de kazanmaktadır. Bir önceki bölümde etraflıca değinilen Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi (Aarhus Konvansiyonu) buna verilebilecek en belirgin örnek olup, uluslararası hukuk metinlerinin, bölgesel de olsa, uluslarüstü hukuk normu haline gelebileceği konusunda çarpıcı bir örnek teşkil etmekle, çok taraflı çevre sözleşmelerinin çoğu bu niteliği taşımaktadır.

AB hukuk düzeni içerisindeki kuralların sistem içerisine girdiği andan itibaren çeşitli yaptırımlara tabi olması uluslarüstü hukuk kuralı haline gelen uluslararası antlaşmalar için de geçerlidir. Bu kapsamda, Birliğin ikincil mevzuatını birincil mevzuata uygunluğunu denetlemek ve Birlik hukukunun bütün üye devletlerde yeknesak şekilde uygulanması ve yorumlanmasını sağlamak üzere Avrupa Birliği Adalet Divanı devreye girmektedir. [226] Böylece Birlik hukuku kapsamındaki çok taraflı çevre antlaşmaları bölgesel de olsa yaptırım kuvvetine kavuşmaktadır.

3- Avrupa Güvenlik Ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT-OSCE)

1973-1975 yılları arasında 35 ülkenin katılımıyla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ile başlayan süreç 1994 yılında AGİT'in kurulmasına dek devam etmiş, çeşitli askeri güven ve güvenlik artırıcı önlemlerin yanı sıra ekonomik, bilimsel, teknolojik, çevresel ve insani konularda işbirliğini amaçlayan bölgesel bir örgüt oluşturulmuştur.[227]

[226]Işıl ÖZKAN: **Avrupa Birliği Kamu Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 194-195.
[227]http://www.osce.org/whatistheosce (son e.t.: 13/02/2018).

Güvenlik ve çevresel konular arasındaki yakın ilişkiye binaen AGİT, görev alanı dâhilinde çevreye ilişkin görevler de ifa etmektedir. Özellikle doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve yönetimi konusunda üye ülkelere yardım sağlamakta ve su yönetimi konusunda yürütülen projelere destek vermektedir.[228]

AGİT'in çevre konusunda en dikkat çekici çalışmalarından birisi çevresel farkındalığın arttırılması ve çevresel kararlara halkın katılımını arttırılması amacıyla, Aarhus Konvansiyonu'nun etkin uygulanmasını sağlamak üzere üye ülkelerde "Aarhus Merkezleri" ve "Çevresel Bilgi Halk Merkezleri" kurmasıdır. Bu merkezler AGİT'in Ekonomik ve Çevresel Aktiviteler Ofisi ile bağlantılı olup, UNECE'nin Aarhus Konvansiyonu Sekretaryası ile de yakın işbirliği içerisindedir.[229]

Örgüt ayrıca, iklim değişikliği, tehlikeli atıkları, enerji ve su güvenliği gibi konularda da faaliyet göstermekte olup, faaliyetlerini AGİT bölgesinde güvenlik ve işbirliğini sağlamak üzere politika geliştirme ve proje yürütme çerçevesi içerisinde sürdürmektedir.

4- Diğer Bölgesel Kuruluşlar

Amerikan Devletleri Örgütü (Organization of American States - OAS) en eski bölgesel siyasi örgüt olup, özellikle doğanın korunması alanında çalışmalar yapmış, bölgesel çok taraflı anlaşmalar ile iki taraflı anlaşmalar hazırlayarak sonuçlandırmıştır. Yine Güney Pasifik Bölgesel Örgütleri özellikle bölgedeki 10.000'den fazla ada

[228]http://www.osce.org/environmental-activities (son e.t.: 13/02/2018).
[229]http://www.osce.org/whatistheosce (son e.t.: 13/02/2018).

varlığı dikkate alındığında, deniz çevresinin korunması, balıkçılık ve orman konusunda çalışmalar, öneriler ve önlemler sunmaktadır. Afrika Birliği (Organization of African Unity/African Union - OAU) bölgenin doğal hayatını korumaya yönelik olarak kuruluşundan itibaren çeşitli görevler üstlenmiştir. Özellikle 1968 Doğa ve Doğal Kaynakların Korunmasına İlişkin Afrika Sözleşmesi üye devletlere doğal kaynakların korunması ve muhafazasının sağlanması amacıyla önlem alma yükümlülüğü getirmiştir.[230]

IV-FİNANSAL KURULUŞLAR

1- Dünya Bankası

1944 yılından bu yana gelişmekte olan ülkelerin ekonomik problemlerine finansman sağlayan Dünya Bankası'nın Kuruluş Sözleşmesinde çevre başlığı yer almamakla birlikte, 90'lı yıllardan itibaren sosyal ve çevresel sorunlara da eğilmeye başlanmıştır. 1996 yılından itibaren çevre ile ilgili projelere de finansman sağlanmaktadır.[231]

Bu bağlamda, Dünya Bankası'nın çevre konusundaki stratejisi, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ve çevre konusundaki boşluklarını doldurmak yönünde olup, çevresel koşullardan etkilenen insanların yaşam kalitesini yükseltmek, sürdürülebilir çevre yönetimi için kurumsal çerçeve oluşturulması ve politika üretilmesini destekleyerek büyüme kalitesini arttırmak, iklim değişikliği, ormanlar, su kaynakları ve biyoçeşitlilik gibi küresel ve bölgesel değerlerin kalitesini korumak şeklinde üç

[230]KISS-SHELTON, s. 79 vd.
[231]KISS-SHELTON, s. 87.

temel alanda çalışmalarını devam ettirmektedir.[232]

2- Küresel Çevre Fonu (GEF)

1991 yılında Dünya Bankası çatısı altında kurulan GEF, Rio Zirvesi'nin ardından bağımsız bir yapıya kavuşmuş ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında temel finansal kuruluş haline gelmiştir.[233]

GEF'in yapısı ve çalışma usulleri "Yeniden Yapılandırılmış Küresel Çevre Fonunun Kurulması İçin Araç" belgesinde tanımlanmıştır.[234] GEF, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ile Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesinin finansal mekanizmalarının yürütülmesi görevini üstlenmiş olup, bu sözleşmelerle belirlenen amaçlara ulaşılabilmesi için ülkelere katkı sağlamaktadır. Yine, bazı sözleşmelerin Taraflar Konferansına görevi dahilinde rehberlik hizmeti sunmaktadır.[235]

GEF, donör ülkelerden elde edilen katkılar ile oluşturulmakta olup, GEF'in uygulayıcı kuruluşları Dünya Bankası, UNEP ve UNDP'dir.[236] Uygulayıcı kuruluşlar, fonun çalışmasının sağlanmasından sorumludurlar. Bu kapsamda, fonun kalkınmasının desteklenmesi ve projelerin uygulanması, idari destek sağlanması, GEF'e kurumsal programların uygulanması, çalışma politikalarının ve yardımların geliştirilmesinin sağlanması gibi kurumsal hizmet sunmak uygulayıcı kuruluşların

[232]http://www.worldbank.org/en/topic/environment (son e.t.: 13/02/2018).
[233]http://www.thegef.org/gef/whatisgef (son e.t.: 13/02/2018).
[234]http://www.thegef.org/gef/instrument (son e.t.: 13/02/2018).
[235]UNEP, (2006), s. 65.
[236]http://did.ormansu.gov.tr/did/Files/GEF%20TANITIMI.pdf , (son e.t.: 13/02/2018).

yükümlülükleri arasındadır.[237]

176 üyesi bulunan GEF'in proje desteklerinden faydalanabilmek için, BM veya BM uzmanlık örgütlerine üye olmak, Dünya Bankası'ndan yardım alabilecek veya UNDP teknik yardımlarından yararlanabilecek durumda olmak, ayrıca çok taraflı bir sözleşme ile GEF Aracı'nın 6. paragrafında yer alan konulara atfen gerçekleştirilecek bir proje için başvurulmak gerekmektedir. GEF'in proje tipleri ise Küçük Destek Programı, Orta Ölçekli ve Büyük Ölçekli Projelerdir.[238]

3- Diğer Finansal Kuruluşlar

Dünya Bankası'nın özel sektöre ilişkin kısmı olan Uluslararası Finans Kurumu (International Finance Corporation), Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (European Bank for Reconstruction and Development), Avrupa Yatırım Bankası (European Bank of Investment), Amerikan Ülkeleri Kalkınma Bankası (Inter-American Development Bank), Afrika Kalkınma Bankası (African Development Bank), Asya Kalkınma Bankası (Asian Development Bank) ekonomik kalkınmada çevresel politikalara ilişkin dokümanlar hazırlayarak ilgili ülkelere finansman kaynağı sağlamaktadır.[239]

V- SUI GENERIS BİR OLUŞUM OLARAK ULUSLARARASI DOĞA VE DOĞAL KAYNAKLARIN KORUMASI BİRLİĞİ (IUCN)

1948 yılında Fransa önderliğinde kurulan IUCN'i diğer hükümetler arası örgütlerden ayıran özelliği üyeleri arasında devletler, sivil toplum kuruluşları ve

[237]UNEP, (2006), s. 65.
[238]UNEP, (2006), s. 66.
[239]KISS-SHELTON, s.88 vd.

kamusal kurumların yer almasıdır. Bu yönüyle en geniş katılımlı küresel çevre örgütü olarak nitelenebilir.[240]

Hukuk alanında, IUCN tarafından kabul edilen Dünya Koruma Stratejisi bir dizi uluslararası hukuki önlem öngörmüştür. Bu önlemler, tropik ormanların, yağışlı bölgelerin, açık denizlerin, atmosferin ve Antarktika'nın korunmasını kapsamaktadır. Aynı zamanda, birden çok devletin paylaştığı, başta denizler ve uluslararası nehir havzaları olmak üzere, ortak yaşam alanlarının korunmasının geliştirilmesi de bu Strateji'nin bir parçasıdır. Ayrıca IUCN, CITES Sözleşmesi başta olmak üzere önem arz eden doğanın ve doğal kaynakların korunmasına yönelik birtakım çok taraflı anlaşmaların detaylandırılmasında önemli rol oynamıştır.[241]

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere, çevre uluslararası politika ve sektörlerin tamamını ilgilendiren bir konu olup, neredeyse her hükümetler arası örgütün çevreyi doğrudan ilgilendiren görev ve faaliyetleri bulunmaktadır. Bu durum çevre konusunu tek bir BM uzmanlık örgütünün veya bağımsız bir hükümetler arası örgütün çalışma alanı olmaktan çıkarmakta olup, 1972 yılından bu yana küresel çevre politikaları uluslararası aktörlerin BM Çevre Programı ile koordineli halde çalışması sayesinde yürütülmektedir.

Anılan durum, eleştiri konusu olmakla birlikte, küresel çevre yönetiminde bir reform ihtiyacının olduğu uygulayıcılar ve doktrin tarafından kabul edilmektedir. Ancak bu reformun ne şekilde gerçekleştirileceği, üzerinde uzlaşma sağlanamayan ve

[240]http://www.iucn.org/about/ (son e.t.: 13/02/2018).
[241]KISS-SHELTON, s. 95.

çözümü geciktiren bir sorundur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇEVRE PROGRAMI VE ÇEVRE İLE İLGİLİ MÜSTAKİL BİR ULUSLARARASI ÖRGÜT İHTİYACI

I-BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇEVRE PROGRAMI (UNEP)

1- Kuruluşu

Birinci bölümde de ifade edildiği üzere, UNEP'in kurucu belgesi olan 2997 (XXIV) sayılı kararın esas dayanağı BM İnsan Çevresi Konferansı'nın çıktısı olan Stockholm Bildirgesi'dir.[242]

Anılan Bildirge'ye giden yolun temelleri ise 1950'lerden başlamaktadır. Zira, bu dönemde, gelişen sanayileşmenin, kentleşme ve hızlı nüfus artışının, gelişmekte olan ülkelerin sanayi hamlelerinin çevre ile uyumlu olmamasının ve geliştirilen teknolojilerin sonuçlarının etkileri de görülmekte olduğundan, uluslararası alanda hareketlenmeler başlamıştır. Bununla birlikte, sanayileşmenin çevresel etkilerinin çoğunlukla kaynak ülkeden çok, komşu ülkelerde görülmesi nedeniyle çevre, yerel olduğu kadar uluslararası boyutuyla da dikkat çekmiştir[243]. Çevrenin bütüncül niteliği ve ekolojik durumların dünyanın bütününde aynı şekilde kendisini göstermesi de çevre sorunlarını dünya çapında çözmeye iten etkenlerdendir.

[242]UNEP'in kuruluş öyküsünün en detaylı anlatımı için bkz. Stanley JOHNSON: **UNEP The First 40 Years: A Narrative**, UNON Publications, Nairobi, 2012, erişim: http://www.unep.org/pdf/40thbook.pdf, (son e.t.: 14/08/2013).

[243]Önceki bölümde detaylandırılan Trail Smelter davası gibi.

1960'lı yıllar ise çevresel sorunların ciddi anlamda tartışılmaya başlandığı yıllardır. Özellikle 1967'de Birleşmiş Milletlerin İsveç Daimi Temsilcileri'nin yoğun çalışmaları olduğu görülmektedir.[244] 1968 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na götürülen öneri ile çevresel sorunların küresel niteliğine değinilerek, farklı sektör ve disiplinlere ait aktörlerin bir araya getirilmesinin ve farkındalıklarının arttırılmasının önemi vurgulanarak, BM kuruluşları arasındaki koordinasyonun hayati öneme sahip olduğu hatırlatılarak yapılacak konferansta beşeri aktivitelerin çevreye ve kendilerine olan etkilerinin tartışılması ve bu kapsamda yeni kuruluşlara ihtiyaç bulunduğu karara bağlanmıştır.[245] 1969 tarihli ve 2581 (XXIV) sayılı Genel Kurul kararı ise, İnsan Çevresi Konferansı'nı düzenlemiştir.[246]

Stockholm Konferansı'nda BM çerçevesinde kurulacak uluslararası programın kurumsal temellerini atan bir karar kabul edilmiştir[247]. Bu kararda, yeni kurulacak çevre ile ilgili kuruluşun koordinatör ve işbirlikçi yönlerine değinilerek programın organları düzenlenmiştir.

Çevre konusunda böylesine yoğun çalışmalar ve toplantılar yapılmasına, BM nezdinde Genel Kurul kararları alınmasına rağmen, UNEP'in neden uzmanlık örgütü olarak değil de program olarak kurumsallaştırıldığı sorusu akıllara gelmektedir.

[244]Maria IVANOVA, *Moving Forward By Looking Back: Learnings From UNEP's History*, Global environmental governance: Perspectives on the current debate, 26-47, 2007.
[245]United Nations General Assembly, Resolution 2398 (XXIII), 3 December 1968.
[246]United Nations General Assembly, Resolution 2581 (XXIV), 15 December 1969.
[247](XXV11) Institutional and Financial Arrangements for International Environmental Co-operation, From Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, June 1972.

UNEP fikir olarak ortaya atılırken, "Birleşmiş Milletler sisteminin çevresel vicdanı" olarak düşünülmüş, "Birleşmiş Milletler sistemi içerisindeki çevresel faaliyetlerin odak noktası" konumuna ise sonradan evirilmiştir.[248]

Stockholm Konferansı'nın açılış konuşmasında da, BM bünyesindeki bir çevre programının küresel amacının insan çevresinin bozulmasını engellemek ve iyileştirilmesini başlatmak olduğundan bahsedilmiştir.[249]

UNEP'in çevre konusundaki "tek" BM organı olarak örgütlendirilmemesinin temel nedeni, çevre ile ilgili çalışmaların merkezileştirme ile yapılamayacağı düşüncesi olup, bu anlamda UNEP'in katalizör ve koordinatör niteliklerinin iyi düşünülmüş olduğu kabul edilmektedir.[250]

2- UNEP' in Organizasyonu

A. Genel olarak

UNEP, BM Genel Kurulu' nun doğrudan emri altında olan bir kuruluştur[251]. Bununla birlikte UNEP, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin (ECOSOC) himayesi altında çalışma yapmaktadır[252]. UNEP'in yasal karakteri "[Birleşmiş Milletlerin] yardımcı organları ile [onun] özel ajansları arasında bir

[248]Adil NAJAM; *The Case Against a New International Organization,* Global Governance, 9 (2003), 367-384, s. 374.
[249]JOHNSON, s. 16.
[250]NAJAM, s. 379.
[251]BEYERLIN - MARAUHN, s. 52
[252]Volker RÖBEN, *Institutions of International Environmental Law,* International, Regional and National Environmental Law, (Edited by: Fred L. MORRISON and Rudiger WOLFRUM), Kluwer Law International, The Hague, 2000, s. 98

yerdedir"[253].

BM Genel Kurulu'nun 2997 (XXVII) sayılı kararında UNEP'in organları Yönetim Konseyi (*Governing Council*), Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulacak bir Çevre Sekreterliği'ni (*Environment Secreteriat*) yönetmek üzere seçilecek bir Sorumlu Yönetici (*Executive Director*), Çevre Fonu (*Environment Fund*) ve Çevre Koordinasyon Kurulu (*Environment Co-ordination Board*) olmak üzere dört başlık altında belirlenmiş ve görevleri açıklanmıştır.[254]

2997 (XXVII) sayılı kararda yer almamakla birlikte, 1999 tarihinde BM Genel Kurulu'nun uygun bulduğu bir teklif ile, bakanlık düzeyinde ve yıllık olarak oluşturulacak bir Küresel Bakanlıklar Düzeyinde Çevre Forumu'nun (*Global Ministerial Environment Forum*) kurulmasına karar verilmiştir [255].

Bunların da ötesinde, UNEP'in oldukça karmaşık ve bölünmüş bir yapılanması olduğu söylenebilir. Zira, UNEP Ofisleri adı verilen bir çatı altında UNEP'in farklı çevresel sorunlara yönelik çalışan ve Sorumlu Yönetici'ye bağlı bulunan Bölümleri (*Divisions*), Bölgesel Ofisleri (*Regional Offices)*, İrtibat Ofisleri (*Liaison Offices*), Merkez-dışı Ofisleri (*Out-Posted Offices*), İşbirliği Merkezleri (*Collaborating Centres*), Konvansiyon Sekreteryaları (*Conventions Secreteriats*) bulunmaktadır. Bunlardan Bölümler ve Konvansiyon Sekreteryaları merkeze bağlıdır.[256]

[253]RÖBEN, s. 98
[254] http://www.un-documents.net/a27r2997.htm (son e.t.: 03/02/2018)
[255]UNEP, Organization Profile, http://staging.unep.org/PDF/UNEPOrganizationProfile.pdf (son e.t.: 03/02/2018)
[256] http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/22671/UN-Environment-Organigramme-January2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y (son e.t.:03/02/2018)

B. 2997 (XXVII) sayılı kararda öngörülen organlar

a) Yönetim Konseyi

Yönetim Konseyi Genel Kurul tarafından, 3 yıllık dönem için seçilen 58 üye ülke temsilcilerinden oluşmaktadır. Ancak üye ülke temsilcilerinin seçilmesi *eşit bölgesel temsil* ilkesine göre[257] yapılmaktadır. Bu eşitlik, Afrika devletleri için 16 temsilci, Asya devletleri için 13 temsilci, Doğu Avrupa devletleri için 6 temsilci, Latin Amerika devletleri için 10 temsilci, Batı Avrupa Devletleri ve diğer devletler için 13 temsilci seçilmesine karar verilmesi suretiyle sağlanmıştır [258].

2997 (XXVII) sayılı karar uyarınca, Yönetim Konseyi'nin görev ve sorumlulukları aşağıda verilen şekilde belirlenmiştir:

- Çevre alanında uluslararası işbirliğini sağlamak ve uygun olduğu ölçüde, bu amaçla, politikalar tavsiye etmek;
- Birleşmiş Milletler Sistemi içerisinde çevresel programların yönetimi ve koordinasyonu için genel politika rehberliği sağlamak;
- Birleşmiş Milletler Sistemi içerisinde çevresel programların uygulanmasında, II. Bölümün 2. paragrafında atfı yapılan, Birleşmiş Milletler Çevre Programı Sorumlu Yöneticisi'nin periyodik raporlarını almak ve gözden geçirmek;
- Geniş uluslararası önemde gelişen çevresel problemlere Hükümetler tarafından yeteri kadar önem verildiğinden emin olmak için,dünyanın çevresel

[257]UNEP, Organization Profile, s. 3
[258]2997 (XXVII) sayılı karar, I-1, ayrıca 2006-2009 döneminde seçilen üye devletler için bkz. UNEP, Organization Profile, s. 4

durumunu gözden geçirmeye devam etmek;

- İlgili uluslararası bilimsel ve diğer mesleki toplulukların çevresel bilgileri elde etmesi, değerlendirmesi ve karşılıklı değiştirmesi ve uygun olduğu ölçüde, Birleşmiş Milletler Sistemi içerisindeki çevresel programların biçimlendirmelerinin teknik yönleri ve uygulaması için katkı sağlamak;
- Gelişmekte olan ülkelerin ulusal ve uluslararası çevresel politikalarının ve ölçütlerinin çevresel programlar ile projelerin gelişmekte olan ülkelerde yaratacağı ek maliyetler de dikkate alınarak etkilerini gözden geçirmeye devam etmek ve bu tür program ve projelerin bahsi geçen ülkelerdeki ilerleme planları ve önceliklerine uygun olmasını sağlamak;
- Çevre fonunun kaynaklarını ve bütçesini gözden geçirmek ve onaylamak.

Yönetim Konseyi ayrıca, ECOSOC vasıtasıyla Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na rapor verir. Bu raporda ECOSOC gerekli görürse, özellikle çevre politikalarının koordinasyonu ve bunların BM sistemi içerisinde ekonomik ve sosyal öncelikleri de dikkate alınarak görüş belirtebilir.

Yönetim Konseyi çatısı altında iki yapılanma daha mevcut olup, bunlar 2997 (XXVII) sayılı kararda belirtilmemiş; ancak uygulamadan doğmuş yapılanmalardır. Bunlardan ilki *Global Ministerial Environmental Forum* olup, 1999 yılında, BM Genel Kurulu'nun teklifi ile bakanlar düzeyinde küresel bir çevre forumunun onaylanması neticesinde kurulmuştur. Yıllık olarak, Yönetim Konseyi'nin bir parçası olarak, özel oturumlar yapılmak suretiyle toplanmaktadır.[259] Forum, çevre ile ilgili

[259] http://enb.iisd.org/unepgc/27unepgc/ (son e.t.: 03/02/2018)

sorunları tanımlama ve konsensus sağlama noktalarında UNEP'in kapasitesinin geliştirilmesine yardımcı olmuştur [260].

Yönetim Konseyi çatısı altında oluşturulan bir diğer yapılanma ise, *Commitee of Permanent Represantatives* (Daimi Temsilciler Komitesi) olup, Yönetim Konseyi'nin tali bir organı olarak kurulmuştur. Özellikle Yönetim Konseyi'nin kararlarının gözden geçirilmesi, izlenmesi ve değerlendirilmesi ile Sekretaryanın hazırlamış olduğu taslak çalışma programlarının ve bütçenin gözden geçirilmesi bakımından önemli bir görev üstlenmektedir. Yine anılan Komite, hazırlanan raporların etkinliğini sağlamak amacıyla gözden geçirmede bulunabilir ve öneriler sunabilir. Ayrıca Komite, Sekretaryanın verilerini temel alarak, Yönetim Konseyi'nin düşüncesini de almak suretiyle taslak kararlar hazırlayabilir [261].

Yönetim Konseyi çalışmalarını Haziran 2014 tarihine kadar yürütmüş olup, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 7 Mart 2013 tarihli A/RES/67/251 sayılı kararı ile Birleşmiş Milletler Çevre Kurulu adını almış olup, anılan metinde, kurulun yetkilerinin değiştirilmediği ifade edilmiştir.[262]

b) Çevre Sekreterliği

2997 Sayılı kararın ikinci bölümünde Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulacak ve çevresel eylemlerle bunların BM sisteminde etkin yönetilmesini sağlamak için

[260]Bu Forum'un UNEP'in rolünün güçlendirilmesi bakımından en önemli çıktıları Malmö Deklarasyonu (2000), bkz. https://tr.scribd.com/document/42613226/Malmo-Ministerial-Declaration (son e.t.: 03/02/2018) ile Nusa Nua Deklarasyonu'dur. Bkz. http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/20421/Declaration_and_decisions_adoptedbyGCSS-XI.pdf?sequence=1&isAllowed=y (son e.t.: 03/02/2018)

[261]Organization Profile, s. 6

[262]Change of the designation of the Governing Council of the United Nations Environment Programme, United Nations General Assembly, A/RES/67/251, 25 July 2013.

koordinasyonunu odaklayan küçük çaplı bir sekreterya kurulması öngörülmüştür. Bu sekretaryanın başına BM Çevre Programı'nın Sorumlu Yöneticisi'nin getirileceği ve BM Genel Kurulu tarafından seçileceği düzenlenmiştir. Buna göre Sorumlu Yönetici'nin görevleri genel anlamda, BM Çevre Programının Yönetim Konseyi'ne destek sağlamak, Yönetim Konseyi'nin rehberliği altında, BM sisteminde yer alan çevre programlarını koordine etmek, bunların etkinliğini gözden geçirerek uygulanmasını sağlamak, Yönetim Konseyi'nin rehberliği altında çevre programının uygulanmasında tavsiye vermek; çevre alanında BM programları için Yönetim Konseyi'ne orta veya uzun-vadeli teklifler, öneriler ve çevre konularında raporlar sunmak, Çevre Fonu'nu yönetmek ve Yönetim Konseyi tarafından verilen diğer görevleri yerine getirmek şeklinde sıralanabilir.

Çevre Sekreterliği ve Sorumlu Yönetici, görevleri ve sorumlulukları yönünden UNEP'in idari organları olup, Sorumlu Yönetici UNEP'i temsil etmektedir.

c) Çevre Fonu

1 Ocak 1973'ten itibaren yürürlükte olmak üzere, çevre programlarına ek finansal kaynak sağlamak amacıyla kurulan gönüllü Çevre Fonu, UNEP'in operasyonel koludur[263] . Çevre fonu, çevresel kalite yönetiminin geliştirilmesi, çevre araştırmaları, bilgi değişimi ve yayımı, halkın eğitimi, bölgesel veya küresel çevre kuruluşlarına yardım konularında, çevreyle uyumlu olarak ekonomik büyüme politikalarına en uygun teknolojilerin geliştirilmesinde ve Yönetim Konseyi'nin öngördüğü diğer programlarda kaynak sağlamak üzere kullanılmaktadır.

[263]BEYERLIN - MARAUHN, s. 53

ç)Çevre Koordinasyon Kurulu

Sorumlu Yönetici'nin başkanlığı altında toplanan Çevre Koordinasyon Kurulu'nun temel amacı, BM tarafından oluşturulan çevre programları arasında en etkin koordinasyonu sağlamaktır. Periyodik olarak toplanan Kurul, çevre programlarının uygulanması ile ilgili tüm kurumlar arasında kooperasyonu ve koordinasyonu amaçlar ve bu amaç doğrultusunda Yönetim Konseyi'ne rapor vermekle görevlidir.

C. UNEP'in güncel yönetim organları

Yukarıda da belirtildiği üzere, Yönetim Konseyi'nin yerini Birleşmiş Milletler Çevre Kurulu'na (UNEA- United Nations Environment Assembly) bırakmasının ardından her ne kadar, görev ve yetkileri değişmemiş ise de karar verici organlar UNEA[264] ve Daimi Temsilciler Komitesi[265] olarak varlığını devam ettirmektedir. Çevre Sekreterliği fiilen Sorumlu Yönetici vasıtası ile devam ettirilmekte olup[266], Programın fonu Çevre Fonu[267] , BM Kalkınma Hesabı'ndan sağlanan düzenli bütçe ve GEF'ten[268] karşılanmaktadır.

Ç. UNEP Ofisleri

Daha önce UNEP Ofisleri'nden kısaca bahsedilmiş olup, bu bağlamda

[264] http://web.unep.org/environmentassembly/assembly (son e.t.: 03/02/2018)
[265] https://www.unenvironment.org/events/un-environment-event/open-ended-committee-permanent-representatives (son e.t.: 03/02/2018)
[266] https://www.unenvironment.org/people/leadership (son e.t.: 03/02/2018)
[267] https://www.unenvironment.org/about-un-environment/funding/our-funding-sources/environment-fund (son e.t.: 03/02/2018)
[268] https://www.unenvironment.org/about-un-environment/funding/our-funding-sources (son e.t.: 03/02/2018)

Bölümler, erken uyarı ve değerlendirme, çevre politikasının uygulanması, teknoloji, sanayi ve ekonomi, bölgesel kooperasyon, çevre hukuku ve sözleşmeler, iletişim ve halkın bilgilendirilmesi gibi çevreye ilişkin temel konularda kurulmuş ana bölümlerdir ve konuları bakımından UNEP'in ana birimleridir. Bölgesel Ofisler ve İrtibat Ofisleri coğrafi temelli birimler olup, İşbirliği Merkezleri, Konvansiyon Sekreteryaları ve Bilimsel Danışma Grupları, çeşitli çevresel konularda ve yürütülen programlarda özelleştirilmiş birimler olarak kabul edilebilir.[269]

3- UNEP'in Görevleri

Rio Konferansı'nın çıktılarından olan Gündem 21 belgesinde, Sosyal ve Ekonomik Boyutlar, Kalkınma İçin Kaynakların Korunması ve Yönetimi, Etkin Grupların Rolünün Güçlendirilmesi ve Uygulama Mekanizmaları olmak üzere dört temel bölüm yer almakta olup, sayılan başlıklarda sözü geçen konulara ilişkin olarak belirlenen hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için yapılması gereken etkinlikler açıklanmıştır [270] .

UNEP, sayılan bölümlerden Uygulama Mekanizmaları başlığı altında 38. madde olan Uluslararası Kurumsal Düzenlemeler'in 21 – 23. paragraflarında düzenlenmiştir. Burada, UNEP'in ve Yönetim Konseyi'nin rolünün güçlendirilmesine ihtiyaç olduğu ifade edilerek, görevlerinin neler olacağından şu şekilde bahsedilmiştir:

- Katalitik rolünü güçlendirmek,
- Çevre alanında uluslararası işbirliğini geliştirmek ve uygun olduğu

[269]Bkz. http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/22671/UN-Environment-Organigramme-January2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y (son e.t.: 03/02/2018)
[270]KELEŞ-HAMAMCI, s. 203

takdirde, bu yönde politika ve tavsiyelerde bulunmak,

- Doğal kaynak hesapları ve çevre ekonomisi gibi tekniklerin kullanımının geliştirmek,
- Çevresel izleme ve değerlendirme ile erken uyarı fonksiyonunu güçlendirmek ve işlevsel hale getirmek,
- Bilimsel araştırmaları koordine etmek ve geliştirmek,
- Çevresel enformasyon ve verileri hükümetlere ve Birleşmiş Milletler organlarına, programlarına ve kuruluşlarına dağıtmak,
- Çevre koruma konusunda duyarlılığı ve eylemi artırmak,
- Uluslararası çevre mevzuatını geliştirmek,
- Çevresel Etki Değerlendirmesinin geniş çaplı uygulanmasını sağlamak,
- Çevresel açıdan duyarlı teknolojilere ilişkin bilgi alış verişini kolaylaştırmak,
- Çevre koruması konusunda, alt bölgesel ve bölgesel işbirliğini artırmak ve bu yöndeki programları desteklemek,
- Ulusal düzeyde, hukuki ve kurumsal çerçevelerin genişletilmesi çalışmalarında hükümetlere teknik, hukuki ve kurumsal danışmanlık yapmak,
- Çevre konularının kalkınma politika ve programlarına entegrasyonunda, hükümetlere ve kalkınma kuruluşlarına destek vermek,
- Çevresel acil durumlarda değerlendirme ve yardımı geliştirmek [271].

Önceki bölümde daha ayrıntılı şekilde ele alındığı üzere, BM sistemine dahil olan neredeyse tüm uluslararası örgütlerin çevre konusunu ilgilendiren görevleri yahut

[271] **Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı**, s. 57-58

çalışma alanları mevcuttur. Tüm bu yapının karmaşıklığı ve aynı zamanda birbirine bağlılığı göz önüne alındığında, UNEP'in "katalizör"[272] niteliğinin önem kazandığı açıkça görülmektedir.

Görevleri en başta bu şekilde belirlenen UNEP, daha sonra çevre konularının koordinasyonunda temel bir kurum haline gelmiştir[273]. Ancak yapısı gereği, aldığı kararlar *soft-law* olup, uygulamaları devletlerin çevre alanındaki politikalarına ve hassasiyetine bırakılmıştır.

4- UNEP'in Çalışmaları

A. Katkıda bulunduğu uluslararası antlaşmalar

UNEP'in, ulusal düzeyde, hukuki ve kurumsal çerçevelerin genişletilmesi çalışmalarında hükümetlere teknik, hukuki ve kurumsal danışmanlık yapma görevine yukarıda değinilmiş idi. İşte, Gündem 21 ile UNEP'e verilen bu görev, çevreye ilişkin uluslararası metinlere katkıda bulunmasını sağlamıştır. Bu anlamda, UNEP'in en önemli hareket alanlarından birisi de sektörel anlaşmalara[274] sekreterya hizmeti sağlamaktır [275].

[272]Katalizör: İlk defa 1835 yılında İsveçli kimyacı Jans Jakob Berzelius tarafından kullanılan, kimyevi bir reaksiyonun hızını arttıran veya yavaşlatan maddeleri ifade eden terim; pek çok akademik metinde UNEP'in katalizör niteliğinden bahsedilirken anlatılmak istenen UNEP'in çevreyle ilgili birimleri ve faaliyetleri hızlandırıcı ve kolaylaştırıcı işleve sahip olmasıdır.

[273]UNEP, yedi tema belirlemiş olup, sayılan görevleri bu temalar içerisinde yürütmektedir. Bkz. https://www.unenvironment.org/about-un-environment/what-we-do (son e.t.: 03/02/2018)

[274]UNEP'in katkı sağladığı sektörel anlaşmalar ile tüm çevre ile ilgili uluslararası antlaşmaların listesinin tamamına ulaşmak için bkz: https://www.unenvironment.org/about-un-environment/why-does-un-environment-matter/secretariats-and-conventions (son e.t.: 03/02/2018).

[275]RÖBEN, s. 98

Çevrenin ve kalkınmanın entegrasyonu ihtiyacından doğan ve gelişen yasal tepki, UNEP himayesinde detaylandırılan ve kabul edilen çeşitli uluslararası antlaşmalar şeklinde yansıma bulmuştur. Bunlardan bazıları, bir takım bölgesel deniz konvansiyonlarıdır, ki bunlar çevre ve kalkınmanın entegrasyonuna yönelik hükümler içermektedirler, özellikle deniz kirliliğine ilişkin konuları ele almaktadır.[276]

UNEP'in katkıda bulunduğu veya sekretarya hizmeti sunduğu uluslararası metinlerden en önemlileri şunlardır [277]:

- 1985 Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Konvansiyonu ve eki 1987 Montreal Protokolü (The 1985 Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer and Its 1987 Montreal Protocol):Kalkınma aktiviteleri esnasında, küresel ekolojik değerlerin korunması için etkili bir yasal çerçeve sağlamıştır.
- 1989 Tehlikeli Atıkların Sınırötesi Taşınımı ve Bertarafının Kontrolü Hakkında Basel Konvansiyonu (The 1989 Basel Convention on the Control of Transboundry Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal) : Ekonomik aktivitelerin çevre esasında, sürdürülebilir şekilde yapılmasına daha fazla katkı sağlamıştır.
- Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (The Convention on Biological Diversity): Rio Konferansı'nın çıktılarından olan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi UNEP himayesinde hazırlanmış, sözleşmenin Komisyon çalışmaları ve Uzmanlar Çalışma Grupları UNEP tarafından koordine edilmiştir.

[276]Alexander TIMOSHENKO, Mark BERMAN, *The United Nations Environment Programme and The United Nations Development Programme,* Greening International Institutions (Edited by: Jacobs WERKSMAN) Earthscan Publications, London, 1996, s. 40
[277]TIMOSHENKO – BERMAN, s. 41

- Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (The UN Framework Convention on Climate Change): Rio Konferansı'nın bir diğer çıktısı olan bu sözleşmede, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca kurulan bağımsız bir müzakere forumu ile detaylandırılmasına rağmen, UNEP, iklim müzakerelerinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, bu sözleşme için kurulan sekretaryaya sürekli destek ve danışmanlık sağlamıştır.

UNEP, taşıdığı ağır iş yüküne rağmen, Birleşmiş Milletler sisteminde önemli işler başarmış, uluslararası çevre stratejilerinin ve işbirliğinin oluşturulmasında, çevre hukukunun ve biliminin geliştirilmesinde önemli katkılar sağlamıştır ve halen bu şekilde çalışmalarını devam ettirmektedir [278].

B. Montevideo Programı (Montevideo Programmes For The Development And Periodic Review Of Environmental Law)

1981 yılında hazırlıklarına başlanan ve Yönetim Konseyi tarafından 1982 yılında kabul edilen, Çevre Hukukunun Geliştirilmesi ve Düzenli Gözden Geçirilmesi için Montevideo Programları serisi ile UNEP ilk defa, bireysel çevresel alanlarda daha fazla gelişme sağlamak için orta vadeli olasılıkların kapsamlı bir kataloğunu çıkarmıştır. Bu amaca ulaşmak için izlenen bir strateji olarak UNEP, en çok problem yaşanan farklı alanlar için "küresel bir konvansiyon meydana getirebilecek ilkeleri ve anahatları" detaylandırmaya karar vermiştir. UNEP'in Montevideo Programı kapsamında çizdiği anahatlar olmuş, bunlar uluslararası hukuk bakımından bağlayıcı

[278]Jalil KASTO: **Modern International Law of the Environment**, Kall Kwik Centre, Kingston, 1995, s. 51

olamamıştır [279]. Ancak, zamanla UNEP'in uluslararası çevre hukukunun gelişiminde etkisinin artması, Montevideo Programlarına devletler tarafından daha çok ilgi gösterilmesini ve katılımlarının artmasını sağlamıştır.

Montevideo Programları başlıca dört seriden oluşmaktadır. Bunlardan ilk üçü tamamlanmış olup, Dördüncü Seri ise 2010 yılından itibaren başlayan on yıllık dönem içerisinde devam etmektedir [280].

Birinci Montevideo Programı başlatıldığında, programın amacı; küresel, bölgesel ve ulusal çabaları bünyesinde barındıran, uluslararası çevre hukukunun düzenli olarak gözden geçirilmesi ve geliştirilmesi için ve orta vadeli bir çevre hukuku stratejisinin hazırlanması ve uygulanmasına katkı sağlamak amacıyla, çerçeve bir metot ve program oluşturmak şeklinde ifade edilmiştir. Bu kapsamda, kara kaynaklı deniz kirliliği, ozon tabakasının korunması ve tehlikeli atıkların taşınması ve bertarafı konusunda stratejiler ve uygulamalar geliştirilmiştir [281].

İkinci Montevideo Programı aşağıda sayılan sekiz alanda çalışmalar yapılmasını önermiştir:

- Çevre ile ilgili acil durumlarda uluslararası işbirliği,
- Kıyı yönetimi,
- Toprağın korunması,

[279]BEYERLIN-MARAUHN, s. 54
[280]http://www.unenvironment.org/explore-topics/environmental-governance/what-we-do/strengthening-institutions/progressive (son e.t.: 13/02/2018)
[281]Phillippe SANDS: **Principles of International Environmental Law**, Cambridge University Press, 2nd Edition, 2003, s. 45

- Sınır ötesi hava kirliliği,
- Potansiyel zararlı kimyasalların uluslararası ticareti,
- Nehir ve diğer suların kirliliğe karşı korunması,
- Kirliliğin önlenmesi ve doğacak zararlara karşı alınması gereken yasal ve idari önlemler,
- Çevresel Etki Değerlendirmesi [282].

Üçüncü Montevideo Programı, çevre hukukunun geliştirilmesiyle ilgili araştırma, teorik ve pratik temelde çevre hukuku çalışmalarını ve bilginin dağıtılmasını amaçlamakta olup [283], bu program çerçevesinde Nairobi'de hukukçulara çeşitli eğitimler verilmiştir.

Dördüncü Montevideo Programı ise, başta çevre hukukunda yaşanan sorunların tespiti ve belirlenen diğer alanlarda çalışmalar yapmak üzere, devam etmektedir[284]. Bu kapsamda, çevre hukukunun etkinliği, doğal kaynakların korunması ve yönetimi, çevre hukukunun mücadele alanları, insan hakları, ticaret, sağlık gibi diğer alanlarla ilişkileri, yükselen çevre hukuku konuları ile eyleme geçilmesi gereken öncelikli alanlar gibi konularda devlet ve devlet dışı aktör temsilcileri bir araya gelerek belirlemeler yapmışlardır. Bu Program çerçevesinde an itibariyle belirlenen öncelikli alanlar hakkında rehberler ve değerlendirme raporları hazırlanmaktadır.

[282]SANDS, s. 45
[283]SANDS, s. 45
[284]Dördüncü programın yarıyıl değerlendirme metni için bkz: http://staging.unep.org/delc/Portals/119/documents/montevideo/final-montevideo-uruguay-report.doc.pdf (son e.t: 03/02/2018); Programla ilgili olarak UNEA nezdinde alınan kararlar için bkz.http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/11192/K1607197_UNEPEA2_RES19E.pdf?sequence=1&isAllowed=y (son e.t: 03/02/2018)

II- ÇEVRE İLE İLGİLİ MÜSTAKİL BİR ULUSLARARASI ÖRGÜTÜN YOKLUĞU SORUNU VE BU ALANDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

1-UNEP'in Eksik Yönleri

UNEP çevre ile ilgili temel çalışmaları yapmaktadır. Ancak eleştirilen pek çok yönü de mevcuttur. Bunların başında, çevre gibi temel bir konunun uzmanlık kuruluşu olmaksızın devam ettirilmesinin, bağlayıcı olmayan kararlar alınmasına ve devletlerin bunları uygulamamasına yönelik endişeler gelmektedir. Hatta UNEP'in uzmanlık kuruluşu olmadan çalışmasının, onun UNDP'nin (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) gölgesinde kalması sonucunu doğurduğu düşünülebilir.

UNEP'in yetki alanının dar ve belirsiz, bütçesinin ve aldığı politik desteğin ise kısıtlı olması, özerk bir uzmanlık kuruluşu şeklinde kurulmak yerine program olarak kurulması küresel çevre politikalarının oluşturulmasında yetersiz kalmasının en büyük nedenleri olarak gösterilmekte, bu sebeple UNEP "küresel kamu politikası ağı" olarak nitelendirilmektedir.[285]

Hali hazırdaki küresel çevre rejimi de eleştirilerden payını almaktadır. Özellikle, Gündem 21 ve çok taraflı çevre sözleşmelerinin temel hukuki metinler

[285]Daniel C. ESTY, Maria H. IVANOVA, *Making International Environmental Efforts Work: The Case for a Global Environmental Organization,* Presentation at the Open Meeting of the Global Environmental Change Research Community, Rio de Janeiro, 6-8 October 2001, s. 8.

olduğu göz önünde bulundurulduğunda, küresel çevre rejimine konu olan sorunların parçalı görünümü, bilimsel odaklı olması, sözleşmeler için yapılan müzakerelerin tarafların gereksinimlerine odaklanamaması, ortak kazanımlara ulaşılamayan yüzeysel metinlerin ortaya çıkması, yenilikçi ve daha atak bir uluslararası çevre örgütünün varlığının gerektiği yönünde görüşler yer almaktadır.[286]

Yine, yeni bir uluslararası çevre örgütünün kurulması gerektiği fikrinin savunucuları şimdiki küresel çevre yönetiminin üç konuda yetersiz olduğunu ifade etmektedir: farklı politik arenalarının koordinasyonunda yetersizlik, gelişmekte olan ülkelerdeki kapasite geliştirme sürecinde yetersizlik ve uluslararası çevre standartlarının daha fazla ilerletilmesi ve bunların uygulanmasında yetersizlik.[287]

2- Getirilen Çözüm Önerileri

Bir önceki bölümde Birleşmiş Milletler sistemine değinilerek, BM'nin organlarından ve uzmanlık kuruluşlarından bahsedilmiş idi. UNEP'in yukarıda da açıklandığı üzere, organ sıfatını yahut uzmanlık kuruluşu sıfatını taşımaması ve kendine özgü niteliği, karmaşık çalışma yapısı da dikkate alındığında uluslararası çevre sorunlarının çözümünde ve uluslararası çevre politikalarının geliştirilmesinde yeterli olup olmadığına, UNEP sisteminden daha farklı bir sistemin benimsenmesinin gerekip gerekmediğine ilişkin soruları da akıllara getirmektedir.

[286]John WHALLEY, Ben ZISSIMOS, *A World Environmental Organization ?,* Centre for the Study of Globalization and Regionalisation, University of Warwick, CSGR Working Paper No:63/00, November 2000.
[287]Frank BIERMANN, *The Case for a World Environment Organization,* Environment: Science and Policy for Sustainable Development, 2000, 42:9, 22-31, s. 24.

A. UNEP'in revize edilmesi gerektiğini savunan görüşler

UNEP' in yapısının ve kurumsal sisteminin güncelleştirilmesi bakımından iki tür öneri ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki, UNEP'in program olmaktan çıkarılıp, UNEO-BM Dünya Çevre Örgütü adı altında bir uzmanlık örgütüne dönüştürülmesi yönündedir [288]. Ancak burada UNEP'in görev ve yetki kapsamı bakımından çok radikal ve derin değişiklikler yapılması söz konusu olmayıp, UNEP'in temel yapısını ve fonksiyonlarını koruyarak, aldığı kararların daha etkin uygulanmasını sağlamaya yönelik bir yapı oluşturulması önerilmiştir [289]. Bunun yanında, UNEP'in merkezinin Nairobi'de kurulması da eleştirilerek, bu durumun programa mali yük getirmesi ve diğer uzmanlık kuruluşlarının merkezlerinden uzak olması nedeniyle koordinasyon kurulmasında güçlükler yaşandığına değinilerek, bu noktaya da dikkat çekilmiştir [290].

UNEP'in güncelleştirilmesi ile ilgili ikinci ve daha radikal bir görüş ise UNEP' in UNDP, CSD ve belli başlı sözleşme sekreterlikleri ile birleştirilerek, Dünya Ticaret Örgütü'ne benzer bir yapı şeklinde WEDO-Dünya Çevre ve Kalkınma Örgütü adı altında yeniden organize edilmesidir [291]. Bu öneri, UNEP'in geçireceği dönüşümde ulaşılması zor bir nokta olarak görülmektedir. Çünkü, burada gerek çevre, gerek kalkınma konuları ile çevreye ilişkin çok taraflı sözleşmelerin aynı çatı altında toplanması ve Dünya Ticaret Örgütü'ne benzer bir yapı oluşturulmasının sonucu olarak, taraflar arasındaki uyuşmazlıkları çözmek üzere bir mekanizma kurulması

[288]Maria IVANOVA, *Asessing UNEP as Anchor Institution for the Global Environment:Lessons for the UNEO Debate.* Yale Center for Environmental Law & Policy Working Paper Series No: 05/01.
[289]IVANOVA, s. 20
[290]IVANOVA, s. 19
[291]Udo E. SIMONIS, *Küresel Çevre Yönetimi: Bir Dünya Çevre Örgütü Kurulması Gereği Üzerine* (Çev.:Bülent DURU) Ruşen KELEŞ'e ARMAĞAN, V. Kitap Çevre ve Politika, İmge Yayınevi, 2007, s. 15

gerektiği dahi düşünülebilir. Çevreye ve kalkınmaya yönelik sorunlarda devletlerin çoğu zaman ortak bir paydada birleşemedikleri dikkate alındığında, bu tür bir önerinin gerçekleştirilmesinin uzak bir ihtimal olduğu da açıktır.

B. UNEP'in ortadan kaldırılarak farklı bir örgüt kurulması gerektiğini savunan görüşler

UNEP'in ortadan kaldırılarak tamamen yeni ve bağımsız bir uluslararası çevre örgütü kurulması en çok taraftar bulan çözümdür. Ancak bu yeni çevre örgütünün nasıl bir yapılanmaya sahip olması gerektiği konusunda ortak bir paydaya varılmış değildir.

Yeni bir küresel çevre örgütü önerileri ilk başta zaten var olan örgütlerin yapılarını benimsemek[292] veya bunları çevre konusunda uzmanlaşmış örgüt haline[293] getirmek yönünde idi.

Dünya Çevre Örgütü – World Environment Organization (WEO) yapılanmasını tercih edenlerin öne sürdüğü fikirler birbirinden tamamen farklıdır.

Bir görüş, uluslararası çevre yönetiminin tamamen WEO'da toplanmasını ve bu kuruluşun temel iki organa sahip olmasını öngörmektedir[294] . WEO Bilimsel Organı ve WEO Anlaşmazlıkların Halli Organı şeklinde iki ayaklı tasarlanan bu yapılanmada

[292]ILO benzeri bir çevre örgütü önerisi için bkz. Lawrence David LEVIEN, *Structural Model for a World Environmental Organization: The ILO Experience*, Geo. Wash. Law. Review, 464, 1971.

[293]Yürürlükte olduğu dönemde GATT'i çevre örgütü haline getirmek için sunulan bir öneri için bkz. Daniel C. ESTY, *GATTing the Greens: Not Just Greening the GATT*, 1993, Faculty Sholarsip Series, Paper 453.

[294]Sylvestre –José- Tidiane MANGA, *International Environmental Governance Reform Within the United Nations: Seeking More Sustainability Towards and Beyond Rio+20 Earth Environment Summit*, Revue québécise de droit international, 23.2, 2010, s. 212 vd.

Bilimsel Organ çevresel standartların, kota ve limitlerin, metodolojilerin ve tüm bilimsel konuların belirlenmesi ile bunların uyumlaştırılması görevini üstlenirken, Anlaşmazlıkların Halli Organı ise uygulamanın izlenmesi ve anlaşmazlıkların çözümlenmesi için öngörülecek mekanizmanın idaresini üstlenecek yapı olacaktır.[295]

Bir diğer WEO önerisi ise, çok daha farklı bir yapılanmayı ve misyonu ifade etmektedir. WTO'ya eş güçte ve onun serbest ticaret önceliğini çevre lehine koruyacak bu yapılanma daha ekonomi temelli bir öneri olarak sunulmaktadır.[296]

Küresel çevre yönetiminin etkin hale gelebilmesi için WEO'nun ülkeler veya kuruluşlar arasında yapılacak pazarlıklarda katalist rolünü üstlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Zira bu model daha çok çevresel konularda pazarlık ve müzakere yolu ile üyelerin anlaşma sağlamasına olanak vermekte olup, buna dayanak olarak günümüz çevre politikalarının gelişmekte olan ülkelerden çok gelişmiş ülkelerin talepleri doğrultusunda ilerlemesi gösterilmektedir.[297]

Bir başka görüş ise, yeni kurulacak küresel bir çevre örgütünün, işbirliği, merkeziyetçilik veya hiyerarşi modellerinden birinin tercih edilmesi suretiyle kurulması gerektiğini ifade etmektedir. İşbirliği modelinde örgütün bağımsız tüzel kişiliğe, bütçeye ve arttırılmış finansal ve personel kaynağına sahip bir BM örgütü şeklinde kurgulanması gerektiği ifade edilerek, koordinasyondan ziyade işbirliği ekseninde çalışması önerilmiştir. Ancak bu yapılanma BM bünyesindeki diğer

[295]MANGA, s. 216.
[296]WHALLEY-ZISSIMOS, s. 4.
[297]WHALLEY-ZISSIMOS, s. 5. Pazarlık ve müzakere ile çevre politikaları geliştirilmesi örneği için bkz. s. 14 vd.

örgütlerin çevre ile ilgili sözleşmelerinin hukuki durumunu etkilemeyecektir.[298] İkinci öneri olan merkezi modelde, güncel dağınık ve merkezi olmayan örgüt yapısı yerine WTO modelini takip eden, temel ilkeleri içerir bir kuruluş sözleşmesi olan ve özellikle çok taraflı çevresel anlaşmalar rejimini kapsayan bir örgüt yapısı önerilmekte, çevre anlaşmalarına özgü olarak raporlama ve anlaşmazlıkların halli sistemlerinin getirilmesi ve çevresel anlaşmaların müzakere aşamalarında gelişmekte olan ülkelere kolaylıklar tanınması gibi özellikler atfedilmektedir.[299] Üçüncü modelde ise çevrenin küresel olarak ve ortak faydaların korunması amacına hizmet edecek, diğer örgütlerden hiyerarşik olarak bir basamak üstte bir kurum öngörmektedir. Bu kurum bir anlamda çevresel yasama ve yürütmenin en üst düzey organı olarak öğütlenecektir. Ancak teorik bir öneri olarak görülmektedir.[300]

Bir başka Küresel Çevre Örgütü önerisi ise, Sekretarya ve Çok Taraflı Çevre Komisyonu olmak üzere ikili yapılanma öngörmektedir. Sekretarya, resmi, Bakanlar seviyesinde düzenli olarak toplanan bir temsilciler organı olarak düşünülmüş, Komisyon ise, politika geliştiren, sivil toplum kuruluşları, akademisyenler, devlet yetkilileri ve ticari aktörlerden oluşan bir uzmanlık organı olarak ifade edilmiştir. Bu yapılanmanın WTO ve ILO'nun sistemlerini aynı potada eriten bir yapı olduğu belirtilmiştir.[301] Bu örgütün DB ve Kalkınma Bankaları ile yakın çalışması, WTO ve OECD ile ortak çalışması gerektiği ifade edilerek, çevrenin finansmanı ve politika geliştirilmesi konularının ticaret karşısında bu yöntem ile dengeleneceği

[298]BIERMANN, s. 26.
[299]BIERMANN, s. 27.
[300]BIERMANN, s. 29.
[301]C. Ford RUNGE, *A Global Environment Organization (GEO) and the World Trading System: Prospects and Problems*, Working Papers 14448, University of Minnesota, Center for International Food and Agricultural Policy, 2001.

belirtilmiştir.[302]

Bir diğer öneri Çevre Güvenlik Konseyi kurulması yönündedir.[303] Ulaşılması oldukça zor görünen bu öneride BM'nin en güçlü organı olan Güvenlik Konseyi'ne benzer yetkilerin önerildiği bu görüş, çevre konusundaki uluslararası sitemin bağlayıcı nitelikte uygulanmasını hedefleyerek anlaşmazlıkların halline yönelik örgütlenmenin bulunmaması nedeniyle ortaya atılmıştır. Çevre Güvenlik Konseyi'nin ana işlevleri ortak değerlerin korunması, çok taraflı çevre anlaşmalarının yönetimi, tüm BM sistemi içerisinde çevre programına izin vermek, koordinasyonu sağlamak olarak belirlenmiştir. Yetkilerinin "Dünya Mahkemesi" oluşturulmasına dek arttırılması önerilse de bu fikrin yakın dönemde hayata geçirilmesi mümkün görülmemektedir.[304]

Dünya Çevre Örgütü'nün yerine daha geniş kapsamlı olarak kurulması önerilen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Örgütü (WSDO) fikri ise UNCTAD, UNDP, UNIDO, hatta WTO ve Dünya Bankası gibi örgütleri da kapsaması gerekeceğinden gerçekçi bir öneri olmaktan uzaktır.[305]

C. UNEP sisteminin korunması gerektiğini savunan görüşler

Yeni bir küresel çevre örgütünün kurulması gerektiğini savunan görüşlerin aksini savunanlar uluslararası çevre yönetiminde örgütlenme probleminin yaşanan

[302]RUNGE, s. 12.
[303]Maria IVANOVA, *International Environmental Governance Reform: Options and Implications*, International Environmental Governance Chatam House Workshop Draft Report, 26-27 July 2007, s.6.
[304]IVANOVA, (2007*)*, s. 7.
[305]Steve CHARNOVITZ, *A World Environment Organization,* bkz. http://archive.unu.edu/inter-linkages/docs/IEG/Charnovitz.pdf, s. 27, (son e.t.: 13/02/2018).

çevresel sorunlar dikkate alındığında listenin alt sıralarında yer aldığını, ancak uluslararası çevre örgütlenmesi üzerinde bu denli duruluyor olmasının esas problemlerin göz önüne alınmasını engellediğini ifade etmekte ve daha iyi bir küresel çevre yönetimi için gerekli unsurların, UNEP'in yetkilerinin tam olarak kullandırılmasının sağlanması, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi, çok taraflı çevre anlaşmalarının sayıca çok olması nedeniyle bunların yönetiminin sağlanması, merkeziyetçilik yerine koordinasyona öncelik verilmesi ile küresel çevre yönetiminin sivil topluma yayılması olarak belirtmektedirler.[306]

Özellikle 90'lı ve 2000'li yıllarda yoğun şekilde tartışılan yeni bir küresel çevre örgütü kurma çalışmaları sonuç vermemiş ise de son dönemde özellikle Rio+20 Zirvesi'ne odaklandığımızda, yeni bir küresel çevre örgütünden ziyade sürdürülebilir kalkınma konusunda CSD'nin yerine geçecek üst düzey bir siyasi forum kurma kararının alındığını görmekteyiz.[307] UNEP bakımından ise, 1997 tarihli Nairobi Deklarasyonu'nda[308] UNEP'in rolünün güçlendirilmesi ve yapısının güncellenmesi gerektiği vurgulanmış ise de kayda değer ivme Rio+20 Zirvesi ile yakalanmıştır. Rio+20 Zirvesi'nde sürdürülebilir kalkınmanın kurumsal çerçevesinin güçlendirilmesi için uluslararası çevre yönetişiminin de güçlendirilmesi gerektiği vurgulanarak, UNEP'in çevre konusunda küresel lider otorite olduğu ifade edilmiş, ancak yapısının güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.[309]

[306]NAJAM, s. 376 vd.
[307]İstediğimiz Gelecek, madde 84 vd.
[308]Deklarasyon metni için bkz. http://staging.unep.org/Documents.multilingual/Default.asp?DocumentID=287&ArticleID=1728&l=en (son e.t.:03/02/2018)
[309]İstediğimiz Gelecek, madde 87-88.

Uluslararası çevre politikalarının geliştirilmesi, hukuk normlarının ihdası, çok taraflı anlaşmaların hazırlanması ve yönetimi konusunda UNEP'in çabaları ve etkinliği tartışmasızdır. Ancak burada esas akıllara gelen soru uluslararası toplumun güçlü ve yeni bir küresel çevre örgütünün varlığını isteyip istemediğidir ki, en güncel çok taraflı küresel metin olan İstediğimiz Gelecek Bildirgesi'nde bu sorunun cevabı UNEP'in güçlendirilmesi yönündedir. Yine özellikle sınıraşan çevre sorunlarının çözümünde devletleri bir araya getirecek ve yaptırım gücü olan bir mekanizmanın yokluğu da en çok göze çarpan eksiklik olarak yerini bulmaktadır. Bununla birlikte çevre ile ilgili kabul gören ilke ve kuralların ortaya konulduğu bir metnin olmayışı da uluslararası çevre hukuku için bir eksiklik sayılmalıdır. Montevideo Programının tamamlanmasının ardından bu eksikliğin giderilip giderilmeyeceği konusu önümüzdeki dönemde karşımıza çıkacaktır.

SONUÇ

Uluslararası çevre hukukunu var eden temel kurallar uluslararası hukukun asli ve yedek kaynaklarından olduğu kadar, uluslararası çevre hukukunun ilkelerinden, uluslararası konferanslarda alınan kararlar ve hazırlanan bildirgelerden, çok taraflı çevre anlaşmalarının taraflar konferanslarında alınan kararlar ve uluslararası örgütlerin çevre ile ilgili çalışmalarından ortaya çıkmıştır. Böyle bir manzara içerisinde çevrenin uluslararası boyutunun tek bir kaynaktan doğmadığını, oldukça dağınık ve karmaşık bir ağı yansıttığını net bir şekilde görmek mümkündür.

Bu sonuç, çevrenin yaşamın her yönü ile ilgili olması kadar, çevre ile ilgili çalışmaların tamamını bünyesinde toplayacak ve yönlendirecek bir merkezi örgütün olmaması ile de bağlantılıdır. Zira çevre, neredeyse tüm uluslararası örgütlerin çalışma alanları içerisinde kalan bir konudur.

1972 Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı'nda çevre ile ilgili bir uluslararası yapının ilk temelleri atılmıştır. Bu temeller atılırken kurulması planlanan yeni yapıya insan çevresinin bozulmasını engellemek ve iyileştirilmesini sağlamak yönünde genel bir görev atfedilmiştir. Esasen Stockholm'de ortaya çıkan bu manzara dahi ilk etapta çevrenin uluslararası teşkilatlanmada ne şekilde konumlandırılmak istendiğinin ilk sinyallerini vermiştir. Bu sinyal, BM sistemi altında çevrenin korunmasını ve geliştirilmesini sağlayacak kalıcı bir kurumsal düzenleme olarak ifade edilmiştir.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı, kuruluş amacı itibariyle uluslararası çevre hukuku konusunda yukarıda sayılan tüm aktörlere destek verme, çalışmaları hızlandırma gibi görevleri üstlenmiş ise de uluslararası çevre hukukunu birleştirici ve bütünleştirici bir misyona ve örgütlenmeye sahip değildir. Gelişen zaman içerisinde

Programın bütçesi, görevleri ve çalışma alanları ile ilgili olarak Programı güçlendirme yönünde birtakım adımlar atılmış olmasına rağmen, varılan noktada Programın esas amacının küresel anlamda çevre ile ilgili gündem maddelerini ortaya koymak, Birleşmiş Milletler sistemi içerisinde sürdürülebilir kalkınmanın çevresel yönünün küresel anlamda uyumlu bir şekilde yürütülmesini sağlamak olduğu söylenebilir. Ancak bu görev tanımı Programı güçlü ve merkezi bir otorite haline getirmemektedir.

Birleşmiş Milletler Çevre Programının müstakil bir örgüt yahut BM uzmanlık örgütü şeklinde yapılandırılmaması bir niyet ifadesidir. Bu anlamda Program, kuruluş anından bugüne kadar sınırları ve yetkileri belirli olan dar bir çerçeve içerisinde hareket etmektedir. 2012 yılında Rio Zirvesi'nin 20. yılı vesilesiyle gerçekleştirilen zirvede kabul edilen metin her ne kadar UNEP'in güçlendirilmesi gerektiğini net bir şekilde ifade etmiş ise de Programın bütçesinin güçlendirilmesinden ve Programın üst düzey organı olan Yönetim Konseyi'nin BM Çevre Meclisi'ne yetkileri değiştirilmeden dönüştürülmesinden öteye gidememiştir.

Çevre hukukuna katkıları bağlamında UNEP'e tevdi edilen görev, Montevideo Programları olarak da bilinen Çevre Hukukunun Geliştirilmesi ve Düzenli Gözden Geçirilmesi Programlarıdır. Hâlihazırda dördüncüsü devam etmekte olan bu programda 10 yıllık dönemler halinde çevre hukukunun güncel konuları, sorun yaşanan alanlar ulusal, bölgesel ve uluslararası seviyede katılımcı devletler ve devlet dışı örgütler ile istişare edilmekte, raporlar hazırlanmakta ve BM Çevre Meclisi'ne sunulmaktadır. Ancak bu raporların işlevi çevre hukuku alanındaki güncel gelişmeleri, karar vericilere bilgi şeklinde sunmaktan öteye geçememektedir.

Uluslararası çevre hukukunun en dinamik noktalarından biri de çok taraflı çevre anlaşmalarıdır. Çevrenin temas ettiği her konu ile ilgili olarak, gerek

biyoçeşitlilik, iklim değişikliği, tehlikeli kimyasallar, deniz kirliliği gibi sektörel konular, gerekse çevresel bilgiye erişim, halkın katılımı ve yargıya başvuru gibi çapraz kesen yatay konularda geniş katılımlı uluslararası anlaşmalar mevcuttur. Hem bu anlaşma metinleri, hem de bu anlaşmalar dâhilinde yapılan taraflar toplantılarında alınan kararlar çevre hukukunun gelişiminde önemli role sahiptir. Ancak UNEP bu anlaşmaların bir kısmının hazırlanma aşamasında teknik destek kapsamında görev almış olup, sadece belirli sayıda anlaşmanın sekretaryası görevini üstlenmiştir.

UNEP'in mevcut yapısı, çevre ile ilgili merkezi bir yapının kurulup kurulmaması, görev ve yetki sınırı ve örgütlenme tarzı anlamında çeşitli eleştirilere ve önerilere konu olmuştur. Bu kapsamda öne sürülen görüşler ortak bir noktada buluşamamaktadır. Kaldı ki, bunlardan bir kısmı gerçekçi bir tablo dahi çizememektedir. Bir kısım öneriler karmaşık yahut idaresi pratikte mümkün olmayacak devasa yapılar kurulması yönündedir. Bazı fikirler ise hâlihazırda kurumsal yapısı oturmuş ve düzgün işleyen uluslararası örgüt yapılarının çevre konusuna aktarılmasını temel almıştır.

Çevrenin önemi 1972'den bu yana oldukça artmış ve çevre, ekonomi ve kalkınma konuları ile birlikte anılmaya başlanmıştır. Özellikle son dönemde iklim değişikliği, su kaynakları ile atık yönetiminden kaynaklanan problemler, ekonomiyi ve kalkınma hedeflerini doğrudan etkilediğinden ülkelerin öncelikli gündem maddeleri arasına girmiştir. Bu durum ise çevre ile ilgili yapılacak çalışmaların güçlü ve merkezi bir yapıdan çıkmasını gerektirmektedir. UNEP'in küresel liderliği bahse konu gelişmeler karşısında, mevcut yapısı ile yetersiz kalmaktadır. Ancak, böyle bir yapı oluşturulacak ise UNEP'in güncel yapısının gerçekçi şekilde analiz edilmesi ve çalışma alanları ile yetkilerinin net şekilde belirlenmesi zorunludur. Elbette

uluslararası toplumun bu yöndeki istekliliği olmazsa olmaz bir ön koşuldur.

Merkezi bir çevre örgütünün kurulmak istenmesi halinde, öncelikle tüm çok taraflı çevre anlaşmalarının sekretaryalarının bu yeni yapı ile organik ve örgütsel bağlantısının kurulması gerekecektir. Zira çevre hukukunun en dinamik alanının bu örgüt altına alınması elzemdir. Buna ilaveten diğer örgütlerin çevre ile ilgili çalışmalarında ana karar ve çalışma noktasının çevre örgütü olması gerekmektedir. OECD'nin çevresel durum değerlendirmelerinin çevre örgütü eliyle yapılması somut bir örnek olarak verilebilir. Bir başka önemli nokta ise, merkezi bir çevre örgütünün yönetim organınca alınacak kararların lafzının hukuki bağlayıcılığı haiz olmasıdır. Bu nokta ise bizi örgütün yargı mercii veya anlaşmazlıkların halli mekanizması kurulmasa bile en azından bir uygunluk mekanizmasına sahip olması gerektiği sonucuna götürmektedir. Yine çevre ile ilgili hazırlanacak tüm enstrüman ve metinlerin bu örgütün liderliğinde gerçekleştirilmesi çevre ile ilgili görevlerin bir elde toplanmasının gereği olacaktır. Bunun yanında çevre ile ilgili politika ve projelerin temel çıkış merciinin de merkezi çevre örgütü olması, çevrenin bütüncül bir perspektiften ele alınması için gerekli bir unsurdur.

UNEP ile ilgili olarak mevcut durumda Programın yapısının güçlendirilmesi yönünde ortak bir karar mevcut olmasına rağmen, gerek çevre politikalarına gerekse uluslararası çevre hukukuna ilişkin güncel gelişmeler ilerideki dönemlerde merkezi bir çevre örgütünün gerekliliği tartışmalarını tekrar canlandırma ihtimalini taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

ABDULLAYEV, Cavid: **Uluslararası Hukuk Açısından Denizyolu ile Taşımacılıktan Kaynaklanan Petrol Kirliliği**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005.

ALGAN, Bülent: **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007

Avrupa Birliği Çevre Mevzuatı Yayınları, Bölgesel Çevre Merkezi, REC Türkiye, Ankara, Kasım, 2010

BAŞAK, Cengiz: **Uluslararası Örgütler,** Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2012.

BENNET, Alvin LeRoy – OLIVER, James K.: **International Organizations: Principles and Issues,** Pearson Education, 7th edition, New Jersey, 2002.

BIRNIE, Patricia W. – BOYLE, Alan F.: **International Law and The Environment**, Oxford University Press, New York, 2004.

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (UNCED), T.C. Çevre Bakanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Ankara, (Basım yılı belirtilmemiş)

BOZKURT, Enver - KÜTÜKÇÜ, M. Akif – POYRAZ, Yasin: **Devletler Hukuku**, Yetkin Yayınları, gözden geçirilmiş 7. baskı, Ankara, 2012.

Çevresel Göstergeler 2011, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Çevresel Etki Değerlendirmesi İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü Çevre Envanteri ve Bilgi Yönetimi Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2012

De SADELEER, Nicholas: **Environmental Principles from Political Slogans to Legal Rules**, Oxford University Press, 2002.

DİNÇ, Güney: **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Çevre ve İnsan**, TBB Yayını, Ankara, 2008.

DÜNYA ÇEVRE VE KALKINMA KOMISYONU, Çev: Belkis Çorakçı: **Ortak Geleceğimiz**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara, 1991.

GÜNDÜZ, Aslan: **Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler Örnek Kararlar,** Beta Basım, 5. Bası'dan tıpkı bası, İstanbul, Ekim 2009.

GÜRİZ, Adnan: **Hukuk Başlangıcı,** Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001.

HASGÜLER, Mehmet – ULUDAĞ, Mehmet B.: **Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler- Tarihçe-Organlar- Belgeler-Politikalar,** Alfa yayınları, İstanbul, 2010, 4. Bası.

HAYIRSEVER TOPÇU, Ferhunde: **Küreselleşme ve Uluslararası Çevre Politikaları: Yönetimden 'Yönetişim'e Geçiş Sorunu,** Turhan Kitabevi, Ankara, 2008.

IULA Çevre Kitapları Serisi: **Çevre Terimleri Sözlüğü**, 2. Baskı, Kent Basımevi, İstanbul, 1995.

JOHNSON, Stanley: **UNEP The First 40 Years: A Narrative**, UNON Publications, Nairobi, 2012.

KABOĞLU, İbrahim: **Çevre Hakkı,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

KAPLAN, Ayşegül: **Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları,** Mülkiyeliler Vakfı Yayınları, Ankara, 1997

KASTO, Jalil: **Modern International Law of the Environment**, Kall Kwik Centre, Kingston, 1995

KELEŞ, Ruşen – HAMAMCI, Can: **Çevre Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.
KESKİN, Funda: **Birleşmiş Milletler ve Türkiye,** Ekin yayınları, Ankara, 2005.
KISS, Alexandre – SHELTON, Dinah: **International Environmental Law**, UNEP, Transnational Publishers, Ardsley, 2004.
KISS, Csaba v.d: **Environmental Democracy**, The Access Initiative Europe, Hungary, 2007
KIZILSÜMER ÖZER, Deniz: **Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri,** USAK Yayınları, No: 32, Ankara, 2009.
KUOKKANEN, Tuomas: **International Law and Environment: Variations on a Theme,** Kluwer Law International, La Haye, 2002
LEE, Maria: **EU Environmental Law: Challenges, Change And Decision-Making**, Hart Publishing, Oxford, 2005.
MERAY, Seha L.: **Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler,** Ankara Üniversitesi Basımevi, gözden geçirilmiş ikinci baskı, Ankara, 1978
Çevresel Performans İncelemeleri Türkiye, OECD, Paris, 2008
OECD Environmental Outlook to 2050, OECD, 2012
ÖKTEM, Emre: **Uluslararası Teamül Hukuku**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013.
ÖZDEK, E. Yasemin: **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, TODAİE Yayınları, Ankara, 1993.
ÖZKAN, Işıl: **Avrupa Birliği Kamu Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011.
PAZARCI, Hüseyin: **Uluslararası Hukuk Dersleri,** I. Kitap, Turhan Kitabevi, 5. Bası, Ankara, 1998,
PAZARCI, Hüseyin:: **Uluslararası Hukuk Dersleri,** II.Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005
SANDS, Philippe: **Principles of International Environmental Law,** Cambridge University Press, second ed, Cambridge, 2003
SCHACHTER, Oscar: **International Law in Theory and Practice,** Martinus Nijhoff Publishers, The Netherlands, 1991
SHARON, Beder**: Environmental Principles and Policies- An interdisciplinary Approach**, A UNSW Press 2006, s.32
TERZİOĞLU, Süleyman Sırrı – ÖZARSLAN, Bahadır Bumin: **Uluslararası Örgütler Hukuku**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016
TURGUT, Nükhet: **Çevre Hukuku**, Savaş Yayınevi, yenilenmiş 2. bası, Ankara, 2001, s. 152.
TURGUT, Nükhet: **Çevre ve Yurttaşlar: Yurttaşların Çevrenin Korunmasındaki Rolü,** Savaş Yayınları, Ankara, 1993, s. 49.
T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKILATI: **9. Kalkınma Planı, 2007-2013 Kamuda İyi Yönetişim Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Yayın no: DPT: 2721, ÖİK: 674 Ankara, 2007
UNITED NATIONS ECONOMIC COMISSION FOR EUROPE - UNITED NATIONS ENVIRONMENT PROGRAMME: **Your Right To A Healthy Environment: A simplified Guide to the Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters**, Geneva, 2006,
UNEP: **Guide For Negotiators of Multilateral Environmental Agreements**, United Nations Environmental Programme, Nairobi, 2007
UNEP: **Register of International Treaties and other Agreements in the Field of the Environment**, United Nations Environment Programme, Nairobi, 2005.

UNEP: **Training Manual on International Environmental Law,** United Nations Environmental Programme, Nairobi, 2006
YILMAZ TURGUT, Nükhet: **Çevre Politikası ve Hukuku**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009

Makaleler:

AKİPEK, Serap: *Türk Mevzuatının Onaylanan Uluslararası Antlaşmalar İle Uyumlaştırılması Sorunu,* AÜHFD, 1999, c. 48, sa. 1-4.
ANLAR GÜNEŞ, Şule: *Gabcikovo-Nagymaros Davası*, AÜHFD, Yıl:2006, C. 55, S. 2.
ARSAVA, A. Füsun, *Soft Law,* Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yıllığı 1985, Birleşmiş Milletler 40. Yıl Armağanı, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1986.
BAŞLAR, Kemal, *Uluslararası Çevre Hukuku ve Dünya Çevre Zirvesi*, Ekoloji Dergisi, Sayı: 3, 1992
BIERMANN, Frank: *The Case for a World Environment Organization,* Environment: Science and Policy for Sustainable Development, 2000, 42:9, 22-31. Erişim:http://www.ivm.vu.nl/en/Images/2001_Biermann-The_case_for_a_world_environment_organization-Environment_42-9_tcm 53-253817.pdf (son e.t.: 14/08/2013).
CHARNOVITZ, Steve: *A World Environment Organization,* Erişim: http://archive.unu.edu/inter-linkages/docs/IEG/Charnovitz.pdf, s. 27, (son e.t.: 13/02/2018)
CULLET, Philippe, *Definition of an Environmental Right in a Human Rights Context,* 13 Netherlands Quarterly of Human Rights (1995), s. 25. Erişim: http://www.ielrc.org/content/a9502.pdf, (son e.t.:03/02/2018)
ESTY, Daniel C.: *GATTing the Greens: Not Just Greening the GATT*, 1993, Faculty Sholarsip Series, Paper 453,
Erişim: http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/453 (son e.t: 20/08/2013).
ESTY, Daniel C. - IVANOVA, Maria H.: *Making International Environmental Efforts Work: The Case for a Global Environmental Organization,* Presentation at the Open Meeting of the Global Environmental Change Research Community, Rio de Janeiro, 6-8 October 2001.
GAINES, E. Stanford: *"The Polluter Pays Principle: From Economic Equity to Environmental Ethos",* 26 Texas. International Law Journal.
IVANOVA, Maria: *Asessing UNEP as Anchor Institution for the Global Environment:Lessons for the UNEO Debate.* Yale Center for Environmental Law & Policy Working Paper Series No: 05/01.
IVANOVA, Maria: *International Environmental Governance Reform: Options and Implications*, International Environmental Governance Chatam House Workshop Draft Report, 26-27 July 2007.
IVANOVA, Maria: *Moving Forward By Looking Back:Learnings From UNEP's History*, Global environmental governance: Perspectives on the current debate, 26-47, 2007.
LEVIEN, Lawrence David: *Structural Model for a World Environmental Organization: The ILO Experience*, Geo. Wash. Law. Review, 464, 1971.
MANGA, Sylvestre –José- Tidiane: *International Environmental Governance Reform Within the United Nations: Seeking More Sustainability Towards and Beyond Rio+20*

Earth Environment Summit, Revue québécise de droit international, 23.2, 2010.
NAJAM, Adil: *The Case Against a New International Organization,* Global Governance, 9 (2003), 367-384.
PALLEMAERTS, Marc: *Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım mı?*, Çev: Bülent Duru, AÜSBFD, Yıl: 1997, Cilt 52, sayı: 1-4.
RAGAZZI, Maurizio: *River Uruguay Dispute Before ICJ – Judgment,* Erişim: http://go.worldbank.org/B9MZO26WF0, (son e.t.:03/02/2018)
ROBİNSON-DORN, Michael J.: *The Trail Smelter:Is What's Past Pologue? EPA Blazes A New Trail For CERCLA*, NYU Environmental Law Journal, Volume 14, 2006.
RÖBEN, Volker: *Institutions of International Environmental Law*, International, Regional and National Environmental Law, (Edited by: Fred L. MORRISON and Rudiger WOLFRUM), Kluwer Law International, The Hague, 2000.
RUNGE, C. Ford: *A Global Environment Organization (GEO) and the World Trading System: Prospects and Problems,* Working Papers 14448, University of Minnesota, Center for International Food and Agricultural Policy, 2001.
SANDS, Philippe: *Litigating Environmental Disputes: Courts, Tribunals and the Progressive Development of International Environmental Law,* OECD Global Forum VII on International Investment, 27-28 March 2008, OECD Investment Division, http://www.oecd.org/investment/globalforum/40311090.pdf, (son e.t.:03/02/2018)
SIMONIS, Udo E.: *Küresel Çevre Yönetimi: Bir Dünya Çevre Örgütü Kurulması Gereği Üzerine* (Çev.: Bülent DURU) Ruşen KELEŞ'e ARMAĞAN, V. Kitap Çevre ve Politika, İmge Yayınevi, 2007.
TIMOSHENKO, Alexander - BERMAN, Mark: *The United Nations Environment Programme and The United Nations Development Programme,* Greening International Institutions (Edited by: Jacob WERKSMAN) Earthscan Publications, London, 1996.
TURGUTTOPBAŞ, P.Neslihan, *The Dispute Settlement Under The WTO: Experience of Turkey,* Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 13/3 (2011). 97-128
TÜTÜNCÜ, Ayşe Nur, *Trail Smelter Hakem Kararı Hukukun Kodlaştırılmasında Örnek Olay Olarak Etkisi ve Kararın Özeti,* İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 55, Sayı 4, 1997.
VEINLA, Hannes: *"Scope and Substance of the Integration Principle in EC Law and Its Application in Estonia"*
Erişim: http://www.juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2008_2_4.pdf (Veinla-Integration), (son e.t.:10/02/2018)
WHALLEY, John - ZISSIMOS, Ben: *A World Environmental Organization?*, Centre for the Study of Globalization and Regionalisation, University of Warwick, CSGR Working Paper No:63/00, November 2000.

Internet:

https://rm.coe.int/168007c079 (son e.t.:03/02/2018)
http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r007.htm (son e.t.: 03/02/2018)
http://ec.europa.eu/environment/aarhus/ (son e.t.:03/02/2018).
https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-13&chapter=27&clang=_en (son e.t: 03/02/2018)
http://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis00_e.htm, (son e.t.: 03/02/2018).

http://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis01_e.htm, (son e.t.: 03/02/2018).
http://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis02_e.htm, (son e.t.: 03/02/2018).
https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis08_e.htm, (son e.t.:03/02/2018).
https://sustainabledevelopment.un.org/rio20, (son e.t.:03/02/2018)
http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/Rio+20.portal (son e.t.:16/01/2013).
http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=78&articleid=1163, (son e.t.:02/04/2014).
https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf, (son e.t.:10/02/2018
http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2013/wat/ECE_MP.WAT_41.pdf, (son e.t.:10/02/2018).
http://www.co-intelligence.org/CIPol_publicparticipation.html, (son e.t.:10/04/2014).
http://www.icj-cij.org/docket/files/4/1835.pdf , (son e.t.:13/01/2013).
http://www.undp.org/ (son e.t.:13/02/2018)
http://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development.html (son e.t.:13/02/2018)
http://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development/environment-and-natural-capital.html son e.t.:13/02/2018)
http://iklim.csb.gov.tr/devam-eden-projeler-i-4372 (son e.t.:13/02/2018)
http://sustainabledevelopment.un.org/csd.html, (son e.t.: 13/02/2018)
https://sustainabledevelopment.un.org/intergovernmental/csd/about, (son e.t.: 13/02/2018).
http://www.unicankara.org.tr/today/6.html, (son e.t.: 13/02/2018).
http://www.un.org/law/ilc/ (son e.t.: 13/02/2018).
http://www.unece.org/oes/nutshell/mandate_role.html, (son e.t.: 13/02/2018).
http://www.unece.org/env/welcome.html, (son e.t.: 13/02/2018)
https://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm, (son e.t.:13/02/2018)..
http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/bey2_e.htm, (son e.t.: 13/02/2018).
https://www.wmo.int/pages/index_en.html, (son e.t.: 13/02/2018)
http://www.iaea.org/About/statute.html, (son e.t.: 13/02/2018)
https://www.iaea.org/topics/addressing-environmental-issues (son e.t.: 13/02/2018)
http://www.imo.org/OurWork/Environment/Documents/IMO%20and%20the%20Environment%202011.pdf, s.1, (son e.t.:13/02/2018)
http://www.who.int/topics/en/ (son e.t.:13/02/2018).
https://www.icao.int/environmental-protection/Pages/default.aspx, (son e.t.: 13/02/2018).
http://www.oecd.org/about/ (son e.t.: 15/05/2013)
http://www.oecd.org/env/country-reviews/, (son e.t.: 13/02/2018)
http://www.osce.org/whatistheosce (son e.t.: 13/02/2018).
http://www.osce.org/environmental-activities (son e.t.: 13/02/2018).
http://www.osce.org/whatistheosce (son e.t.: 13/02/2018).
http://www.worldbank.org/en/topic/environment (son e.t.: 13/02/2018).
http://www.thegef.org/gef/whatisgef (son e.t.: 13/02/2018)
http://www.thegef.org/gef/instrument (son e.t.: 13/02/2018)
http://did.ormansu.gov.tr/did/Files/GEF%20TANITIMI.pdf (son e.t.: 13/02/2018)
http://www.iucn.org/about/ (son e.t.: 13/02/2018)
Institutional and Financial Arrangements for International Environmental Co-operation,

http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/22671/UN-Environment-Organigramme-January2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y (son e.t.: 03/02/2018)
http://www.un-documents.net/a27r2997.htm (son e.t.: 03/02/2018)
http://staging.unep.org/PDF/UNEPOrganizationProfile.pdf (son e.t.: 03/02/2018)
http://enb.iisd.org/unepgc/27unepgc/ (son e.t.: 03/02/2018)
https://tr.scribd.com/document/42613226/Malmo-Ministerial-Declaration (son e.t.: 03/02/2018)
http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/20421/Declaration_and_decisions_adoptedbyGCSS-XI.pdf?sequence=1&isAllowed=y (son e.t.: 03/02/2018)
https://www.unenvironment.org/about-un-environment/what-we-do (son e.t.: 03/02/2018)
https://www.unenvironment.org/about-un-environment/why-does-un-environment-matter/secretariats-and-conventions (son e.t.: 03/02/2018)
http://web.unep.org/environmentassembly/assembly (son e.t.: 03/02/2018)
https://www.unenvironment.org/events/un-environment-event/open-ended-committee-permanent-representatives (son e.t.: 03/02/2018)
https://www.unenvironment.org/people/leadership (son e.t.: 03/02/2018)
https://www.unenvironment.org/about-un-environment/funding/our-funding-sources/environment-fund (son e.t.: 03/02/2018)
https://www.unenvironment.org/about-un-environment/funding/our-funding-sources (son e.t.: 03/02/2018)
http://www.unenvironment.org/explore-topics/environmental-governance/what-we-do/strengthening-institutions/progressive (son e.t.: 13/02/2018)
http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/11192/K1607197_UNEPEA2_RES19E.pdf?sequence=1&isAllowed=y (son e.t: 03/02/2018)
http://staging.unep.org/delc/Portals/119/documents/montevideo/final-montevideo-uruguay-report.doc.pdf (son e.t: 03/02/2018)
http://staging.unep.org/Documents.multilingual/Default.asp?DocumentID=287&ArticleID=1728&l=en (son e.t.:03/02/2018)

Özet
Bu çalışma çevre hukukunun gelişiminde uluslararası örgütlerin katkılarını hükümetlerarası örgütler çerçevesinde incelemekte ve özellikle Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın yapısını ve uluslararası çevre hukukuna ne şekilde katkı sağladığını, zayıf ve güçlü yönlerini ele almaktadır. Çevre konusu uluslararası alanda tek bir elden idare edilmemekte olup, hükümetlerarası örgütlerin kendi görev alanları kapsamında çevre ile ilgili çalışmaları bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı, Birleşmiş Milletlerin alt organları yahut uzmanlık kuruluşları veya ilgili diğer uluslararası örgütlerin aksine sınırları ve yetkileri belirlenmiş bir yapılanma olup, çevre konusunda koordinasyonu sağlayıcı ve diğer hükümetlerarası örgütlerin çalışmalarını hızlandırıcı bir kuruluştan öteye gidememektedir. Kuruluşundan bu yana zaman içerisinde Programın güçlendirilmesine dair çeşitli kararlar alınmışsa da bunlar beklenen etkiyi göstermemiştir. Bu bağlamda, Programın yapısını yetersiz bulan ve bu yapının değiştirilmesi ile Programın yetkilerinin arttırılmasına dair pek çok görüş mevcuttur. Ancak bu görüşler uygulanabilir olmadığından bu çalışmada Birleşmiş Milletler Çevre Programı tanıtılarak ne şekilde güçlendirilebileceğine dair öneriler yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: `Uluslararası çevre hukuku`, `uluslararası örgütler`, `hükümetler arası örgütler`, `Birleşmiş Milletler Çevre Programı`

Abstract
This paper examines contributions of international organizations in the framework of intergovernmental organizations with regards to development of international environmental law and addresses particularly the structure of United Nations Environment Programme. Environmental issues are not managed singlehandedly, intergovernmental organizations have environmental operations in the scope of their duties. Unlike UN sub-committees, expert institutions or other intergovernmental organizations, UNEP is strictly authorized and decision bordered organization that cannot go beyond an organization that facilitates the coordination of environmental issues and accelerates the work of other intergovernmental organizations. Until its establishment even if decisions were made on strengthening the Programme, those efforts did not show the expected effect. In this context, there are many views those find the structure of Programme is not adequate and needed to be changed with increased authorizations. But since these views are not practical, this paper focuses on introducing UNEP and how to strengthen it.

Keywords: `International environmental law`, `international organizations`, `intergovernmental organizations`, `United Nations Environment Programme`